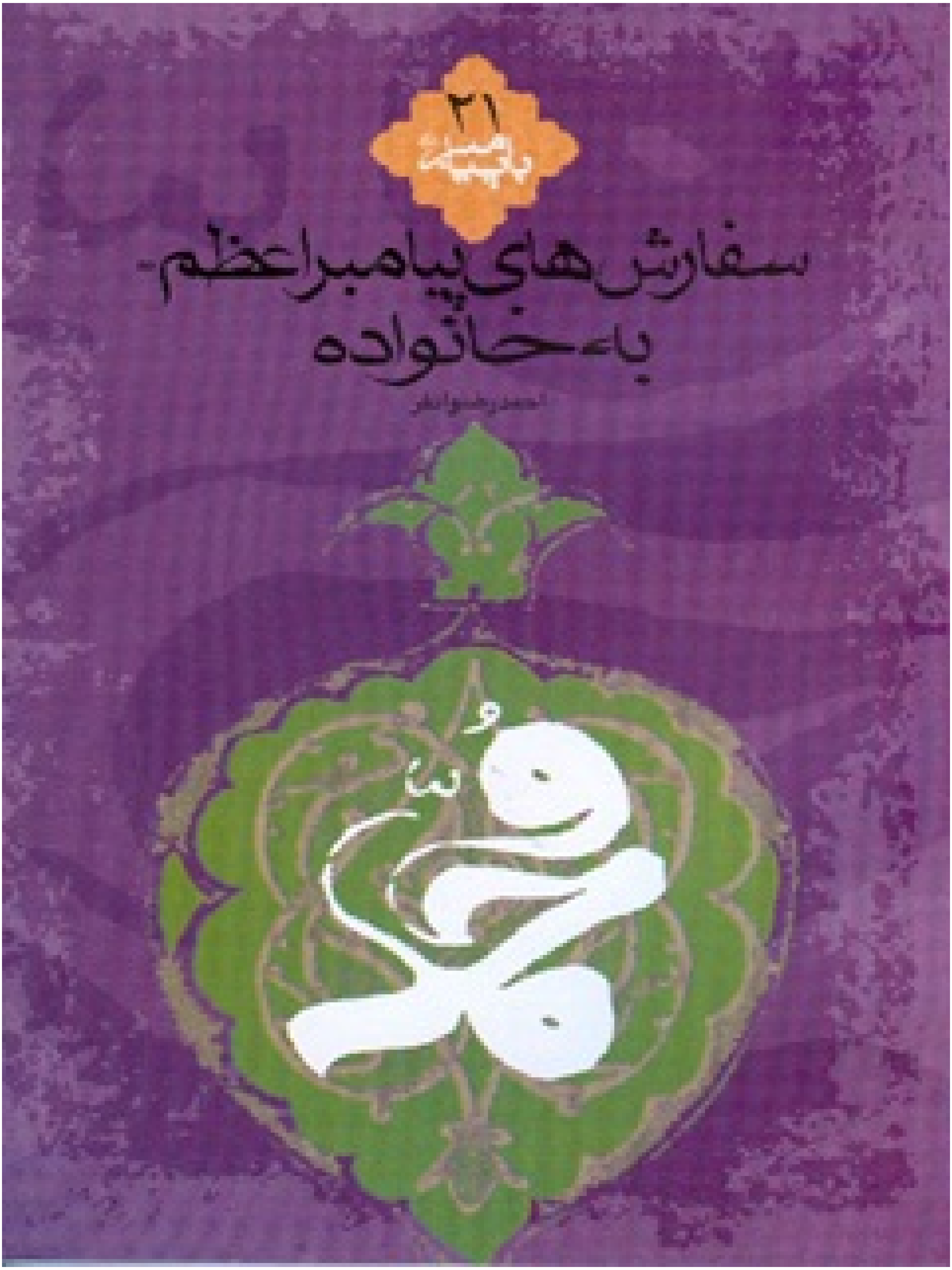

۲۱
سفارش های پیامبر اعظم
به خانواده

بسم الله الرحمن الرحیم

توصیه های پیامبر به خانواده

نویسنده:

احمد رضوان فر

ناشر چاپی:

مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

توصیه های پیامبر به خانواده

مشخصات کتاب

سرشناسه : رضوان فر، احمد، ۱۳۴۳ -

عنوان و نام پدیدآور : توصیه های پیامبر اعظم صلی الله علیه و اله به خانواده / احمد رضوانفر؛ تهیه شده در مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.

مشخصات نشر : قم: کتاب طه، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری : ۱۲۰ ص.

فروست : با پیامبر صلی الله علیه و اله؛ ۲۱.

شابک : ۱۲۰۰۰ ریال: ۹-۹۳-۷۰۱۹-۹۶۴

وضعیت فهرست نویسی : برون سپاری

یادداشت : کتابنامه: ص. [۱۱۹] - ۱۲۰؛ همچنین به صورت زیر نویس.

موضوع : محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ق. -- دیدگاه درباره خانواده

شناسه افزوده : صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهشهای اسلامی

رده بندی کنگره : BP۲۴/۹ /خ۲ ر۶ ۱۳۸۶

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۳

شماره کتابشناسی ملی : ۱۲۶۴۲۹۸

ص: ۱

اشاره

ص: ۲

پیش گفتار

نهاد خانواده از محبوب ترین بنیادهای بشری نزد حضرت حق تعالی است. خانواده، پیوند پاک و الهی بین یک زن و مرد؛ تجلی گاه مهر و محبت و محیطی برای پرورش انسان های سالم و سعادتمند است. جامعه انسانی مرهون خانواده های پاک است؛ زیرا انسان های بزرگ در دامان خانواده رشد می کنند و هدایت جامعه را بر عهده می گیرند. فاطمه زهرا علیهاالسلام در خانواده پیامبراکرم صلی الله علیه و آلهپرورش یافت. امام حسن مجتبی علیه السلام، امام حسین علیه السلام و زینب کبری علیهاالسلام در دامان زهرا علیهاالسلام و در خانواده امیرمؤمنان علی علیه السلام رشد یافتند. سعادت آدمی و جامعه بشری در نهاد خانواده و پاکی و صداقت آن نهفته است.

چه زیباست که بنای چنین نهاد مقدسی، با رهنمودهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پی ریزی شود. پیامبری که به گفته مقام معظم رهبری: «امروز امت اسلام و ملت ما بیش از همیشه به پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله خود نیازمند است. به هدایت او، به بشارت و انذار او، به پیام و معنویت او و به رحمتی که او به انسان ها درس داد و تعلیم داد».(۱)

۱- . بخشی از سخنان مقام معظم رهبری مدظله العالی در سال پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، ۱۳۸۵.

در این پژوهش در نظر داریم تـا بـا بهره گیری از رهنمودهـای پیـامبر الهی در جهت بهبود و سامـان بخشـی این نهـاد مقـدس، گـامی اساسـی برداریم. پیامبری که خداونـد او را الگوی بشـریت معرفی می کنـد: «وَ مایَنطِقُ عَنِ الهَوی؛ او از سـر هوا و هوس سخن نمی گوید».(۱)

۱- . نک: نجم: ۳.

بخش اول: سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در رفتار با خانواده

فصل اول: رفتار در خانه

اشاره

خداونـد در قرآن، رسول خـدا صـلی الله علیه و آله را اسوه ای کامـل برای بشـر معرفی می کنـد: «لَقَدْ کانَ لَکُمْ فی رَسُولِ اللّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ همانا برای شما در [اقتدا به] رسول خدا سرمشقی نیکوست». (احزاب: ۲۱)

بنا براین، هر مسلمان یا انسان آزاده ای می توانـد با تکیه بر کردار حضرت محمـد صـلی الله علیه و آله، خود را محک زنـد و بفهمد تا چه اندازه با سیره ایشان فاصله دارد. کردار و گفتار آن حضرت راه گشای هر انسانی است که می خواهد قدم در راه ایشان نهـد و خود را به آن بزرگوار نزدیک کند. خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله می فرماید: «إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظیمٍ.» (قلم:۴)

آنچه از تاریخ، سیره و سنّت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله برای ما یادگار مانـده، نشان دهنده آن است که آن حضـرت به عنوان همسر و پـدر به تمام جنبه های زندگی خانواده توجه داشت. اکنون برآنیم تا شـمه ای از رفتار و گفتار پیامبر رحمت را به عنوان الگو و ملاکی برای ارزش های انسانی تبیین کنیم.

۱. توجه به نماز خود و خانواده

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حالت خود را هنگام نماز چنین وصف می کند:

یـا أَبـاذَرٍّ إِنَّ اللّه ـ جَعَلَ جَلَّ ثَناؤُهُ قُرَّةَ عَیْنِی فِی الصَّلاهِ وَ حَبَّبَها إِلَیَّ کَما حَبَّبَ إِلَی الْجائِعِ الطَّعامَ، وَ إِلَی الظَّمْآنِ الْماءَ وَ إِنَّ الْجائِعَ إِذا أَکَلَ الطَّعامَ شَبِعَ وَ الظَّمْآنَ إِذا شَرِبَ اَلْماءَ رَوِیَ، وَ أَنَا لاأَشْبَعُ مِنَ الصَّلاهِ.(۱)

ص: ۶

۱- . حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۲، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۳۶۵ه . ق، الملحقات فی آداب الصلاه، ج ۳، ص ۳۰۴، ح ۵.

خداونـدی که بلنـد مرتبه است، نور چشم و دیده مرا در نماز قرار داد و آن را محبوب من گردانید؛ همچنان که غذا را محبوب گرسـنه و آب را محبوب تشـنه [با این تفاوت که] گرسنه هرگاه غذا بخورد، سیر شود و تشنه هرگاه آب بنوشد، سیراب گردد، ولی من از نماز سیر نمی شوم.

پیامبر اسـلام به دسـتور الهی، خانواده خود را به نماز سفارش می کرد: «وَ أمُرْ أَهلَکَ بِالصَّلوهِ وَاصطَبِر عَلَیها؛ و کسان خود را به نمـاز فرمـان ده و خود بر آن شـکیبا باش.» (طه: ۱۳۲) هنگام مشـکلات و سـختی ها نیز خانواده خود را به خوانـدن نماز فرامی خواند. ایشان با این کار می خواست توجه آنها را به سوی خداوند قادر جلب کند:

کانَ النَّبِیُّ إِذا أَصابَتْ أَهْلَهُ خَصاصَ نادی أَهْلَهُ یا أَهْلاهْ صَلُّوا صَلُّوا.(۱)

هرگاه سختی و مشکلی برای خانواده پیامبر رخ داد، آن حضرت خانواده خود را ندا می داد: «نماز بخوانید، نماز بخوانید».

۲. مدارا با همسر

پیامبر اعظم صـلی الله علیه و آله با برخی همسـران خود که بد اخلاقی می کردند، مدارا می کرد.(۲) عمربن خطاب می گوید: «روزی دیـدم همسـرم با من مشاجره می کنـد. من این عمل او را عجیب و زشت شـمردم. گفت: چرا تعجب می کنی؟ به خدا، همسـران پیـامبر هم بـا رسول خـدا صـلی الله علیه و آله چنین می کننـد. حتی گـاه با او قهر می کننـد (با این حال پیامبر آنها را تحمل می کند و با آنان به مدارا رفتار می کند) و من به دخترم، حفصه، سفارش کردم که هرگز

۱- . فضل بن حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، قم، انتشارات رضی، ۱۴۱۲ ه . ق، ص ۳۳۴.

۲- . ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ ه . ق، ج ۴، ص ۲۷۸.

چنین کاری نکند».(۱)

۳. کمک به خانواده

در روایتی آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله کفش و لباس خویش را وصله می کرد. خود در خانه را می گشود. شیر گوسفندان را می دوشید و شتر را می بست و سپس شیر آن را می دوشید. چون خادمش از آسیاب کردن خسته می شد، به یاری اش می شتافت و خود آسیا می کرد. در کارها به اهل خانه کمک می کرد و با دست خود گوشت خُرد می کرد.(۲)

۴. «نه» نگفتن

امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود:

وقتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله چیزی می خواستند، اگر می خواست آن را انجام دهد، می فرمود: آری (به چشم) و اگر نمی خواست انجام دهد، سکوت می کرد و هرگز درباره چیزی «نه» نمی گفت.(۳)

۵. ایراد نگرفتن

انس می گوید:

نه سال در خدمت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله بودم. هرگز یاد ندارم که در این مدت به من فرموده باشد چرا فلان کار را نکردی و هرگز در کاری بر من خرده نگرفت. به خدایی که پیامبر را به حق برانگیخت، هرگز پیش نیامد که آن حضرت در کاری که خوشایندش نبود، به من فرموده باشد چرا چنین کردی؟ و هیچ گاه همسرانش مرا سرزنش نکردند جز آنکه می فرمود: کاری به او نداشته باشید. تقدیر و سرنوشت چنین بوده

۱- . همان.

۲- . سیدمحمدحسین طباطبایی، سنن النبی، ترجمه: حسین استاد ولی، تهران، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۷۹، چ ۱، ص ۴۷، ح ۴۸.

۳- . همان، ص ۴۶، ح ۳۸.

است.(۱)

۶ . غذا خوردن با خانواده

كانَ رَسُولُ اللّه ِ صلی الله علیه و آله يَأْكُلُ كُلَّ الْأَصنافِ مِنَ الطَّعامِ وَ كانَ يَأْكُلُ ما أَحَلَّ اللّه ُ لَهُ مَعَ أَهْلِهِ وَ خَدَمِهِ.(۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله همه نوع غذا را میل می کرد و [همیشه] غذا را با خانواده و خدمت کاران خود می خورد.

۷. دوست داشتن همسر

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

آگاه باشید بهترین شما کسانی هستند که با زنان خود خوب تر باشد و من، از هر کس با زنان خود خوب ترم.(۳)

امام صادق علیه السلام فرموده است: «از اخلاق پیامبران، دوست داشتن زنان است».(۴)

۸ . توجه به بهداشت فردی و آراستگی ظاهر

توجه به بهداشت و آراستگی ظاهر دارای دو جنبه شخصی و اجتماعی است. اینکه انسان در برابر آنها پاکیزه و آراسته باشد، از حقوق افراد جامعه است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله این حق را نه تنها برای افراد خانواده، بلکه برای جامعه لازم می شمارد و می فرماید:

إنَّ اللّه َ يُحِبُّ - إذا خَرَجَ عَبْدُهُ الْمُؤمِنُ إلی أَخِيهِ - أَنْ يَتَهَيَّأَ لَهُ وَ أَن يَتَجَمَّلَ.(۵)

۱- . همان، ص ۳۸، ح ۷۲ و ۷۳.

۲- . مکارم الاخلاق، ص ۲۶.

۳- . سنن النبی، ص ۸۳ ، ح ۱۵۸.

۴- . همان، ص ۸۲ ، ح ۱۶۰.

۵- . محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۴، ج ۵، ح ۷۹۹۳.

خداوند دوست دارد که - هرگاه بنده مؤمنش نزد برادر خود می رود - خود را برای رفتن او آماده و آراسته گرداند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به پاکیزگی و آراستگی ظاهر، توجه خاصی داشت. امام صادق علیه السلام در این باره می فرماید:

چون جمعه فرا می رسید و عطری نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله نبود، برخی از روسری های زنان خود را (که معطر بود) می گرفت و با آب، نم می زد و به صورت خود می گذاشت.(۱)

امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است:

رسول خدا صلی الله علیه و آله موی خود را شانه می زد و بیشتر اوقات، آن را با آب، صاف و مرتب می کرد و می فرمود: آب برای خوش بو کردن مؤمن کافی است.(۲)

در روایت های اسلامی، آراستگی مرد عامل افزایش پاک دامنی همسر معرفی شده است. اسلام همان گونه که به زن سفارش می کند خود را برای شوهر بیاراید و با زینت، شوهر را به سوی خود بکشاند، به مرد نیز سفارش می کند که خود را در خانه بیاراید. این ارتباط و توجه دوطرفه در استحکام روابط خانواده نقش مؤثری دارد.

۹. بازی با فرزندان

در گفتار و رفتار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، توجه به کودکان بسیار آشکار بود، به گونه ای که بازی کردن پیامبر اکرم علیهم السلام با حسن و حسین علیهم السلامزبانزد خاص و عام است. در تاریخ و روایت ها بیان شده است که پیامبر خدا

ص: ۱۰

۱- . سنن النبی، ص ۵۹، ح ۱۱۰.

۲- . همان، ص ۵۶، ح ۸۷ .

صلی الله علیه و آلهنوه های خود را بر پشت سوار و با آنها بازی می کرد. شخصی به نام عامری در بیان خاطره ای از رسول خدا صلی الله علیه و آله این گونه نقل می کند:

برای میهمانی که دعوت شده بودیم، به سمت خانه یکی از اصحاب حرکت کردیم. دیدیم حسین علیه السلام که کودکی خردسال بود، با هم سن و سال های خود سرگرم بازی است. همین که چشم پیامبر به حسین افتاد، جلو همراهان حرکت کرد. سپس دو دستش را گشود که حسین علیه السلام را بگیرد. حسین علیه السلام به این طرف و آن طرف می گریخت و رسول خدا صلی الله علیه و آله با او می خندید. حسین علیه السلام هم شاد و خوشحال می خندید. سرانجام پیامبر موفق شد او را بگیرد. سپس یک دست مبارکش را زیر چانه حسین علیه السلام و دست دیگرش را پشت سر او گذاشت. آن گاه لب مبارکش را بر لب حسین علیه السلام نهاد و آن لب های کوچک و مبارک را بوسید.(1)

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۷۱، باب استحباب التصابی مع الولد، ح ۱۷۸۹۹ - ۱.

فصل دوم: ازدواج

اشاره

تشکیل خانواده با ازدواج امکان پذیر است. زن و مردی که هیچ رابطه و وابستگی به یکدیگر ندارند، با این پیمان مقدس، خود را به یکدیگر وابسته می بینند و بر اساس آن، روابط بسیار نزدیک و دل بستگی فراوانی نسبت به یکدیگر پیدا می کنند.

ازدواج در گام نخست می تواند مایه آرامش، رشد و پویایی زن و شوهر باشد و در مرحله بالاتر، زمینه ساز تولد فرزند یا فرزندانی شود. از آنجا که اسلام به این نهاد مقدس توجه ویژه دارد، ازدواج بیش از پیش اهمیت می یابد تا آنجا که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همیشه افراد را به ازدواج تشویق می کرد.

۱. تشویق به ازدواج

خداوند در قرآن کریم، به خانواده ها چنین سفارش می کند:

بی همسران خود و غلامان و کنیزان درست کارتان را همسر دهید. اگر تنگ دستند، خداوند، آنها را از فضل خویش بی نیاز خواهد کرد و خدا، گشایشگر داناست. (نور: ۳۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز با پیروی از قرآن کریم، همه را با شیوه های گوناگون به ازدواج تشویق می کند.

الف) ازدواج، سنّت رسول خدا صلی الله علیه و آله

حضـرت محمد صلی الله علیه و آله، ازدواج را سنّت و روش خود معرفی می کرد، بنا براین، شایسته است یک مسلمان از سنّت و روش پیامبر پیروی کنـد. آن حضـرت می فرمود: «أَلنِّكاحُ سُـنَّتِی فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُـنَّتِی فَلَيْسَ مِنِّی؛ ازدواج، سـنّت و روش من است. پس هر که از سنّت من روی گرداند، از من نیست».(۱)

ب) ازدواج، محبوب خدا

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ازدواج فرمود:

ما بُنِیَ فِی الإِسلامِ بِناءٌ أَحَبُّ إِلَی اللّه ِعَزَّوَجَلَّ، وَ أَعَزُّ مِنَ التَّزْوِیجِ.(۲)

هیچ بنایی در اسلام نهاده نشده است که نزد خداوند - عزوجل - محبوب تر و عزیزتر و ارجمندتر از ازدواج باشد.

ج) ازدواج، سبب پاکی و پاکیزگی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ازدواج را سبب پاک و پاکیزه بودن انسان در دیدار با پروردگار می داند:

مَنْ أَحَبَّ أَنْ یَلْقَی اللّه َطاهِراً مُطَهَّراً فَلْیَلْقَهُ بِزَوجَةٍ.(۳)

هر کس دوست دارد خدا را پاک و پاکیزه دیدار کند، در حالی که متأهل است، خدا را دیدار کند.

د) ازدواج، مایه نزدیکی و دوستی با خدا

۱- . محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۵ ه . ق، ج ۱۰۰، ص ۲۲۰، ح ۲۳.
۲- . همان، ص ۲۲۲، ح ۴۰.
۳- . محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۹ ه . ق، ج ۲۰، ص ۱۸، ح ۲۴۹۱۲؛ بحارالانوار، ج ۱۰۰، صص ۲۲۰ و ۲۲۱. با استفاده از سی دی ۵/۲ نور

مؤمن، محبت و دوستی خدا را بر هر چیزی ترجیح می دهد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای نزدیک شدن به خداوند، راه های فراوانی را به رهروان خویش نشان می دهد که یکی از آنها ازدواج است. کسی که برای خشنودی خداوند ازدواج می کند، سزاوار دوستی با پروردگار است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آلهفرموده است:

مَن نَكَحَ للّه ِوَأَنْكَحَ لِلّهِ اسْتَحَقَّ وَلايَهَ اللّه ِ.(۱)

هر کس برای خدا ازدواج کند و برای خدا کسی را به ازدواج دیگری درآورد، سزاوار ولایت و دوستی خدا است.

ه) ازدواج، سبب حفظ دین

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای تشویق جوانان به ازدواج، برخی آثار و برکت های ازدواج را در دنیا و آخرت برای آنها بیان می کند. از جمله آثاری که حضرت به آن اشاره دارد، حفظ دین است. ایشان در کلامی می فرماید:

أَيُّما شابٍّ تَزَوَّجَ فِی حَداثَهِ سِنِّهِ عَجَّ شَيْطانُهُ: يا وَيْلَهُ عَصَمَ مِنِّی دِينَهُ.(۲)

هر جوانی که در دوره جوانی خود ازدواج کند، شیطانش فریاد برآورد که: وای بر او! دین خود را از [گزند] من حفظ کرد.

همچنین در جایی دیگر می فرماید:

إِذا تَزَوَّجَ الْعَبْدُ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ نِصْفَ الدِّينِ، فَلْيَتَّقِ اللّه ـ فِی النِّصْفِ الْباقِی.(۳)

هرگاه بنده ازدواج کند، نصف دین را کامل کرده است و برای [حفظ] نصف دیگر باید تقوای خدا پیشه کند.

ص: ۱۴

۱- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۸۰۰.

۲- . همان، ص ۷۸۰۵. این حدیث در مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۴۹ چنین آمده است: «ما مِنْ شابٍّ تَزَوَّجَ فِی حَداثَهِ سِنِّهِ إلاّ عَجَّ شَيْطانُهُ: يا وَيْلَهُ عَصَمَ مِنِّی ثُلُثَیْ دِينَهُ فَلْيَتَّقِ اللّه ـ العَبدُ فِی الثُّلُثِ الْباقِی».

۳- . همان، ح ۷۸۰۷.

و) ازدواج، عامل برتری

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله می فرماید:

أَلْمُتَزَوِّجُ النّائمُ أَفْضَلُ عِنْدَاللّه ِ مِنَ الصّائِمِ القائِمِ الْعَزَبِ.(۱)

انسان ازدواج کرده خفته، نزد خدا از انسان عزب روزه گیر شب زنده دار برتر است.

ز) ازدواج، مایه افزایش روزی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

إِتَّخِذُوا الأَهْلَ، فَإِنَّهُ أرْزَقُ لَكُمْ.(۲)

زن بگیرید؛ زیرا ازدواج کردن، روزی شما را بیشتر می کند.

ح) ازدواج، نیکو گرداننده اخلاق

آن حضرت فرمود:

مردان عزب خود را زن دهیـد؛ زیرا با این کار، خداونـد، اخلاق آنان را نیکو می گرداند و روزی هایشان را زیاد می کند و بر جوان مردی های آنان می افزاید.(۳)

۲. ویژگی های زن شایسته

مهم ترین ویژگی های زن خوب از دیدگاه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله عبارتند از:

الف) دین داری

حضرت محمد صلی الله علیه و آله می فرمود: «فَعَلَيْكُمْ بِذاتِ الدِّينِ؛ پس بر شما باد به [ازدواج] با زنان دین دار».(۴)

۱- . همان، ح ۷۸۱۲.

۲- . همان، ح ۷۸۱۳.

۳- . همان، ح ۷۸۱۴.

۴- . همان، ح ۷۸۳۱.

زن دین دار، زنی است که خدا را می شناسد، به قیامت معتقد است و به دستورهای الهی جامه عمل می پوشاند. چنین زنی، پاکدامن، امین، مهربان در برابر شوهر خود، فروتن و در برابر نامحرمان، متکبر است. این ویژگی ها که از دین داری وی سرچشمه می گیرد، سبب شیرین شدن زندگی خانوادگی می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ازدواج مردان با زنان می فرماید:

به خاطر چهار چیز با زنان ازدواج می کنند: مال و ثروت؛ دین داری؛ زیبایی و اصل و نسب و خانواده. پس تو با زنان دین دار ازدواج کن.(۱)

ب) اصالت خانوادگی

مشهور است که پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِیّاکُمْ وَ خَضْرَاءَ الدِّمَنِ؛ از گیاه روییده در خرابه بپرهیزید.» از حضرت پرسیدند که مقصود از خضراء الدِّمَن یا همان گیاه روییده در خرابه چیست؟ حضرت فرمود: «أَلْمَرْأَةُ الحَسْناءُ فِی مَنْبِتِ السَّوءِ؛ زن زیبارویی که در خانواده ای فاسد رشد کرده است».(۲)

حدیث معروف: «أَلسَّعِیدُ مَنْ سَعِدَ فِی بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِیُّ مَنْ شَقِیَ فِی بَطْنِ أُمِّهِ؛ سعادتمند کسی است که در شکم مادرش سعادتمند است و بدبخت کسی است که در شکم مادرش بدبخت شده است»،(۳) به اهمیت وجود مادر در تکوین سرشت آدمی اشاره دارد. وراثت و نقش مادر در جسم و جان فرزند انکارناپذیر است. پیامبر اسلام در همین زمینه فرموده است: «وَانْظُرْ فِی أَیِّ نِصابٍ تَضَعُ وَلَدَکَ فَإِنَّ

۱- . همان، ح ۷۸۳۶.

۲- . همان، ح ۷۸۵۸.

۳- . بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۴۴.

الْعِرْقَ دَسّاسٌ؛ بنگر فرزند خود را در چه مکانی قرار می دهی؛ زیرا رگ و ریشه در فرزند اثر می گذارد.»(۱) همچنین در سخنی دیگر می فرماید: «تَزَوَّجُوا فِی الحِجْزِ الصّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسّاسٌ؛ با خانواده صالح (خوب و شایسته) ازدواج کنید که رگ و ریشه (خون) در فرزند اثر می گذارد».(۲)

ج) هم کفو و هم رتبه بودن

هم کفو بودن؛ یعنی هم سنخ و هم رتبه بودن. این ویژگی می تواند زمینه های انس، الفت و آسایش زن و مرد را فراهم سازد. هرچه زن و شوهر از نظر اجتماعی، اقتصادی، علمی، اخلاقی و زیبایی به یکدیگر نزدیک تر و دارای نقاط مشترک بیشتری باشند، زمینه انس و الفت بیشتری در آنها به وجود می آید.(۳) درواقع، این مسئله از مهم ترین عوامل استحکام روابط میان زن و شوهر به شمار می رود.

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله افزون بر دین داری، اصالت خانوادگی، هم رتبه و هم سنخ بودن، ویژگی های دیگری را نیز برای یک همسر خوب برمی شمرد. از جمله: شوهر دوست بودن، عفیف بودن، عزیز دو خانواده، خاضع در برابر شوهر،(۴) دوشیزه، زایا، کم مهریه، زیبا روی و... .

أَفضَلُ نِساءِ اُمَّتِی أَصبَحُهُنَّ وَجْها وَ أَقَلُّهُنَّ مَهراً.(۵)

ص: ۱۷

۱- . کنزالعمال، ج ۱۵، ص ۸۵۵.

۲- . همان، ص ۲۹۶.

۳- . وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۲۹.

۴- . مکارم الاخلاق، ص ۲۰۰.

۵- . بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۲۳۷، ح ۲۵.

بهترین زنان امت من، خوب روی ترین و کم مهریه ترین آنان هستند.

زنان زیباروی معمولاً مهریه های سنگینی دارند، ولی زن مؤمن که از امت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، تنها سعادت خانواده را در نظر دارد و مهریه خود را کم قرار می دهد. بر اساس روایت های گوناگون از ائمه اطهار، مهریه سنگین نشانه شومی زن و ازدواج است.

۳. ویژگی های مرد خوب

اسلام همان گونه که به مردان سفارش می کند در انتخاب همسر دقت کنند، به دختران و پدران و مادرانشان هم سفارش می کند در انتخاب شوهر، معیارهای خاصی را در نظر بگیرند. اهمیت این مسئله تا آن جاست که ازدواج را طوق بندگی دانسته است. بنا براین، هر کس دختر خود را شوهر دهد، او را به بندگی داده است. پس باید بنگرد که دختر خود را به بندگی چه کسی می دهد.(۱)

الف) امانت داری

قرآن کریم هنگام نقل داستان حضرت موسی علیه السلام و حضرت شعیب علیه السلام بیان می کند: «وقتی حضرت موسی علیه السلام خدمت حضرت شعیب علیه السلامرسید، یکی از دختران شعیب علیه السلام به پدر خطاب می کند و می گوید: ای پدر او را استخدام کن؛ چرا که بهترین کسی است که استخدام می کنی. هم نیرومند (و هم) در خور اعتماد (امین) است». (قصص: ۲۶)

در روایت های اسلامی آمده است: «حضرت شعیب علیه السلام از دختر

۱- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۸۵۵.

می پرسد، امین بودن این جوان را از کجا فهمید. او عرض می کند: پدر جان، من وقتی به دستور شما نزد موسی علیه السلام رفتم و او را دعوت به منزل نمودم، هنگامی که خواستم جلو بیفتم و او را راهنمایی کنم، او اجازه نداد و به من گفت: شما پشت سر من حرکت کنید و از همان جا مرا راهنمایی کنید...».(۱)

ب) دین داری

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی به دو ویژگی مرد اشاره می فرماید که دین داری و امین بودن است.

إِذا جاءَكُم مَنْ تَرضَوْنَ دِينَهُ وَ أَمانَتَهُ يَخطُبُ (إِلَيْكُمْ) فَزَوِّجُو؛ إِنْ لاتَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِيرٌ.(۲)

هرگاه کسی به خواستگاری نزد شما آمد و دین داری و امانت داری او را پسندیدید، به او زن دهید. اگر چنین نکنید، در روی زمین تبه کاری و فساد بسیار پدید خواهد آمد.

در روایت ها افزون بر امانت داری و دین داری، به ویژگی های دیگری چون خوش اخلاقی، شرافت و آبرومندی نیز اشاره شده است.

۱- . نک: تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۶۴.
۲- . همان، ح ۷۸۳۸.

فصل سوم: زن و شوهر

اشاره

توجه کردن به جایگاه همسر، نکته ای است که زن و شوهر در رفتار و گفتار خویش باید آن را در نظر بگیرند. آگاهی از سخنان و رهنمودهای پیامبر اعظم صلی الله علیه و آلهدر این زمینه و به کار بستن آنها در زندگی، می تواند رابطه زن و شوهر را تقویت کند و سبب به وجود آمدن رفتارهای محبت آمیز و عاشقانه از سوی دو طرف شود.

۱. جایگاه شوهر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «أَعْظَمُ النّاسِ حَقّاً عَلَى الْمَرْأَةِ زَوْجُها؛ بزرگ ترین حق را بر زن، شوهر او دارد.»(۱) همچنین فرمود: «وَيْلٌ لِامْرَأَةٍ أَغْضَبَتْ زَوْجَها وَ طُوبى لِامْرَأَةٍ رَضِيَ عَنْها زَوْجُها؛ وای بر زنی که شوهرش را ناراحت کند و خوشا به حال زنی که شوهرش از او خشنود باشد».(۲)

۲. خدمت به شوهر

رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ ام سلمه درباره خدمت به شوهر می فرماید:

أَيُّما امْرَأَةٍ رَفَعَت مِنْ بَيتِ زَوْجِها شَيئاً مِن مَوْضِعٍ إلى مَوضِعٍ تُريدُ بِهِ صَلاحاً إلّا

۱- . کنزالعمال، ح ۴۴۷۷۱.

۲- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۸۶۵.

نَظَرَ اللّه ُ إلَیها وَ مَن نَظَرَ اللّه ُ إلَیهِ لَم یُعَذِّبْهُ.(۱)

هر زنی که در خانه شوهر خود به قصد مرتب کردن آن، چیزی را جابه جا کند، خداوند به او نظر می کند و هر که خداوند به او نظر کند، عذابش نمی دهد.

۳. جایگاه زن

مراعات حال زن به عنوان همسر، سفارش جبرئیل امین علیه السلاماست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

أَوْصانِی جَبْرَئِیلُ علیه السلام بِالْمَرْأَهِ حَتّی ظَنَنْتُ أَنَّهُ لایَنْبَغِی طَلاقُها إلاّ مِنْ فاحِشَهٍ بَیِّنَّهٍ.(۲)

جبرئیل علیه السلام درباره زن به من سفارش کرد تا جایی که گمان بردم، طلاق دادن او سزاوار نیست، مگر به دلیل کار زشت روشن و آشکار.

۴. تأمین نیازهای مادی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

حَقُّ الْمَرْأَهِ عَلی زَوْجِها أَنْ یَسُدَّ جَوْعَتَها وَ أَن یَسْتُرَ عَوْرَتَها... .(۳)

حق زن بر شوهرش این است که شکمش را سیر کند و بدنش را بپوشاند.

۵. دوست داشتن زن

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «کُلَّما ازْدادَ الْعَبْدُ إیْماناً إزْدادَ حُبّاً لِلنِّساءِ؛ هرچه ایمان بنده بیشتر شود، زن دوستی او فزون تر می شود».(۴)

۶. محبت ورزیدن به زن

۱- . همان، ح ۷۸۷۷.
۲- . مکارم الاخلاق، ص ۲۱۶.
۳- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۸۷۰.
۴- . همان، ج ۱۱، ح ۱۸۶۴۷.

از سفارش های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، اظهار محبت مرد نسبت به همسر است. پسندیده است که مرد محبت خود را به زن نشان دهد؛ زیرا این عمل سبب صلح و صفای بیشتر و نزدیکی و مهربانی میان زن و مرد می شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

وقتی کسی را دوست دارید، محبت خویش را اظهار کنید. اظهار محبت، صلح و صفا به وجود می آورد و شما را به هم نزدیک می کند.(۱)

آن حضرت به مردان نیز درباره محبت و دوستی نسبت به زن سفارش می کند و معتقد است اگر مرد از راه دیدن دل می بندد، زن از راه گوش دل می سپارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با توجه به این تفاوت بین زن و مرد می فرماید: «قَولُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَهِ «إِنِّی أُحِبُّکَ» لا یَذْهَبُ مِنْ قَلْبِها أَبَداً».(۲)

۷. خدمت به زن

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روابط زناشویی به نکته های ظریفی اشاره می کند. چه زیباست که مرد گاهی غذا را لقمه کند و در دهان همسرش قرار دهد یا لیوانی آب با دستان خود برای همسرش آماده کند و به او بنوشاند. پیامبر می فرمود: «إِذا سَقَی الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ أُجِرَ؛ هرگاه مرد به زن خود آبی بنوشاند، پاداش می برد.»(۳) همچنین فرموده است: «إِنَّ الرَّجُلَ لَیُوجَرُ فِی رَفْعِ اللُّقْمَهِ إِلی فِی امْرَأَتِهِ؛ مردی که لقمه ای به سوی دهان همسرش ببرد، پاداش می گیرد».(۴)

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۶۷.

۲- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۸۷۳.

۳- . حسن بن علی بن شعبه، تحف العقول، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ه . ق، ص ۳۲۲.

۴- . محجه البیضاء، ج ۳، ص ۷۰

آن حضرت درباره خدمت کردن به زن فرمود:

لا یَخْدُمُ الْعِیالَ إلاّ صِدِّیقٌ أَوْ شَهِیدٌ أوْ رَجُلٌ یُرِیدُ اللّه ُ بِهِ خَیْرَ الدُّنْیا وَالْآخِرَه.(۱)

به زن خود خدمت نکند مگر صدیق یا شهید یا مردی که خداوند خیر دنیا و آخرت او را بخواهد.

۸ . تحمل بداخلاقی یکدیگر

اسلام، همه انسان ها به ویژه زن و شوهر را به خوش اخلاقی سفارش می کند. بسیار نیکوست که زن نسبت به بداخلاقی شوهر یا مرد نسبت به بداخلاقی زن خویش شکیبایی پیشه کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ صَبَرَ عَلی سُوءِ خُلُقِ امْرَأَتِهِ أَعْطاهُ اللّه ُ مِنَ الأَجْرِ ما أَعْطی أَیُّوبَ علیه السلام عَلی بَلائِهِ وَ مَنْ صَبَرَت عَلی سُوءِ خُلُقِ زَوْجِها أَعْطاهَا اللّه ُ مِثْلَ آسِیَهَ بِنْتِ مُزاحِم.(۲)

هرگاه شوهری بر بداخلاقی همسرش شکیبایی کند، خداوند همانند پاداش (حضرت) ایوب علیه السلام در برابر بلایش پاداش می دهد و هرگاه زنی بر بداخلاقی شوهرش شکیبایی پیشه کند، خدایش همانند پاداش آسیه، دختر مزاحم به او پاداش می دهد.

۹. بخشودن و عذرپذیری

ممکن است میان زن و شوهر یا دیگر افراد خانواده کدورتی رخ دهد. در اخلاق اسلامی سفارش شده که شایسته است افراد درصدد جبران ناراحتی همدیگر برآیند و عذرخواهی کنند. طرف مقابل نیز باید عذرپذیر باشد. پذیرفتن عذر یکدیگر سبب زیاد شدن محبت میان افراد خانواده به ویژه زن و شوهر می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان یک سفارش کلی به

۱- . بحارالانوار، ج ۱۰۴، ص ۱۳۲، ح ۱.

۲- . مکارم الاخلاق، ص ۲۱۴.

مؤمنان در این باره می فرماید:

مَنْ أَتاهُ أَخُوهُ مُتَنَصِّلاً فَلْيَقْبَلْ ذلِكَ مِنْهُ، مُحِقّاً كانَ أوْ مُبْطِلاً، فَإِنْ لَمْ يَفعَلْ لَمْ يَرِدْ عَلَىَّ الْحَوْضَ.(۱)

هرکس برادرش به عـذرخواهی نزد او آید، باید عذرش را بپذیرد. خواه عذرش موجه باشد یا نادرست. اگر عذرش را نپذیرد، کنار حوض (کوثر) بر من وارد نشود.

در مجمع الزوائد نقل شده است: «مردی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفت: خانواده ام از من نافرمانی می کنند. آنها را به چه وسیله ای تنبیه کنم؟ حضرت فرمود: آنان را ببخش. آن مرد چهار بار پرسش خود را تکرار کرد و حضرت پاسخ می فرمود: آنان را ببخش و اگر خواستی آنها را تنبیه کنی، مراقب باش که مجازات تو از جرم آنان بیشتر نباشد و از زدن به صورت آنان خودداری کن».(۲)

در کلام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام برای تحکیم روابط زن و شوهر سفارش های دیگری هم آمده است. از جمله اینکه به زن سفارش شده است خود را در خانه بیاراید. به مرد نیز سفارش شده است که در خانه، خود را پاکیزه نگه دارد و خوش بو و آراسته و زیبا کند. به طور کلی، زن و شوهر باید در سخن گفتن با یکدیگر از واژگان زیبا و دل نشین استفاده کنند؛ قدردان کارهای یکدیگر باشند و از قهر کردن بپرهیزند.

در روایت های اسلامی درباره زمان و مکان و چگونگی برقراری رابطه

۱- . همان، ج ۸ ، ص ۱۲۱۱۴.

۲- . نورالدین هیثمی، مجمع الزوائد، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۸ه . ق، ج ۸، ص ۱۰۶.

جنسی زن و شوهر نیز سفارش هایی شده است که رعایت آنها می تواند در استحکام روابط زن و شوهر و حفظ سلامت روحی و جسمی فرزندان مؤثر باشد.

ص: ۲۵

فصل چهارم: پدر و مادر

اشاره

پدر و مادر از ارکان اصلی و مهم خانواده هستند. در آموزه های دینی بر جایگاه پدر و مادر تأکید بسیاری شده و پاسداشت حریم آنان را بر فرزندان لازم شمرده است. نخست به صورت جداگانه به اهمیت مقام پدر و مادر می پردازیم و سپس ارزش و جایگاه والدین بررسی می شود.

۱. جایگاه پدر

توجه و احترام به پدر همواره در سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به چشم می خورد. ایشان با تأکید بر ارزش و جایگاه پدر، در پاسخ به پرسشی درباره حق پدر بر فرزند می فرماید:

لا يُسَمِّيهِ بِاسْمِهِ وَلا يَمْشِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلا يَجْلِسُ قَبْلَهُ وَلا يَسْتَسِبُّ لَهُ أَنْ يَخْشَعَ لَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ.

او را به اسم صدا نکند. جلوتر از او راه نرود. پیش از او ننشیند. برایش دشنام نخرد. هنگام خشم پدر، در برابرش خشوع کند.(۱)

پیامبر گرامی اسلام در پاسخ به مردی که از پدر خویش شکایت کرد، فرمود: «أَنْتَ وَ مالُكَ لِأَبِيكَ؛ خودت و دارایی ات از آن پدرت هستید».(۲)

۱- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۷۲۵.

۲- . همان، ح ۲۲۷۲۹.

۲. جایگاه مادر

الف) بهشت زیر پای مادران

از عمر بن خطاب روایت شده است:

ما با رسول خدا صلی الله علیه و آله روی کوهی بودیم و بر دره ای مشرف شدیم. جوانی را دیدم که گوسفندانش را می چرانید. جوانی او مرا شگفت زده کرد. عرض کردم: ای رسول خدا! عجب جوانی است! کاش جوانی او در راه خدا سپری می شد. پیامبر فرمود: ای عمر! شاید او نیز در راه رضای خدا گام برمی دارد و تو از آن آگاه نیستی. پیامبر آن جوان را صدا زد و فرمود: ای جوان! آیا کسی هست که تو خرجی او را بدهی؟ جوان گفت: آری. حضرت فرمود: چه کسی؟ گفت: مادرم. پیامبر فرمود: «أَلْزِمْها فَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِا الْجَنَّة؛ او را داشته باش؛ زیرا بهشت زیر پای اوست». (۱)

«بهشت زیر پای مادران است»، (۲) جمله مشهوری است که در کتاب های روایی بسیاری از آن حضرت نقل شده است.

ب) مقدم داشتن مادران

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مردی خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسید و گفت: ای رسول خدا! به چه کسی نیکی کنم؟ حضرت فرمود: به مادرت. آن شخص دوباره پرسید: سپس به چه کسی [نیکی کنم]؟ حضرت همان پاسخ را تکرار کرد. آن مرد [برای بار سوم]گفت: پس از او به چه کسی نیکی کنم؟ حضرت دوباره فرمود: به مادرت. وقتی مرد برای بار چهارم پرسش خود را تکرار کرد، حضرت فرمود: به پدرت. (۳)

ج) مادر، سبب قبولی توبه

مردی خدمت رسول اکرم صلی الله علیه و آله رسید و گفت: ای رسول خدا! هیچ

۱- . همان، ج ۱۲، ح ۲۲۶۹۵.
۲- . همان، ح ۲۲۶۹۱.
۳- . محمد بن یعقوب کلینی، کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۵۹، ح ۹.

کار زشتی نیست که نکرده باشم. آیا راه توبه و بازگشت برایم وجود دارد؟ حضرت فرمود: «آیا پدر و مادرت زنده هستند؟» عرض کرد: [فقط] پدرم. حضرت فرمود: «برو به او نیکی کن». وقتی آن مرد رفت، رسول خدا صلی الله علیه و آلهفرمود: «لَوْ کانَتْ أُمُّهُ؛ ای کاش مادرش بود».(۱)

روایت شده است که مردی مادر پیر و ناتوان خود را بر دوش گرفته و سرگرم طواف بود. در همین هنگام خدمت پیامبر رسید و گفت: آیا با این عمل حق مادرم را ادا کرده ام؟ پیامبر فرمود: «نه، حتی یک نفس او را جبران نکردی».(۲)

۳. جایگاه پدر و مادر

الف) پدر و مادر، بهشت و دوزخ فرزندان

از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره جایگاه پدر و مادر پرسیدند. ایشان در پاسخ فرمود: «هُما جَنَّتُکَ وَ نارُکَ؛ آن دو (پدر و مادر) بهشت و دوزخ تو هستند.»(۳) درحقیقت، رسول اکرم صلی الله علیه و آله در جمله ای کوتاه، راه سعادت و شقاوت را به فرزندان نشان داد؛ راهی که خیر و برکت دنیا و آخرت را در پی دارد.

ب) نیکی به پدر و مادر، راز طولانی شدن عمر

رسول اعظم صلی الله علیه و آله می فرماید:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ یُمَدَّ لَهُ مِن عُمُرِهِ وَ یُزادَ فِی رِزْقِهِ فَلْیَبَرَّ والِدَیْهِ وَلْیَصِلْ رَحِمَهُ.(۴)

۱- . بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۸۲، ح ۸۸.

۲- . تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۳۳۳.

۳- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۶۶۹.

۴- . همان، ح ۲۲۶۷۱.

هر کس خوش دارد عمرش دراز و روزی اش زیاد شود، به پدر و مادرش نیکی کند و صله رحم به جا آورد.

ج) نیکی به پدر و مادر، سبب نزدیکی به رسول خدا صلی الله علیه و آله

روزی خواهر رضاعی رسول خدا صلی الله علیه و آله نزد وی آمد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهبه او بسیار احترام کرد. طولی نکشید که برادر ایشان نیز آمد، ولی پیامبر آن گونه که با خواهرش رفتار کرد، با وی رفتار نکرد. اصحاب پرسیدند: یا رسول اللّه! چرا آن گونه که با خواهرتان رفتار کردید، با برادرتان رفتار نکردید؟ حضرت فرمود: «چون خواهرم بیشتر از برادرم به پدر و مادرم نیکی می کرد».(۱)

د) نیکی به پدر و مادر پس از مرگ

رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد نیکی به پدر و مادر حتی پس از مرگ ایشان می فرماید: «سَیُّدُ الْأَبْرارِ یَوْمَ الْقِیامَهِ رَجُلٌ بَرَّ والِدَیْهِ بَعْدَ مَوْتِهما؛ آقای نیکوکاران در روز قیامت، مردی است که پس از درگذشت پدر و مادر خود به آنان نیکی کند.»(۲) درجایی دیگر نیز در مورد چگونگی انجام آن به فرزندان چنین می فرماید:

أَلصَّلاهُ عَلَیْهِما، وَالإِسْتِغْفارُ لَهُما وَ إِنفاذُ عَهْدِهِما مِنْ بَعْدِهِما وَصِلَهُ الرَّحِمِ الَّتِی لا تُوصَلُ إِلاّ بِهِمَا وَ إِکْرامُ صَدِیقِهِما.(۳)

دعا کردن برای آنها و آمرزش خواستن برای ایشان و اجرا کردن وصیت هایشان پس از مرگ آنها و صله رحم کردن با خویشان آنها و احترام گذاشتن به دوستان آنها.

۱- . همان، ح ۲۲۶۷۹.

۲- . همان، ح ۲۲۶۸۶.

۳- . همان، ح ۲۲۶۹۰.

ه) زمینه های از بین بردن توهین به پدر و مادر

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مِنَ الْکَبائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ والِدَیْهِ، یَسُبُّ الرَّجُلُ أَباً لِرَجُلٍ فَیَسُبُّ أَباهُ، وَ یَسُبُّ أُمَّهَ فَیَسُبُّ أُمَّهُ.(۱)

از گناهان کبیره است که انسان پـدر و مادر خود را دشـنام دهـد. [به این صورت که] انسان پـدر کسـی را دشـنام دهد و او هم متقابلاً پدر وی را دشنام دهد یا مادر کسی را دشنام دهد و در نتیجه، آن شخص هم مادر او را دشنام گوید.

و) عاق والدین

عاق از نظر دسـتوری اسم فاعل است و به کسـی گفته می شود که به والـدین خود خوبی نمی کنـد.(۲) به بیانی دیگر، هرگاه فرزنـد در حق پـدر و مـادر نیکی نکنـد یا آنها را آزار دهـد، گفته می شود عاق والـدین شـده است؛ یعنی از خیر محروم شـده است. درحقیقت، در انسان عاق شده، هیچ خیری نیست.(۳)

برای کسـی که به پـدر و مادر نیکی نمی کنـد و در اصـطلاح «عاق» است، آثار بدی در دنیا و آخرت بیان شده است. از جمله پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آلهفرمود: «یُقالُ لِلْعاقِّ: إِعْمَلْ ماشِئْتَ فَإِنِّی لا أَغْفِرُ لَکَ؛ به فرزند نافرمان گفته می شود: هر کاری و عبادتی که می خواهی بکن، ولی من (خدا) تو را نمی آمرزم.»(۴) در جایی دیگر

۱- . همان، ح ۲۲۷۰۹.

۲- . احمد فتح اللّه، معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۲۸۲: «عاقٌّ: غَیْرُ البارِّ، مَنْ لا یَبَرُّ والِدَیْهِ».

۳- . لسان العرب، ج ۱۰، ص ۲۷۹: «رَجُلٌ عَوْقٌ: لا خَیْرَ عِنْدَهُ... عاقَهُ عَنِ الشَی ءِ: حَبَسَهُ...».

۴- . بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۸۰، ح ۸۲.

می فرماید:

إِثْنانِ یُعَجِّلُهُمَا اللّه ُفِی الدُّنْیا: الْبَغْیُ وَ عُقُوقُ الْوالِدَیْنِ.(۱)

دو کار است که خداوند در همین دنیا سزایش را می دهد: سرکشی و نافرمانی پدر و مادر.

رسول اللّه صلی الله علیه و آله در حدیث دیگری می فرماید: «مَنْ أَحْزَنَ والِدَیْهِ فَقَدْ عَقَّهُما؛ هر کس پدر و مادر خود را اندوهگین کند، آنان را عاق کرده است.»(۲) همچنین امام صادق علیه السلامحتی خیره نگاه کردن را از نمونه های عاق و نافرمانی معرفی می کند: «مِنَ الْعُقُوقِ أَنْ یَنْظُرَ الرَّجُلُ إِلی والِدَیْهِ فَیُحِدَّ النَّظَرَ إِلَیهِما؛ و از جمله نافرمانی از والدین آن است که انسان به آنان خیره نگاه کند».(۳)

باید یادآور شویم همان گونه که فرزندان باید از نافرمانی پدر و مادر و بی احترامی به آنها دوری کنند، پدر و مادر هم باید از بی احترامی به فرزندان بپرهیزند که اگر چنین نکنند، درحقیقت، عاق فرزندان خود می شوند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

یَلْزِمُ الْوالِدیْنِ مِنَ العُقوقِ لِوَلَدِهِما مایَلْزَمُ الْوَلَدَ لَهُما مِنْ عُقوقِهِما.(۴)

همان گونه که فرزند نباید نسبت به والدین خود بی احترامی کند، شایسته نیست که والدین نیز نسبت به او بی احترامی کنند.

ص: ۳۱

۱- . کنزالعمال، ح ۴۵۴۵۸.

۲- . همان، ح ۴۵۵۳۷.

۳- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ص ۲۲۷۲۰.

۴- . کافی، ج ۶، ص ۴۸؛ به نقل از سی دی نور ۵/۲.

فصل پنجم: حقوق تربیتی فرزندان

۱. آداب اولیه

اشاره

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله با متولد شدن فرزندی از آن خاندان پاک، آداب و روش هایی به کار می گرفت که توجه و رعایت آنها بر پیروان آن حضرت لازم است. از جمله سنّت های نیکوی یاد شده به موارد زیر می توان اشاره کرد:

الف) گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد

نقل شده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با لبان مبارکش در گوش امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام اذان گفت. در روایتی آمده است: «إِنَّ النَّبِیَّ أَذَّنَ فِی أُذُنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ حِینَ وُلِدَا وَ أَمَرَ بِهِ؛ پیامبر هنگام تولد حسن و حسین علیهم السلامدر گوش آن دو اذان گفت و به اذان گفتن در گوش نوزاد سفارش فرمود».(۱)

در برخی از روایت ها نقل شده است پیامبر دستور داد که در گوش حسن و حسین علیهم السلام علاوه بر اذان و اقامه، سوره حمد، آیه الکرسی، آخر سوره حشر، سوره اخلاص، سوره ناس و فلق نیز تلاوت شود.(۲) پیامبر در

۱- . کنزالعمال، ج ۱۶، ص ۵۹۹.

۲- . مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۳۷. در سی دی نور ۵/۲ با همین نشانی آمده است: «مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَلْیُؤَذِّنْ فِی أُذُنِهِ الْیُمنی بِأَذانِ الصَّلاهِ وَ لْیُقِمْ فِی الیُسْری، فَإِنَّ ذلِکَ عِصْمَهٌ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ و الا فزاع لَهُ».

این زمینه فرمود:

مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَلْيُؤَذِّنْ فِی أُذُنِهِ الْيُمنی بِأَذانِ الصَّلاهِ وَ لْيُقِمْ فِی اُذُنِهِ الیُسْری، فَإِنَّها عِصْمَهٌ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ.(۱)

کسی که صاحب فرزند شد، پس [سزاوار است] در گوش راستش اذان نماز را بگوید و در گوش چپش اقامه بخواند؛ زیرا این عمل، مصونیتی برای فرزند از شیطان رانده شده است.

ب) کام برداشتن

تحنیک یا برداشتن کام کودک از آدابی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهو ائمه اطهار علیهم السلام آن را رعایت می کردند و به مسلمانان نیز می فرمودند که این کار را در مورد کودک خود انجام دهند. صاحب کتاب مجمع البحرین در این باره می نویسد:

مسلمانان همگی متفق القول هستند که هنگام ولادت نوزاد، [سزاوار است] کام کودک به وسیله خرما برداشته شود و اگر خرما نبود، به وسیله یک چیز شیرین [می توانند این کار را انجام دهند]. به این شرح که خرما [یا هر چیز شیرین را] در دهان ریز کنند تا به صورت مایع درآید. سپس آن را در دهان نوزاد قرار دهند (مقداری به کام بالا بزنند) تا مقداری از آن شیرینی به دهان کودک برسد. مستحب است که کام بردارنده از اشخاص صالح و نیکوکار باشد و برای نوزاد به برکت دعا کند. مستحب است که کام کودک با تربت امام حسین علیه السلام یا آب فرات برداشته شود و مقصود آن است که [انگشت سبابه را در تربت امام حسین علیه السلام یا خرما یا آب فرات بزنند و] آن را داخل کام نوزاد کنند. در روایتی آمده است که گمان نمی کنم کسی با آب فرات کامش برداشته شود مگر اینکه ما اهل بیت را دوست خواهد داشت.(۲)

امیرمؤمنان، علی علیه السلام، از این سنّت نبوی خبر می دهد و می فرماید:

۱- . همان.

۲- . فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، انتشارات دارالثقافه، ۱۴۰۸ ه . ق، ج ۵، ص ۲۶۳.

حَنِّکُوا أَوْلادَکُم بِالتَّمْرِ، فَکَذا فَعَلَ رَسُولُ اللّه ِ صلی الله علیه و آله بِالْحَسنِ علیه السلاموَ الْحُسَیْنِ علیه السلام.(۱)

کام فرزندانتان را با خرما بردارید؛ زیرا پیامبر با حسن علیه السلام و حسین علیه السلام چنین کرد.

ج) تراشیدن موی سر نوزاد

فرمان های الهی خالی از حکمت نیست، ولی اینکه حکمت برخی از آنها بیان شده و برخی بیان نشده است، خود، از حکمت الهی سرچشمه می گیرد. مؤمن حقیقی آن است که امر پروردگار را در نهایت خضوع بپذیرد و انجام دهد.

از جمله سفارش هایی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مسلمانان کرده، تراشیدن موی سر نوزاد است. حضرت دستور داد تا سر نوزاد در روز هفتم تولد تراشیده شود.(۲) نقل است پیامبر در روز هفتم، موی سر حسن علیه السلام و حسین علیه السلامرا تراشید و به وزن آن، نقره صدقه داد.(۳)

د) ولیمه دادن

ولیمه دادن یکی از آداب اسلامی است. ولیمه به معنای طعام دادن و میهمان کردن دوستان و خویشاوندان است. واژه ولیمه از «ولم» به معنای ریسمان، گرفته شده است. گویی این اطعام سبب پیوند و هم بستگی مؤمنان می شود. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

۱- . وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۳۷.
۲- . مستدرك الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۴۲.
۳- . کافی، ج ۶، ص ۳۳، ح ۳.

لا وَلِیمَهَ إِلّا فِی خَمْسٍ؛ فِی عُرْسٍ أَوْ خُرْسٍ أَو عِـذارٍ أَوْ وِکارٍ أَوْ رِکازٍ؛ فَالعُرْسُ التَّزوِیـجُ و الخُرْسُ النِّفاسُ بِالْوَلِدِ، وَالعِذّارُ الْخِتانُ وَالْوِکارُ الرَّجُلُ یَشْتَرِی الدّارَ وَالرِّکازُ الرَّجُلُ یَقْدَمُ مِنْ مَکَّهَ.(۱)

ولیمه و اطعـام سـزاوار نیست مگر در پنـج مورد: عرس؛ خُرس؛ عِـذار؛ وکـار و رِکـاز. [پس حضـرت معنـا فرمود:] عُرس همان عروسـی و ازدواج است؛ خُرس همان تولـد فرزنـد است؛ عـذار، ختنه کردن فرزنـد است؛ وکار، زمانی است که انسان خانه ای می خرد و رکاز زمانی است که انسان از سفر مکه برمی گردد.

بدین ترتیب، اطعام خویشان و مؤمنان در روز هفتم ولادت فرزند از آداب اسلامی است.

«رسول خـدا صـلی الله علیه و آله از غـذای ولیمه ای که مخصوص اغنیا و ثروتمنـدان است و فقیران به آن مجلس دعوت نشده باشند، نهی فرموده است».(۲)

ه) عقیقه

عقیقه از آدابی است که در روایت ها بر انجام آن تأکید فراوان شده است. زبان شناسان درباره معنای اصلی عقیقه می نویسند: «عقیقه همان موی سـر است که نوزاد با آن متولـد می شود. سـپس گوسـفندی را که برای فرزنـد ذبـح می شود، عقیقه نامیـده اند.»(۳) صـاحب مجمع البحریـن دربـاره عقیقه می نویسـد: «عقیقه آن گوسـفندی است که در روز هفتم برای نـوزاد ذبـح می شود».(۴)

۱- . محمد بن علی بن بابویه، من لایحضره الفقیه، قم، انتشارات جامعه المدرسین، ۱۴۱۳ه . ق، ج ۳،ص ۴۰۲، ح ۴۴۰۴.

۲- . کافی، ج ۶، ص ۲۸۲، باب الولائم، ح ۴.

۳- . نک: العین، ج ۱، ص ۶۲.

۴- . مجمع البحرین، ج ۵، ص ۲۱۵.

عقیقه، صدقه ای است که برای سلامتی کودک و به شکرانه نعمتی که خداوند به خانواده ارزانی داشته است، داده می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهبرای فرزندان خود عقیقه می کرد. عقیقه تا اندازه ای سفارش شده است که اگر پدر و مادری موفق به این کار نشدند، مستحب است انسان پس از بلوغ برای خودش عقیقه کند. امام صادق علیه السلامدرباره این سنّت نبوی می فرماید:

عَقَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَنْ نَفْسِهِ بَعدَ ما جاءَتْهُ النُّبُوَّهُ وَ عَقَّ عَنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ کَبْشَیْنِ.(۱)

پیامبر پس از نبوت برای خود عقیقه کرد و برای حسن علیه السلام و حسین علیه السلام نیز دو قوچ عقیقه کرد.

حضرت آن هنگام که با دست خویش برای حسن علیه السلام عقیقه کرد، چنین دعا فرمود:

أَللّهُمَّ عَظْمُها بِعَظْمِهِ وَ لَحْمُها بِلَحْمِهِ وَ دَمُها بِدَمِهِ و شَعْرُها بِشَعْرِهِ أَللّهُمَّ اجْعَلْها وِقاءً لِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ.(۲)

خداوندا! استخوان این حیوان را در برابر استخوان فرزندم و گوشت این حیوان را در برابر گوشت فرزندم و خون آن را در برابر خون او و مویش را در برابر موی فرزندم می دهم. خدایا! این قربانی را مایه حفظ محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله قرار ده.

در برخی روایت ها آمده است : «وِقاءً لِفُلانِ بْنِ فُلانٍ؛ مایه حفظ و سلامت او (فرزندم) قرار ده».(۳)

ص: ۳۷

۱- . وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۴۵.

۲- . کافی، ج ۶، ص ۳۲.

۳- . همان، ص ۳۱، ح ۱.

۲. حقوق فرزند

مهم ترین حقوقی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای فرزند بیان می کند، عبارتند از:

الف) برگزیدن نام خوب؛

ب) خوراندن غذای حلال؛

ج) تعلیم و تربیت؛

د) آموزش قرآن؛

ه) یاد دادن حرفه مناسب؛

و) یاد دادن شنا، تیراندازی و...؛

ز) یاد دادن مهارت های مورد نیاز زمانه؛

ح) فراهم کردن زمینه های ازدواج و... .

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در کلامی می فرماید:

حَقُّ الْوَلَدِ عَلی والِدِهِ أَنْ یُعَلِّمَهُ الکِتابَهَ وَ السِّباحَهَ وَ الرِّمایَهَ وَ أَنْ لایَرْزُقَهُ إِلاّ طَیِّباً.(۱)

حق فرزند بر پدرش این است که او را سواد و شنا و تیراندازی بیاموزد و جز روزی پاک و حلال خوراک او نکند.

حضرت در روایتی دیگر می فرماید:

حَقُّ الْوَلَدِ عَلیَ والِدِهِ أَنْ یُحَسِّنَ اسْمَهُ وَ یُزَوِّجَهُ إِذا أَدْرَکَ وَ یُعَلِّمَهُ الْکِتابَ.(۲)

ص: ۳۸

۱- . کنزالعمال، ح ۴۵۳۴.

۲- . همان، ح ۴۵۱۹۱.

حق فرزند بر پدرش این است که نام نیکو برایش انتخاب کند و هنگامی که بالغ شد، به او زن دهد و قرآن را به او بیاموزد.

در جای دیگر فرمود: «تُحَسِّنُ اسْمَهُ وَ أَدَبَهُ و تَضَعُهُ مَوْضِعاً حَسَناً؛ نام نیکو بر او بگذاری و خوب تربیتش کنی و زمینه حرفه خوبی برایش فراهم کنی».(۱)

۳. سفارش های تربیتی به پدر و مادر

اشاره

تربیت به معنای پرورش دادن و به فعلیت رساندن استعدادهای ذاتی و درونی انسان است. انسان استعدادهای فراوانی دارد که برای شکوفایی آن نیازمند عواملی از جمله مربی است. پیامبران الهی به عنوان بزرگ ترین مربی انسان آمده اند تا با شکوفا ساختن توانایی ها و استعدادهای انسان، او را در جهت تربیت صحیح هدایت کنند. سفارش های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه برای همه انسان ها به ویژه مسلمانان بسیار سودمند است.

الف) دوست داشتن فرزندان و مهربانی کردن

محبت به فرزند امری طبیعی است که در روایت های بسیاری به آن توجه شده است. به طور کلی، باید نسبت به تمام کودکان جامعه مهربان بود. در همین راستا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «أَحِبُّوا الصِّبْیانَ وَ ارْحَمُوهُم؛ کودکان را دوست بدارید و با آنان مهربان باشید».(۲)

روزی حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله دید عثمان بن مظعون پسر بچه ای را می بوسد. فرمود: «این بچه توست؟» عرض کرد: آری. فرمود: «دوستش

۱- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۷۳۸.

۲- . همان ح ۲۲۶۲۰؛ کافی، ج ۶، ص ۴۹، ح ۳.

داری؟» عرض کرد: آری. به خدا، وی را دوست دارم. فرمود: «آیا محبت تو را به او بیشتر کنم؟» عرض کرد: آری، پدر و مادرم به فدایت. حضرت فرمود: «هرکس کودک خردسالی از نسل خود را خوشحال کند، خداوند در روز قیامت وی را خوشحال گرداند».(۱)

روزی پیامبر با مردم نماز می خواند. حسین علیه السلام که کودکی خردسال بود، نزد آن حضرت نشسته بود و هرگاه پیامبر به سجده می رفت، بر پشت پیامبر می نشست و دو پای خود را تکان می داد و می گفت: «حَل، حَل». سپس حضرت هرگاه می خواست سر از سجده بردارد، حسین علیه السلام را می گرفت و او را کنار خود می گذاشت، ولی زمانی که حضرت به سجده می رفت، حسین علیه السلام به پشت حضرت برمی گشت و همان کلمات را تکرار می کرد. این کار حسین علیه السلام و پیامبر پیوسته تکرار شد تا اینکه حضرت نمازش را به پایان رساند. مردی یهودی که شاهد این ماجرا بود، به حضرت عرض کرد: ای محمد! شما با فرزندان خود رفتاری می کنید که هرگز ما چنین نمی کنیم. حضرت فرمود: «اگر شما به خدا و رسولش ایمان داشتید، هر آینه با کودکان مهربان بودید.» آن یهودی گفت: به درستی که من به خدا و رسول او ایمان می آورم.(۲)

ب) بوسیدن فرزندان

فرزند آدمی همانند بذری است که رسیدگی و توجه به آن، سبب به بار

۱- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۶۲۲.
۲- . بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۲۹۶.

نشستن او می شود و ثمره اش انسان صالحی خواهد شد که محور اساسی یک جامعه سالم و پیشرفته است. اسلام در تربیت فرزند به مهر و محبت توجه ویژه ای دارد. محبت، دریافتی درونی است که در رفتار آدمی جلوه گر می شود. به تعبیری دیگر، محبت را باید آشکار ساخت. یکی از راه های اظهار محبت نسبت به فرزندان، بوسیدن است. بوسیدن فرزند نشانه رحمت است و افزون بر آنکه در آرامش و شکل گیری شخصیت فرزند نقش بسزایی دارد، عامل رشد و ترقی پدر و مادر معرفی شده است که آنان را به خدا نزدیک می کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد بوسیدن فرزند می فرماید:

قَبِّلوا أَوْلادَکُمْ فَإِنَّ لَکُمْ بِکُلِّ قُبْلَهٍ دَرَجَهً فِی الْجَنَّهِ ما بَیْنَ کُلِّ دَرَجَتَیْنِ خَمْسُ مِأَهِ عامٍ.(۱)

فرزندان خود را ببوسید که به هر بوسه، یک درجه در بهشت برای شما است که میان هر دو درجه، پانصد سال فاصله است.

نکته های سودمند در مورد بوسیدن فرزندان

یک – زیاد بوسیدن فرزندان

پیامبر نه تنها بوسیدن فرزند را کاری پسندیده می داند، بلکه نسبت به انجام بسیار آن نیز تأکید فراوانی دارد. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «أَکْثِرُوا مِنْ قُبْلَهِ أَوْلادِکُمْ؛ فرزندان خود را بسیار ببوسید».(۲)

دو – بوسیدن فرزند، گواه رحمت

۱- . رضی الدین حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، قم، انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ ه . ق، ص ۲۲۰.
۲- . وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۴۸۵، باب استحباب تقبیل الانسان ولده، ح ۲۷۶۵۶.

بوسیدن افراد مصداق های متفاوتی دارد. از دیدگاه روایت های اسلامی، بوسیدن پدر و مادر، عبادت است.(۱) بوسیدن همسر، بوسه کام بردن است، ولی بوسیدن فرزند مصداق رحمت و مهربانی است.

سه – نبوسیدن فرزند، نشانه دوزخی بودن

مردی در جمع پیامبر و عده ای از اصحاب گفت: من هرگز کودکی را نبوسیده ام. وقتی رفت، رسول خدا صلی الله علیه و آلهفرمود: «این مرد در نظر من از دوزخیان است».(۲)

چهار – مساوات در بوسیدن

پیامبر، مردی را دید که دو فرزند داشت. یکی را بوسید و دیگری را نبوسید. حضرت فرمود: «چرا میان آنها تساوی را رعایت نکردی؟»

رسول خدا صلی الله علیه و آله در جایی دیگر می فرماید:

إنَّ اللّه ـ تَعالی یُحِبُّ أَنْ تَعْدِلُوا بَیْنَ أَولادِکُمْ حَتّی فِی الْقُبُل.(۳)

خداوند متعال دوست دارد که میان فرزندان خود یکسان عمل کنید حتی در بوسیدن آنها.

ج) رفتار کودکانه با کودک

جابر می گوید:

روزی به حضور پیامبر رسیدم. دیدم که حسن و حسین علیهماالسلام بر دوش آن حضرت سوارند و پیامبر برای آنان خم شده و زانو زده است و می فرماید: چه وسیله خوبی دارید و چه بار خوبی هستید شما.(۴)

۱- . میزان الحکمه، با ترجمه فارسی، ج ۱۰، ص ۴۷۶۲، ح ۱۶۲۸۰. «قبلهُ الوَلَدِ رَحْمَهٌ».
۲- . همان، ج ۱۴، ح ۲۲۶۲۵.
۳- . همان، ح ۲۲۶۶۵.
۴- . همان، ح ۲۲۶۳۱.

این گونه رفتار، گواهی بر این سخن ایشان است که فرمود: «مَنْ کانَ عِنْدَهُ صَبِیٌّ فَلْیَتَصابَ لَهُ؛ هر کس کودکی دارد، باید با او کودکانه رفتار کند».(۱)

د) احترام به کودکان

شخصیت انسان از دوران کودکی شکل می گیرد. باید توجه داشت که کودک نیز همانند انسان های بالغ، درک، شعور و احساس دارد و در مواردی، از انسان های بالغ هم حساس تر است. بنا براین، همان گونه که شایسته است در مقابل بزرگ ترها، برخورد مناسبی داشته باشیم، در مورد کودکان نیز باید چنین رفتار کرد. احترام و گرامی داشتن کودکان از سفارش های مهم آن حضرت است:

أَکْرِمُوا أَوْلادَکُمْ وَ أَحْسِنُوا آدابَهُمْ یَغْفَرْلَکُمْ.(۲)

فرزندان خود را احترام کنید و آدابشان را نیکو گردانید تا مورد رحمت و بخشش قرار گیرید.

ه) رفتار عادلانه با فرزندان

درک برخی معانی برای انسان آن قدر آسان است که اگر واژه مربوط به آن را هم به کار نبریم، اصل آن معنا برایش روشن است. فرض کنید بچه سه ساله به شما سیبی می دهد و می رود تا دست هایش را بشوید. پس از مدتی بازمی گردد، ولی می بیند نیمی از سیب خورده شده است. کودک خردسال با تعجب به سیب می نگرد و گریه می کند. او با گریه خود به شما

۱- . الفقیه، ج۳، ص ۴۸۷.

۲- . مکارم الاخلاق، ص ۲۲۲.

می فهماند که این سیب امانت بود و شما در امانت خیانت کردید که کار بسیار ناپسندی است. تمامی این مفاهیم در آن گریه نهفته است.

عـدالت نیز از مقوله هـایی است که تمـامی انسان ها معنای آن را درک می کننـد و دوست دارنـد همه با آنها به عـدالت رفتار کننـد. کودکان فطرتی پاک دارنـد و بی عـدالتی و نابرابری، روح آنها را می آزارد، به ویژه اگر این بی عدالتی از سوی پدر و مادر باشد. بنا براین، پدر و مادر باید در رفتار با کودکان نهایت دقت را داشـته باشند؛ زیرا ممکن است سخن یا حرکتی از نظر بزرگ ترها عادی به نظر آید، ولی در نگاه تیزبین کودک، معنای دیگری پیدا کند. همچنین فرزندان که پناهی جز پدر و مادر ندارند، اگر با بی عدالتی روبه رو شوند، به چه کسی پناه برند؟

به دلیل اهمیت این موضوع، پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله با سـفارش به عـدالت، خـدا را ناظر بر رفتار پدر و مادر می داند و می فرماید: «إِتَّقُوا اللّه َ وَاعْدِلُوا فِی أَوْلادِکُمْ؛ از خدا بترسید و میان فرزندان خود به عدالت رفتار کنید».(۱)

آن بزرگوار در جایی دیگر خطاب به پدر و مادر می فرماید:

إعْدِلُوا بَیْنَ أَوْلادِکُمْ کَما تُحِبُّونَ أَنْ یَعدِلُوا بَیْنَکُمْ فِی الْبِرِّ وَ اللُّطْفِ.(۲)

میـان فرزنـدان خود به عـدالت رفتـار کنیـد؛ همان گونه که شـما نیز دوست داریـد آنان در احترام و محبت [نسـبت به شـما] به عدالت رفتار کنند.

و) عمل به قول

ص: ۴۴

۱- . کنزالعمال، ح ۴۵۳۴۹.

۲- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۶۶۳.

ممکن است پـدر یا مادر در برخی مواقع و شـرایط به فرزنـدان خود قول هایی بدهنـد. در این زمینه بایـد به دو نکته مهم توجه داشته باشند:

یک – باید وعده هایی به فرزندان بدهند که توان وفای به آن را داشته باشند؛

دو – حتماً به آن عمل کنند.

از پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله نقل شـده است که فرمود: «إِذا وَعَـدَ أَحَـدُکُم صَبِیَّهُ فَلیُنجِز؛ هرگاه یکی از شـما به فرزنـدش وعده داد، پس حتماً به آن وفا کند».(۱)

همچنین در سخنی دیگر می فرماید:

أَحِبُّوا الصِّبْیانَ وَ ارْحَمُوهُمْ، فَإِذا وَعَدْتُمُوهُمْ فَفُوا لَهُمْ، فَإِنَّهُمْ لایَرَوْنَ إِلاّ أَنَّکُم تَرْزُقُونَهُمْ.(۲)

کودکان را دوست بداریـد و با آنها مهربان باشـید. پس هرگاه وعـده ای به آنها دادیـد، به آن وفا کنید؛ زیرا آنان تنها شـما را روزی دهنده خود می بینند.

ز) بازی

بازی و تفریح برای انسان به ویژه کودکان، ضـروری است. در روایت های اسـلامی به آزاد گذاشـتن کودکان تا هفت سالگی سفارش شده است. بازی در دوران کودکی، زمینه ساز شـکل گیری شخصیت کودک و همچنین تأمین کننده سلامت جسم و جان اوست. کودک در بازی کردن با دیگران، همکاری، گذشت، خیرخواهی، تلاش، اراده، شجاعت و چالاکی را

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۷۰، ح ۱۷۸۹۳.

۲- . مکارم الاخلاق، ص ۲۱۹.

تجربه می کند.

حلیمه، مادر رضاعی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره دوران کودکی آن حضرت می گوید: «محمد صلی الله علیه و آله... تا نه سالگی با کودکان بازی می کرد... .»(۱) سهل بن سعد نیز می گوید:

پیامبراکرم صلی الله علیه و آله از کنار کودکانی گذشت که سرگرم خاک بازی بودند. بعضی از اصحاب، آنان را از بازی نهی کردند. حضرت فرمود: رهایشان کنید (بگذارید بازی کنند)؛ خاک چراگاه کودکان است.(۲)

امام صادق علیه السلام نقل می کند:

شبی پیامبر به خانه فاطمه وارد شد و حسن و حسین علیهماالسلام با او بودند. پیامبر به آنها فرمود: برخیزید و با هم کشتی بگیرید. فاطمه علیهاالسلامکه برای کاری بیرون از خانه بود، وارد شد و دید پیامبر می فرماید: عجله کن حسن! بر حسین سخت بگیر. فاطمه علیهاالسلامتعجب کرد و فرمود: آیا بزرگ تر را بر کوچک تر تشویق می کنید! پیامبر فرمود: دخترم، آیا راضی نیستید من حسن را تشویق کنم، در حالی که برادرم، جبرئیل، حسین را تشویق می کند و می گوید: حسین، بر حسن سخت بگیر.(۳)

ج) آزادی

امر و نهی فراوان و محدود کردن کودک، مورد پسند اسلام نیست، بلکه آزادی در عمل را عامل تکامل شخصیت کودک می داند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «أَلْوَلَدُ سَیِّدٌ سَبْعَ سِنِینَ...؛ کودک در هفت سال اول زندگی، آقا و حاکم است.»(۴) از این سخن می توان چنین نتیجه گرفت که کودک باید از آزادی مطلوب برخوردار باشد و پدر و مادر باید آن را

۱- . بحارالانوار، ج ۱۵، ص ۳۳۳ ، باب ۴ ، ح ۳.

۲- . مجمع الزوائد، ج ۸، ص ۱۵۹.

۳- . بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۱۸۹.

۴- . وسائل الشیعه، ج ۲۱، ح ۲۷۶۲۷.

رعایت کنند.

ط) درک شرایط فرزند

گاهی پدر و مادر، فرزندان خود را برای همیشه کودک می بینند و گاهی همواره بزرگ می پندارند که این برخوردهای نابجا نه تنها آثار بدی در روح و روان فرزند بر جای می گذارد، بلکه در روابط میان والدین و فرزند نیز اثر ناشایستی دارد.

در روایت های اسلامی آمده است پدر و مادری موفق هستند که در هر دوره از زندگی فرزند، شرایط آن دوره را درک و بر اساس آن با کودک برخورد کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

أَلْوَلَدُ سَیِّدٌ سَبْعَ سِنِینَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنینَ وَ وَزِیرٌ سَبْعَ سِنِینَ.(۱)

فرزند در هفت سال اول، بزرگ و آقا است و در هفت سال دوم، مطیع و فرمان بر و در هفت سال سوم، یاور و مشاور خانواده.

ی) نظارت

تربیت درست و صحیح کودک و تبدیل شدن او به فردی شایسته و صالح، بدون برنامه ریزی درست امکان پذیر نیست. فرزندان، امانت های الهی هستند و پدر و مادر باید در تربیت آنها بکوشند. یکی از وظایفی که قرآن کریم بر عهده پدر و مادر گذاشته، حفظ خانواده از انواع آلودگی ها و کج روی هاست. قرآن کریم خطاب به اهل ایمان می فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَکُمْ وَ أَهْلِیکُمْ نارًا وَقُودُهَا النّاسُ وَ

۱- . همان.

الْحِجارَهُ.(تحریم:۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم های آن انسان ها و سنگ ها هستند، حفظ کنید.

پدر و مادر باید بر رفتار فرزندان خود به ویژه کودکان و نوجوانان نظارت داشته باشند. نظارت بدین معناست که مراقب رفتار فرزند خود باشند و نیازها و احساسات وی را درک و برای هدایت او برنامه ریزی کنند.

به منظور آگاهی پدر و مادر از رفتار فرزند خویش و همچنین رسیدگی به آن، نخست پدر و مادر باید به فرزند خود فرصت دهند و در گام بعدی، ضمن برقراری ارتباط کلامی، ارتباط عاطفی قابل اعتمادی نیز با فرزندان خود برقرار کنند. سپس با انتخاب روشی مناسب، به مراقبت از فرزندان خود بپردازند. با استناد به سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، یکی از راه های شناخت فرزند و نظارت بر او، توجه کردن به دوستان اوست. آن حضرت می فرماید:

أَلْمَرءُ عَلی دِینِ خَلِیلِهِ فَلْیَنْظُرْ أَحَدُکُمْ مَنْ یُخالِلُ.(۱)

انسان بر دین دوستش است. پس تک تک شما باید توجه داشته باشید که با چه کسی دوست می شود.

نوع رفتار دوستان نزدیک در آدمی اثر بسزایی دارد. بنا براین، پدر و مادر می توانند با هدایت فرزند به دوستی با دوستان خوب، به صورت غیرمستقیم بر فرزندان خود نظارت داشته باشند.

به گفته پیامبر اکرم: «أَلرَّجُلُ راعٍ عَلی أَهْلِ بیتهِ کُلُّ راعٍ مَسْئولٌ عَنْ رَعیَّتِهِ؛

۱- . بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۱۹۲، ح ۱۲.

مرد، سرپرست خانواده خود است و هر سرپرستی نسبت به زیردستانش مسئول است».(۱)

ک) کمک به فرزندان در انجام کارهای پسندیده

فراهم آوردن زمینه انجام کارهای خیر برای هر کسی به ویژه فرزندان، پسندیده و زیبنده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمود:

رَحِمَ اللّهُ وَلَداً أعانَ والِدَیْهِ عَلی بِرِّهِ وَ رَحِمَ والِداً أعانَ وَلَدَهُ عَلی بِرِّهِ وَ... .(۲)

خدا رحمت کند فرزندی را که پدر و مادرش را در کارهای نیکش یاری کند و خدا رحمت کند پدری را که فرزندش را در کارهای نیکش یاری رساند و... .

به گفته راوی، پس از آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «رَحِمَ والِدا أعانَ وَلَدَهُ عَلی بِرِّهِ؛ خدا رحمت کند پدری را که فرزندش را به نیکوکاری اش یاری کند»، عرض کردم: چگونه فرزند خود را بر نیکوکاری اش یاری کند؟ حضرت فرمود: «آنچه در توان فرزند است، از او بپذیرد و از آنچه برای فرزند، سخت و گران است، بگذرد و به او ستم روا مدارد و با او درشتی و نامهربانی نکند».(۳)

ل) پرهیز از دروغ گویی

دروغ گویی از صفات نکوهیده ای است که هر انسانی به ویژه مسلمانان باید از آن دوری جویند. از وظایف مهم پدر و مادر نیز آن است که فطرت پاک فرزندان خود را منحرف نسازند و آنها را با راستی و درستی پرورش دهند.

ص: ۴۹

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ح ۱۶۶۱۲.

۲- . وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۷۸.

۳- . کافی، ج ۶، ص ۵۰، باب برّ الاولاد، ح ۶.

اگر پـدر و مادر در روابط خانوادگی و اجتماعی دروغ بگوینـد، فرزنـد آن را می آموزد و از پدر و مادر خود پیروی می کند. نقل شـده است که پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آلهفرمود: «إِذا وَعَـدَتُمُوهُمْ فَفُوا لَهُمْ؛ هرگاه به کودکان وعـده دادید، به آن وفا کنید.»(۱) اگر پـدر یا مادر به فرزنـد خویش وعـده ای بدهـد و به آن عمل نکند، در واقع، دروغ گویی را به وی آموزش داده است.

دروغ گویی کودکـان ممکن است به دلیل ترس از تنبیه و سـرزنش باشـد. بنا براین، بایـد کوشـید تا با ایجاد امنیت روانی برای کـودک، او را به دروغ گـویی وادار نسـازیم. سـخت گیری هـای نابجـا، محروم کردن کودک از چیزهـایی که دوست دارد و رفتارهایی مانند آن می تواند زمینه دروغ گویی را در کودکان فراهم سازد.

دروغ، ریشه و کلیـد بسیاری از گناهان است. پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله به مردی که از ایشان خواسـته بود او را به عملی راهنمایی کند که به خدا نزدیک شود، فرمود: «دروغ مگو.» پس نگفتن دروغ سبب شد که او از هر معصیت و گناهی به خاطر خدا دوری کند.(۲)

م) توجه به مسائل جنسی کودکان

همـان گونه که گـل و گیـاه برای شـکوفا شـدن و ثمره دادن به پرورش نیـاز دارد، آدمی نیز برای رسـیدن به سـعادت حقیقی، نیازمند تربیت و مراقبت های ویژه و همیشگی است. تربیت، جنبه های گوناگونی دارد که

۱- . مکارم الاخلاق، ص ۲۱۹.

۲- . مستدرک الوسائل، ج ۹، ح ۱۰۲۸۴ – ۸.

برای سـلامت روح و روان باید به آنها توجه کرد. یکی از آنها تربیت جنسی است. تربیت جنسـی کودکان از مسائل مهم یک خانواده است که در سعادت و شقاوت کودک اثر مستقیم دارد و پدر و مادر باید برای رسیدن به این هدف، تمامی تلاش خویش را به کار گیرند. در این راستا، بهره گیری از سفارش های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می تواند آنها را هرچه بیشتر به این هدف نزدیک کند. آن بزرگوار در روایتی خطاب به پدر و مادر می فرماید:

وَالَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَوأَنَّ رَجُلًا غَشِیَ امْرَأَتَهُ وَ فِی الْبَیْتِ صَبِیٌّ مُسْتَیْقِظٌ یَراهَما وَ یَسْمَعُ کَلامَهُما وَ نَفَسَهُما ما أَفْلَحَ أَبَداً إِنْ کانَ غُلاماً کانَ زانیاً أَوْ جارِیَهً کانَتْ زانِیَهً.(۱)

سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، هرگاه مردی با زنش هم بستر شود، در حالی که کودکی در خانه بیدار باشد و آنها را ببیند و سخن و نفس آن دو را بشنود، چنین کودکی هرگز روی رستگاری را نمی بیند. اگر پسر یا دختر باشد، زناکار خواهد شد.

یکی از مواردی که باید والدین به کودکان و نوجوانان آموزش دهند و همواره به آنان یادآوری کنند، اجازه خواستن برای داخل شدن به اتاق اختصاصی پدر و مادر است. خداوند فرموده است:

ای کسانی که ایمان آورده اید! باید بردگان شما و همچنین کودکانتان که به حد بلوغ نرسیده اند [برای ورود به اتاق شما] در سه وقت از شما اجازه بگیرند؛ پیش از نماز صبح و در نیم روز هنگامی که لباس های [معمولی] خود را بیرون می آورید و پس از نماز عشا ... . (نور: ۵۸)

در همین راستا سفارش شده است بستر کوکان را نیز جدا کنید، چنان که حضرت محمد صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید: «إِذا بَلَغَ أَوْلادَکُمْ سَبْعَ سِنِینَ

۱- . وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۹۴.

فَفَرِّقُوا بَيْنَ مَضاجِعِهِمْ؛ هرگاه فرزندان شما به هفت سالگی رسیدند، بسترهای آنان را از هم جدا سازید».(۱)

آن بزرگوار در کلامی دیگر می فرماید: «أَلصَّبِیُّ وَ الصَّبِیَّهُ... یُفَرَّقُ بَیْنَهُمْ فِی الْمَضاجِعِ لِعَشْرِ سِنِینَ؛ در ده سالگی، بسترهای پسربچه و دختربچه را جدا سازید».(۲)

ن) عیب جویی و سرزنش

روح کودک همانند آب باران، پاک و زلال و به دور از آلودگی است. عیب جویی و سرزنش سبب آزردگی روح کودک می شود و او را از پاکی و صفا دور می کند. همچنین اعتماد به نفس کودک را از میان می برد و در آینده شخصیتی او، اثر منفی بر جای می گذارد. پدر و مادر حتی در مواردی که چیزی را نمی پسندند، نباید زبان به عیب جویی و سرزنش کودک بگشایند.

درباره ویژگی های اخلاقی پیامبر نقل شده است که هرگاه چیزی را نمی پسندید، می فرمود: «این گونه انجام بشود.»(۳) به این ترتیب، ایشان راه اصلاح را نشان می داد، نه آنکه کسی را بی دلیل سرزنش کند. از آنجا که انسان از عیب جویی و سرزنش بیزار است، چه بسا ممکن است سرزنش پدر و مادر، فرزند را به وادی لجاجت و انحراف کشاند.

س) تنبیه کودک

۱- . کنزالعمال، ج ۱۶، ص ۴۴۱.
۲- . وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۸۳.
۳- . اخلاق النبی، ص ۳۶.

تربیت، روش های متفاوتی دارد، مانند تشویق و تنبیه. با نگاهی به روایت های اسلامی درمی یابیم که تنبیه را می توان به عنوان یک عامل تربیتی به کار گرفت. البته باید در نظر داشت که تنبیه جنبه تربیتی داشته باشد و برای خاموش کردن خشم نباشد. همچنین به روش، کیفیت و کمیت آن نیز باید بسیار توجه کرد. در حقیقت، مجاز بودن تنبیه به این معنا نیست که در همه جا و همیشه بتوان از آن استفاده کرد.

در سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یا ائمه اطهار علیهم السلام کمتر نقل شده است که آن بزرگواران کودکان را تنبیه کرده باشند و شاید در این زمینه چیزی نقل نشده باشد، ولی در مواردی سخنانی نقل شده است مبنی بر اینکه می توانید کودکان را تنبیه کنید. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

أَدِّبْ صِغارَ أَهْلِّ بَیْتِکَ بِلِسانِکَ عَلَی الصَّلاهِ وَالطَّهُورِ فَإِذا بَلَغُوا عَشْرَ سِنِینَ، فَاضْرِبْ وَلا تُجاوِزْ ثَلاثاً.(۱)

کودکان خود را با زبان به نماز و وضو تربیت کن و هرگاه به ده سالگی رسیدند، [برای انجام واجبات] آنها را بزن، ولی از سه ضربه تجاوز نکن.

به هر حال، اگر تنبیه بدنی در مواردی روا دانسته شده، بسیار محدود است و به معنای استفاده حتمی از این روش نیست. باید توجه داشت که تنبیه نباید اثر قابل مشاهده ای مانند سرخی و کبودی در بدن بر جای گذارد؛ چون در این صورت، حق الناس به شمار می آید و کیفر دارد.

۱- . مجموعه ورام، ص ۳۵۸.

بـدین ترتیب، اگر همه شـرایط رعایت شود، فرزنـد می فهمـد که پدر و مادر از روی محبت با او چنین برخوردی کرده اند. بنا براین، احتمال پند گرفتن فرزند افزایش می یابد.

ع) تربیت دینی

روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله به نماز ایستاد. حسین خردسال نیز کنار ایشان آمد. وقتی حضرت تکبیره الاحرام گفت، متوجه شد حسین می خواهد همانند ایشان تکبیر بگوید، ولی نمی تواند. حضرت تکبیره الاحرام را تکرار کرد. حسین کوشید همانند پدربزرگش «اللّه اکبر» بگوید، ولی زبان کودکانه اش اجازه نمی داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با حوصله، تکبیره الاحرام را تکرار کرد و حسین هم برای گفتن «اللّه اکبر» تکاپو کرد. این کار هفت بار تکرار شد تا حسین کوچک در مرحله هفتم موفق شد «اللّه اکبر» بگوید و رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز خود را آغاز کرد.(۱) آن بزرگوار در جایی دیگر می فرماید: «إِفْتَحُوا عَلی صِبْیانِکُمْ أَوَّلَ کَلِمَهٍ لا إِلهَ إِلاَّ اللّه»؛ اولین سخنی را که بر زبان کودکان خود جاری می سازید، «لا إِلهَ إِلاَّ اللّه» باشد».(۲)

از این دو روایت درمی یابیم که تمامی انسان ها به ویژه پدران و مادران موظفند به تربیت دینی فرزندان خود از دوران کودکی توجه داشته باشند. اگر این کار بر اساس راه و روشی درست انجام پذیرد، بر اصلاح فرزندان و جامعه اثر بسزایی خواهد گذاشت.

یک - آموزش قرآن

آموزش قرآن در شکل گیری شخصیت کودک اثر فراوان دارد و از عواملی است که می تواند فرزند را صالح بار آورد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهبه پدران و مادران، قرآن آموختن به فرزندان را در کنار درونی کردن محبت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام سفارش می کند و می فرماید:

أَدِّبُوا أَوْلادَکُمْ عَلی ثَلاثِ خِصالٍ: حُبِّ نَبِیِّکُمْ وَ حُبِّ أَهْلِ بَیْتِهِ و قِراءَهِ الْقُرْآنِ.(۳)

فرزندان خود را به سه ویژگی تربیت کنید؛ دوست داشتن پیامبر، دوست داشتن خاندان پیامبر و تلاوت قرآن.

۱- . وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۱۴۰.

۲- . کنزالعمال، ج ۱۶، ص ۴۴۱.

۳- . همان، ص ۴۵۶.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرمود:

مَنْ قَبَّلَ وَلَدَهُ کَتَبَ اللّه ُعَزَّوَجَلَّ لَهُ حَسَنَهً، وَ مَنْ فَرَّحَهُ فَرَّحَهُ اللّه ُیَوْمَ القِیامَهِ، وَ مَنْ عَلَّمَهُ القُرْآنَ دُعِیَ بِالْأَبَوَیْنِ فَیُکْسَیانِ حُلَّتَیْنِ یُضِیءُ مِنْ نُورِهِما وُجُوهُ أهْلِ الْجَنَهِ.(۱)

هر که فرزند خود را ببوسد، خداوند عزوجل برای او یک ثواب می نویسد و هرکه فرزندش را شاد کند، خداوند در روز قیامت، او را شاد می سازد و هر که به او قرآن بیاموزد، [در روز قیامت،] پدر و مادرش فراخوانده می شوند و دو جامه بر آنان پوشانده می شود که از درخشش آن، صورت بهشتیان می درخشد.

دو - آموزش نماز

در دین اسلام، نماز از جایگاه ویژه ای برخوردار است. نماز، انسان را در مقابل بسیاری از لغزش ها و انحراف ها حفظ می کند. ازاین رو، از مهم ترین وظایف پدر و مادر این است که فرزندان خود را در کودکی به نماز عادت دهند. پیامبر اسلام چنان بر این مسئله تأکید داشت که تنبیه فرزندان را برای انجام آن روا می دانست:

أَدِّبْ صِغارَ أَهْلِ بَیْتِکَ بِلِسانِکَ عَلَی الصَّلاهِ وَ الطُّهُورِ فَإِذا بَلَغُوا عَشْرَ سِنِینَ، فَاضرِبْ ولا تُجاوِزْ ثَلاثاً.(۲)

کودکان خود را با زبان به نماز و وضو مؤدب ساز (عادت بده) و هرگاه به ده سالگی رسیدند، آنها را [به دلیل سستی در نماز] بزن، ولی از سه ضربه فراتر نرو.

آشنا ساختن کودکان با نماز، سیره عملی رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام است. آن بزرگواران، فرزندان خود را از سنین پایین تر با نماز آشنا می کردند. حضرت در روایتی می فرماید: «إذا عَرَفَ الغُلامُ یَمِینَهُ مِنْ شِمالِهِ فَمُرُوهُ بالصَّلاهِ؛ هرگاه پسر بچه دست راست را از دست چپ تشخیص داد، او را به نماز خواندن دستور دهید».(۳) در روایتی دیگر، سن آموزش نماز به کودک را مشخص می کند و می فرماید: «مُرُوا صِبْیانَکُمْ بِالصَّلاهَ إذا کانُوا أَبْناءَ سِتِّ سِنِینَ؛ هرگاه فرزندانتان به شش سالگی رسیدند، آنها را به نماز

۱- . همان، ج ۱۴، ح ۲۲۶۲۴.

۲- . ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، قم، انتشارات مکتبه الفقیه، بی تا، ص ۳۵۸.

۳- . کنزالعمال، ج ۱۶، ص ۴۴۰.

خواندن دستور دهید».(۱)

سه – روزه کله گنجشکی

یکی از عبادت هایی که سزاوار است کودک از همان نخستین دوره تربیت با آن آشنا شود، روزه است. روزه، زمینه ساز برقراری ارتباط با خدا و به تعبیر قرآن کریم، راهی برای پرهیزگاری است.(۲)

درباره روزه کودک، اصطلاح عامیانه «سرگنجشکی» را به کار می برند که این تعبیر ریشه روایی دارد. در اصول کافی از امام صادق علیه السلام روایت شده است:

ما فرزندان خود را در هفت سالگی در حدی که توان روزه را دارند، به روزه گرفتن فرمان می دهیم. به اندازه نصف روز، بیشتر یا کمتر. پس هرگاه تشنگی و گرسنگی بر آنها چیره شد، افطار می کنند. [این نوع روزه گرفتن کودکان برای آن است که]کودکان به روزه عادت کنند و توان مند شوند. پس هرگاه فرزندانتان به نه سالگی رسیدند، آنان را به روزه گرفتن فرمان دهید تا هر اندازه از روز را که می توانند، روزه بگیرند و هرگاه تشنگی بر آنها چیره شد، افطار کنند.(۳)

چهار – احترام به دختران

از نگاه اسلام، میان فرزند دختر و فرزند پسر، تفاوتی وجود ندارد. ازاین رو، به پدر و مادر سفارش می کند در چگونگی رفتار با آنان، یکی را بر دیگری برتری ندهند. در زمان جاهلیت، به دختر به گونه ای دیگر می نگریستند و او را مایه بدبختی و نکبت خانواده می شمردند و رفتارهای ناشایستی در قبال فرزند دختر انجام می دادند. [البته ممکن است امروزه نیز این نگاه به فرزند دختر البته کم رنگ تر از گذشته وجود داشته باشد.] پیامبر

۱- . وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۱۹.
۲- . نک: بقره: ۱۸۳.
۳- . اصول کافی، ج ۳، ص ۴۰۹.

اکرم صلی الله علیه و آله با این افکار و عقاید به مقابله برخاست و در این زمینه به والدین به ویژه پدران درباره رفتار با دختران سفارش هایی کرد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله، نگاه محبت آمیز به دختران را سبب بهشتی شدن پدر و مادر می دانست:

مَنْ وُلِدَت لَهُ ابْنَهٌ فَلَمْ یُؤْذِها وَ لَمْ یُهِنْها وَ لَمْ یُؤثِرْ وُلْدَهُ عَلَیْها - یَعْنِی الذُّکُورَ - أَدْخَلَهُ اللّه ُبِهَا الْجَنَّهَ.(۱)

هرکس که برایش دختر به دنیا آید و او را آزار ندهد و حقیر نشمارد و پسران خود را بر او ترجیح ندهد، خداوند به واسطه آن دختر، او را به بهشت می برد.

در روایتی دیگر از آن حضرت آمده است:

مَنْ کانَتْ لَهُ ابْنَهٌ فَأَدَّبَها وَ أَحْسَنَ أَدَبَها، وَ عَلَّمَها فَأَحْسَنَ تَعْلِیمَها فَأَوْسَعَ عَلَیْها مِنْ نِعْمِ اللّه ِالَّتِی أَسْبَغَ عَلَیهِ کانَتْ لَهُ مَنَعَهٌ وَ سِتْرٌ مِنَ النّارِ.(۲)

هرکه دختری داشته باشد و او را نیکو تربیت کند و به خوبی آموزش دهد و از نعمت هایی که خداوند ارزانی اش کرده است، او را به وفور بهره مند سازد، آن دختر برای وی، مانع و پرده ای در برابر آتش دوزخ خواهد بود.

این بحث را با سخنان پیامبراعظم صلی الله علیه و آله درباره پدران آخرالزمان به پایان می بریم. روزی دیدگان مبارک پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهبه کودکانی افتاد و فرمود: «وای به حال کودکان آخر الزمان از دست پدرانشان!» عرض شد: یا رسول اللّه! از پدران مشرکشان؟ حضرت فرمود: «خیر، از پدران مسلمان و مؤمنشان که چیزی از واجبات دینی به آنها یاد نمی دهند و هرگاه [خود] فرزندان بخواهند [از مسائل دینی] چیزی یاد بگیرند، آنان را بازمی دارند. این پدران از فرزندان خود به این دل خوشند که آنها بهره ناچیزی از دنیا را به دست آورند. پس من از این پدران بیزارم و از آنها فاصله دارم و آنان نیز از من».(۳)

۱- . میزان الحکمه، ج ۱۴، ح ۲۲۶۵۴.
۲- . همان، ح ۲۲۶۵۲.
۳- . مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۶۴، ح ۱۷۸۷۱.

بخش دوم: پیام های پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله درباره خانواده

فصل اول: پیام های اقتصادی

۱. از دست رنج خود بخورید

مرد در مقام همسر و پدر وظیفه دارد برای تأمین معیشت خانواده کوشش کند. این مسئله در رساله های عملیه به صراحت بیان شده است.(۱) بنا براین، لازم است مرد به عنوان سرپرست خانواده با تلاش، از دست رنج خود بخورد و به دیگران تکیه نکند.

«... او یکی از صحابه رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود. فقر و تنگ دستی بر او چیره شده بود. در یک روز که حس کرد دیگر کارد به استخوانش رسیده، با مشورت و پیشنهاد زنش تصمیم گرفت برود و وضع خود را برای رسول اکرم صلی الله علیه و آله شرح دهد و از آن حضرت استمداد مالی کند. با همین نیت رفت، ولی قبل از آنکه حاجت خود را بگوید این جمله از زبان رسول اکرم صلی الله علیه و آله به گوشش خورد. «هرکس از ما کمکی بخواهد، ما به او کمک می کنیم، ولی اگر کسی بی نیازی بورزد و دست حاجت پیش مخلوقی دراز نکند خداوند او را بی نیاز می کند.» آن روز چیزی نگفت و به خانه خویش برگشت. باز با هیولای مهیب فقر که همچنان بر خانه اش سایه افکنده بود، روبه رو شد. ناچار روز دیگر به همان نیت به مجلس رسول اکرم صلی الله علیه و آله حاضر شد. آن روز هم همان جمله را از رسول اکرم شنید... این دفعه نیز بدون اینکه حاجت خود را بگوید، به خانه خویش برگشت... (این جریان

ص: ۵۹

۱- . «... تهیه غذا و لباس و منزل او زن و لوازم دیگری که در کتب ذکر شده بر شوهر، واجب است». سیدروح الله موسوی خمینی رحمه الله، رساله توضیح المسائل، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۰، چ۲، ص ۳۳۳.

یک بار دیگر هم اتفاق افتاد، این بار) با خودش فکر کرد از من چه کاری ساخته است؟ به نظرش رسید عجالتا این قدر از او ساخته هست که برود به صحرا و هیزمی جمع کند و بیاورد و بفروشد. رفت و تیشه ای عاریه کرد و به صحرا رفت. هیزمی جمع کرد و فروخت. لذت حاصل دست رنج خویش را چشید. روزهای دیگر به این کار ادامه داد...».(۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

ما أَکَلَ أَحَدٌ طَعاماً قَطُّ خَیراً مِنْ أن یَأکُلَ مِن عَمَلِ یَدِهِ وَ إِنَّ نَبِیَّ اللّه ِ داوُودَ کانَ یَأْکُلُ مِنْ عَمَلِ یَدِهِ.(۲)

هرگز کسی غذایی بهتر از دست رنج خود نخورده است. پیامبر خدا، داوود علیه السلام، از دست رنج خود می خورد.

پیامبر در سخنی دیگر، کسی را که از دست رنج خود می خورد و شب ها به خانه بازمی گردد، آمرزیده بارگاه حق تعالی معرفی می کند:

ما أَکَلَ الْعَبْدُ طَعاماً أَحَبُ إِلَی اللّه ِ تَعالی مِنْ کَدِّ یَدِهِ وَ مَنْ باتَ کالّاً مِنْ عَمَلِهِ باتَ مَغْفُوراً لَهُ.(۳)

بنده هیچ غذایی نخورد که نزد خدای متعال محبوب تر از دست رنج او باشد. هر که شب را با تنی خسته از کار بخوابد، آمرزیده می شود.

در این راستا، حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله بهترین کسب و کار را کاری می داند که با دست خود شخص انجام گیرد: «برترین کسب و درآمد، معامله

ص: ۶۰

۱- . مرتضی مطهری، داستان راستان، تهران، انتشارات صدرا، ج ۱، ص ۲۹.

۲- . میزان الحکمه، ج ۱۱، ح ۱۷۶۲۶؛ کنزالعمال، ح ۹۲۲۳.

۳- . میزان الحکمه، ح ۱۷۶۲۷.

درست کارانه و کار کردن انسان با دست خودش است».(۱)

۲. روزی حلال بجویید

کسب و کار و تحصیل درآمد برای اقتصاد خانواده بر مرد واجب است و تلاش برای گشایش خانواده پسندیده شمرده می شود. البته اسلام با این شعار که «هدف، وسیله را توجیه می کند»، مخالف است. بنا براین، برای کسب روزی و درآمد نمی توان به هر روشی روی آورد. اسلام تنها تلاش و کوششی را می پسندد که کسب حلال را در پی داشته باشد.

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله درباره روزی حلال می فرماید:

مَنْ لَمْ يُبالِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَ الْمالَ لَمْ يُبالِ اللّه ُمِنْ أَيْنَ أَدْخَلَهُ النّارَ.(۲)

هر کس باکی نداشته باشد که از کجا کسب مال کند، خداوند باک ندارد از کجا به دوزخش ببرد.

همچنین در جایی دیگر می فرماید: «مَنِ اكْتَسَبَ مالاً مِنْ غَيرِ حِلِّهِ كانَ رادَّهُ إِلَى النّارِ؛ هر کس مالی را از راه غیرحلال به دست آورد، آن مال، او را به سوی آتش می کشاند».(۳)

رسول خدا صلی الله علیه و آله، برترین عبادت را طلب روزی حلال می داند و کسی را که در راه کسب آن بکوشد، مجاهد در راه خدا معرفی می کند: «أَلْعِبادَةُ عَشْرَةُ أَجْزاءٍ، تِسعَةُ أَجزاءٍ فِي طَلَبِ الْحَلال؛ عبادت ده جزء دارد که نه جزء آن طلب

۱- . همان، ح ۱۷۶۳۱.

۲- . همان، ج ۱۲، ح ۱۹۳۷۲؛ بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۱۳، ح ۶۳.

۳- . همان، ح ۱۹۳۷۳؛ الاختصاص، ص ۲۴۹.

روزی حلال است.»(۱) و همچنین می فرمود: «أَلْکادُّ عَلی عِیالِهِ کَالمُجاهِدِ فِی سَبیلِ اللّه ِ؛ کسی که برای کسب هزینه خانواده اش زحمت بکشد، مانند مجاهد در راه خداست.»(۲) آن حضرت، کسب درآمد حلال را بر هر مسلمانی چه مرد و چه زن واجب می داند و می فرماید: «طَلَبُ الْحَلالِ فَریضَهٌ عَلی کُلِّ مُسْلمٍ وَ مُسْلِمَهٍ؛ کسب درآمد حلال بر هر مرد و زن مسلمان واجب است».(۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کسی را که برای تأمین هزینه خانواده تلاش نکند، از رحمت خدا دور می داند. در روایتی از آن حضرت نقل شده است: «مَلْعُونٌ، مَلْعُونٌ مَنْ ضَیَّعَ مَنْ یَعُولُ؛ از رحمت خدا به دور است، از رحمت خدا به دور است کسی که هزینه خانواده خود را تأمین نکند».(۴)

از دیدگاه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله بهترین درآمد آن است که با راستی و تلاش به دست آید: «خَیْرُ الْکَسْبِ کَسْبُ یَدَیِ الْعامِلِ إذا نَصَحَ؛ بهترین درآمد، درآمد کارگری است که در کارش صداقت داشته باشد».(۵)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بیشترین نگرانی خود را پس از مرگ از چیزهایی از جمله کسب و کارهای حرام و رباخواری امت خود می دانست. ایشان با بیان سخنانی، امت خویش را از آن کارها برحذر داشت و فرمود:

إِنَّ أَخْوَفَ ما أخافُ عَلی أُمَّتِی مِنْ بَعْدِی هذِهِ الْمَکاسِبُ الْحَرامُ وَالشَّهْوَهُ الْخَفِیَّهُ وَ

۱- . میزان الحکمه، ج ۵، ح ۷۲۰۲

۲- . همان، ح ۷۲۰۳.

۳- . همان، ح ۷۲۱۱.

۴- . همان، ح ۷۲۲۳.

۵- . همان، ج ۱۲، ح ۱۷۶۳۳.

الرِّبا.(۱)

بیشترین چیزی که پس از مرگم از آن بر امتم می ترسم، درآمدهای حرام، گناهان جنسی پنهانی و رباخواری است.

باید دانست مال حرام آثار منفی بسیاری به همراه دارد و بر نسل های آینده نیز اثر می گذارد.(۲)

۳. حرفه و پیشه بیاموزید

افراد خانواده می تواننـد با زحمت و تلاش برای اقتصاد خانواده خود تلاش کننـد که این کاری پسـندیده است. کسب درآمد حلال می توانـد از راه هـای متفـاوتی باشـد. اسـلام برای اینکه این امر مهم در اقتصـاد خـانواده به صورت پایـدار تحقق یابـد، مسـلمانان را بـه یـادگیری حرفه و پیشه سـفارش می کنـد. رسـول اکرم صـلی الله علیه و آله فرمـود: «إِنَّ اللّه - تَعالی یُحِبُّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ؛ خداوند تعالی بنده مؤمن پیشه ور و شاغل را دوست دارد».(۳)

نقل می کنند هرگاه رسول خدا صـلی الله علیه و آلهبه کسـی نگاه می کرد و از او خوشـش می آمد، می فرمود: «هَلْ لَهُ حِرْفَةٌ؛ آیـا کـاری هم دارد؟» اگر می گفتنـد نه، حضـرت می فرمـود: «سَـقَطَ مِنْ عَیْنی؛ از چشـمم افتـاد.» می پرسـیدند: چرا ای رسول خدا؟! حضـرت می فرمود: «لِأَنَّ الْمُؤمِنَ إذا لَمْ یَکُنْ لَهُ حِرْفَهٌ یَعیشُ بِدِینِهِ؛ زیرا اگر مؤمن کار و حرفه ای نداشته باشد، دین خود را وسیله گذران زندگی می کند».(۴)

۱- . کافی، ج ۵، ص ۱۲۴، ح ۱.

۲- . همان، ح ۴.

۳- . میزان الحکمه، ج ۳، ح ۳۶۵۰؛ کنزالعمال، ح ۹۱۹۹.

۴- . میزان الحکمه، ج ۳، ح ۳۶۴۹.

۴. اسراف نکنید

یکی از آفت هایی که دامن گیر بیشتر خانواده ها است، اسراف است. اسراف هرگونه تجاوز از حد اعتدال است، هرچند در عرف مسلمانان، این واژه بیشتر در مورد زیاده روی در مصرف مال به کار می رود. اسراف نوعی روش زندگی است که با نظام خانواده سازگاری ندارد. اسلام با استفاده کردن از مال و ثروت مخالفتی ندارد، بلکه آن را تأیید می کند، اسلام همان گونه که با هرگونه سخت گیری بر خود و خانواده مخالف است، با هرگونه اسراف کاری هم مخالفت می کند؛ زیرا آن را آفت خانواده و جامعه می داند.

قرآن کریم، اسراف کاران را شایسته دوزخ می داند: «وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحابُ النّارِ؛ همانا اسراف کاران اهل دوزخند.» (غافر: ۴۳)

خداوند، بندگانش را به بهره گیری از نعمت ها فرا می خواند، ولی آنها را از اسراف برحذر می دارد: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لايُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ؛ بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید که خدا اسراف کاران را دوست ندارد». (اعراف: ۳۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، نشانه اسراف کاران را چهار چیز می داند:

أَمّا عَلامَةُ الْمُسْرِفِ فَأَرْبَعَةُ: الْفَخْرُ بِالْباطِلِ، وَ يَأْكُلُ ما لَيسَ عِندهُ، وَ يَزْهَدُ فِی الصطِناعِ المَعْرُوفِ وَ يُنْكِرُ مَنْ لا يَنْتَفِعُ بِشَیءٍ مِنْهُ.(۱)

نشانه اسراف کار چهار چیز است: به کارهای باطل می نازد؛ آنچه را فراخور حالش نیست، می خورد؛ در کارهای خیر بی رغبت است و هرکس را که بدو سودی نرساند، انکار

ص: ۶۴

۱- . همان، ج ۵، ح ۸۴۸۹ ؛ تحف العقول، ص ۲۲.

می کند.

۵. قناعت کنید

اسـلام برای اقتصاد خانواده و جامعه اسـلامی، سیاست هایی را تدوین کرده است. آنجا که سخن از تولید ثروت است، سیاست کار و تلاش را بیان کرده است. هنگام مصـرف ثروت نیز سـیاست های حکیمانه ای را تبیین می کند، مانند دوری از اسـرف و تبـذیر و مصـرف درست. از جمله سـیاست هـای اقتصـادی خـانواده که رسول اکرم صـلی الله علیه و آله به تک تک مسـلمانان سفارش می کند، قناعت است. اگر خانواده مسلمان قناعت را در زندگی خود نهادینه کند، از مشکلات فراوانی به دور خواهد ماند. خانواده قناعت گر دچار اسـراف و تبذیر نمی شود؛ به دام چشم و هم چشمی نمی افتد. فقیر نمی شود و درنتیجه، از یک زندگی سالم برخوردار خواهد شد.

خداوند متعال در آیه ۹۷ سوره نحل می فرماید:

به یقین، هر کس از مرد یا زن کار شایسـته کنـد و مؤمن باشـد، او را با زندگی پاکیزه ای حیات [حقیقی] می بخشـیم و به آنها بهتر از آنچه انجام دادند، پاداش خواهیم داد.

شخصـی از حضـرت امیرمؤمنـان علی علیه السـلام دربـاره این بخش از آیه که «او را با زنـدگی پاکیزه ای حیات می بخشـیم»، پرسید. حضرت فرمود: «مقصود قناعت است.» قناعت، مورد پسند خدا و رسول و ائمه اطهار علیهم السلام است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آلهدر این باره می فرماید: «أَلقَناعَهُ مالٌ لایَنْفَدُ؛ قناعت، ثروتی است تمام نشدنی».(۱)

ص: ۶۵

۱- . علی بن حسن طبرسی، مشکاه الانوار فی غرر الاخبار، نجف، کتاب خانه حیدریه، ۱۳۸۵ه . ق، ص ۱۳۲.

تنها با دوری جستن از حرص و آز می توان قناعت پیشه خود ساخت. ائمه اطهار علیهم السلام به شیعیان سفارش کرده اند که در مسائل مالی و اقتصادی به زیردستان خود بنگرید؛ زیرا این کار، آدمی را قانع تر می سازد.(۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز مسلمانان را به قناعت تشویق می کند و در این باره می فرماید: «إِقنَعْ بِما أوتِيَتَهُ يَخِفَّ عَلَيْكَ الْحِسابُ؛ به آنچه داده شده ای، قانع باش تا حسابت سبک شود.»(۲) همچنین در کلامی دیگر نشانه مؤمن را کم خرج بودن او می داند و می فرماید: «أَلْمؤمِنُ يَسِيرُ الْمَؤُونَهِ؛ مؤمن، کم خرج است».(۳)

۶ . درخواست نکنید

عزت از ویژگی های خدا، رسول اکرم صلی الله علیه و آله و مؤمنان است و خداوند هیچ گاه خواری را برای دوستان خود نمی پسندد. متأسفانه گاهی خانواده ها به دلیل دور شدن از قناعت یا حتی فقر و نداری یا نیازهای کاذب، به درخواست کردن از دیگران روی می آورند. اسلام این کار را نمی پسندد. انسان باید تلاش کند و حتی فقر و نداری خود را نزد مردم آشکار نسازد؛ زیرا این کار مایه تحقیر شدن وی و خانواده اش نزد مردم می شود. نکته هایی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره نقل شده است که به پاره ای از آنها اشاره می کنیم:

ما فَتَحَ رَجُلٌ عَلی نَفْسِهِ بابَ مَسْأَلَهٍ إِلّا فَتَحَ اللّه عَلَيْهِ باباً مِنَ الْفَقْرِ.(۴)

۱- . نک: میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۱۷۱۵۳.

۲- . همان، ح ۱۷۱۶۸.

۳- . همان، ج ۵، ح ۸۱۰۰.

۴- . همان، ج ۱، ح ۱۴۵۱.

هیچ مردی درِ نیازخواهی را به روی خود نگشود مگر آنکه خداوند دری از فقر را به روی او باز کرد.

آن بزرگوار تنها در دو مورد، درخواست کردن را روا دانسته است که آن هم باید از اهلش باشد. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «إِنَّ الْمَسْأَلَهَ لاتَحِلُّ إِلاّ لِفَقْرٍ مُـدْقِعٍ أَوْ غُرْمٍ مُقْطِعٍ؛ درخواست از دیگران روا نیست مگر در صورت فقر کشنده یا وام کمرشکن».(۱)

۷. از فقر بگریزید

به گفته راغب اصفهانی در مفردات الفاظ قرآن، فقر در مجموع قرآن و روایات در چهار مورد معنا پیدا می کند:

الف) نیاز ضروری

این معنا تمامی انسان ها و به طور کلی همه موجودات را دربرمی گیرد. خداونـد متعال در این باره فرموده است: «یا أَیُّهَا النّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللّهِ وَ اللّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمیدُ». (فاطر: ۱۵)

ب) تهی دستی

خداوند این معنا را در قرآن کریم این گونه بیان می کند: «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَالمَساکِین». (توبه: ۶۰)

۱- . همان.

ج) فقر نفس

فقر نفس عبارت است از «آزمندی و سیری ناپذیری.» برای پی بردن به معنای دقیق تر آن، رسول خدا صلی الله علیه و آله در کلامی فرمود: «کادَ الفَقرُ أَن یَکُونَ کُفْرا؛ نزدیک است که فقر به کفر بینجامد».(۱)

د) فقر و نیازمندی به خدا

برای درک این منظور می توان از آیه: «رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ.» (قصص: ۲۴) کمک گرفت. با اندکی تأمل درمی یابیم که معنای دوم و سوم یک معنای منفی است. همچنین می توان نتیجه گرفت که روایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، معنای دوم را نیز دربرمی گیرد. راغب اصفهانی در میان این چهار مورد، معنای سوم را برگزیده است.

اسلام، خانواده ای را می پسندد که در آن کار و کوشش، نشاط و شادی و عبادت و بندگی حاکم باشد. شعار خانواده مسلمان، کار بوده و از هرگونه تنبلی و سستی گریزان است. بی توجهی به کار می تواند انسان را به سوی فقر بکشاند. در صورتی که اسلام، فقر و تنگ دستی را برای خانواده مسلمان نمی پسندد. فقر نه تنها، زندگی مادی انسان را تحت تأثیر قرار می دهد، بلکه ممکن است افراد خانواده را با انواع انحراف ها روبه رو سازد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «کاد الفقرُ أن یکونَ کفرا؛ نزدیک است که فقر به کفر انجامد».(۲)

فقر و نداری چنان زشت و بد است که رسول اکرم صلی الله علیه و آلهگاهی دست

۱- . همان، ج ۱۰، ح ۱۵۹۸۴؛ کافی، ج ۲، ص ۳۰۷، ح ۴.
۲- . میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۱۵۹۸۴.

به دعا برمی داشت و از فقر به خـدا پناه می برد و می فرمود: «أَللّهُمَّ إِنِّی أَعُوذُ بِکَ مِنَ الْکَفْرِ و الفَقْرِ؛ بار خدایا! از کفر و فقر به تو پناه می برم.»

مردی عرض کرد: آیـا این دو با هم برابرنـد؟ فرمود: «آری.»(۱) از دیدگاه آن حضـرت: «فقر، بدتر و سـخت تر از کشـته شدن است».(۲)

بنا بر روایات، عوامل متعددی می تواند فقر و نداری را از انسان و خانواده اش دور کند.

یکی از عوامـل مهم در از بین بردن فقر، کار و تلاش است. انسان با برگزیـدن حرفه ای مناسب یا با بازرگانی می توانـد از فقر فاصله بگیرد. در روایت های اسلامی به عوامل دیگری در این باره اشاره شده است. ازجمله اینکه انسان از خدا کمک بخواهد و زهـد پیشـه کنـد و در زنـدگی نیز میـانه روی و صـرفه جـویی را در پیش گیرد. خـوبی کردن، صـدقه دادن و بخشـش نیز از عواملی است که در ریشه کن کردن فقر مؤثر است. در برخی از روایت ها، صـله رحم، شـکیبایی، پایـداری و ذکر «لاحَوْلَ وَلا قُوَّةَ إِلاّ بِاللّه ِالْعَلِیِّ الْعَظِیم» از عوامل از بین برنـده فقر معرفی شـده است. شایـد دلیل اینکه این ذکر به عنوان عامل از بین برنـده فقر معرفی شده است، این باشد که انسان را به خدا امیدوار می کند که تمامی دگرگونی ها در دست قدرت اوست.

انسان در پناه چنین قدرتی می تواند با تلاش و برنامه ریزی، فقر را

۱- . کنزالعمال، ح ۱۶۶۸۷.
۲- . میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۱۵۹۹۱.

ریشه کن کند. در کنار این موارد، باید از عواملی که سبب فقر می شود، دوری گزینیم. برخی از این عوامل عبارتند از: دم زدن از ناداری؛ حرص؛ خیانت؛ تنبلی؛ نیازخواهی از مردم؛ عاق والدین؛ زنا؛ بریدن از خویشاوندان و دروغ گفتن.(۱)

۸ . در کارهای خود میانه رو باشید

میانه روی در همه جا پسندیده است و در خانواده پسندیده تر. اعتدال و میانه روی روش صحیح زندگی است، امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «سیرَتُهُ القَصدُ؛ راه و رسم رسول اکرم صلی الله علیه و آله، میانه روی بود.»(۲) میانه روی چنان مهم است که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «میانه روی و نیک روشی و شیوه درست و پسندیده، جزئی از بیست و اندی اجزای نبوت است».(۳)

باید دانست روش زندگی افراد متفاوت است. ممکن است کسانی در مخارج زندگی، دستی گشاده داشته باشند و در مقابل، برخی بیش از اندازه سخت گیری کنند و زندگی را بر خود و خانواده تنگ بگیرند. اسلام، میانه روی در زندگی را که مورد پذیرش عقل سلیم است، برمی گزیند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید: «أَلإِقْتِصادُ فِی النَّفَقَهِ نِصْفُ الْمَعِیشَهِ؛ میانه روی در خرج زندگی، نصف زندگی است.»(۴) به عبارت دیگر، زندگی سالم همراه با عیش و راحتی زمانی میسر است که انسان در همه حال، میانه روی

۱- . نک: همان، ص ۴۶۷۶.

۲- . نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، خطبه ۹۴، ص ۱۷۷.

۳- . میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۱۶۷۳۳.

۴- . کنزالعمال، ح ۵۴۳۴.

را برگزینند و زندگی خود و خانواده اش را بر این پایه سامان دهد. این روشی است که خدا و رسولش آن را دوست دارند. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «ما مِنْ نفقَهٍ أحَبُّ إلی اللّه ِمِنْ نَفَقَهِ قَصْدٍ؛ هیچ خرجی در نزد خدا، محبوب تر از خرجی نیست که با میانه روی همراه باشد.»(۱) خداوند رحمان در قرآن کریم درباره بندگان خاص خود می فرماید:

بندگان خدای رحمان کسانی هستند که چون انفاق کنند، نه ولخرجی کنند و نه تنگ می گیرند و میان این دو [روش] حد وسط [و میانه] را برمی گزینند. (فرقان: ۶۷)

همچنین در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «مَنِ اِقْتَصَدَ أَغْناهُ اللّه؛ هر کس میانه روی کند، خدا توانگرش می سازد».(۲)

فصل دوم: پیام های عبادی

۱. هماره نماز بخوانید

یکی از ویژگی های خانواده مسلمان، داشتن برنامه عبادی است. مهم ترین برنامه عبادی که اسلام به خانواده مسلمان هدیه کرده، نماز است. توجه دادن خانواده به نماز چنان اهمیت دارد که خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهمی فرماید: «وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاهِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْها؛ و کسان خود را به نماز فرمان ده و خود بر آن شکیبا باش». (طه:۱۳۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

لِيَكُنْ أَكْثَرُ هَمِّكَ الصَّلاهَ، فَإِنَّها رَأْسُ الإِسْلامِ بَعْدَ الإِقْرارِ بِالدِّينِ.(۳)

۱- . همان، ح ۱۶۷۳۱.

۲- . میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۱۶۷۲۷.

۳- . همان، ج ۷، ح ۱۰۵۲۹؛ بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۱۲۷، ح۳۳.

باید بیشترین تلاش تو برای نماز باشد؛ زیرا نماز پس از پذیرفتن دین، در رأس اسلام است.

هر کدام از آموزه های اسلام از جایگاهی ویژه برخوردارند که برای شناخت این جایگاه باید از قرآن و روایت های اسلامی بهره جست. خداوند در قرآن کریم آشکارا می فرماید: «حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الْوُسْطى وَ قُومُوا لِلّهِ قانِتِينَ؛ بر نمازها و نماز میانه مراقبت کنید و خاضعانه برای خدا به پا خیزید». (بقره: ۲۳۸)

پیامبر درباره نماز تعبیرهای متفاوتی به کار برده است. آن حضرت در کلامی می فرماید: «إِنَّ الصَّلاةَ قُرْبانُ الْمُؤْمِنِ؛ نماز، مایه تقرب مؤمن به خداست.»(۱) یا «خَيْرُ مَوضُوع؛ نماز، بهترین تکلیفی است که [از جانب خدا] وضع شده است.»(۲) همچنین از آن حضرت نقل شده است:

مَثَلُ الصَّلاةِ مَثَلُ عَمُودِ الفُسْطاطِ؛ إِذا ثَبَتَ الْعَمُودُ نَفَعَتِ الْأَطْنابُ وَالْأَوتادُ وَالْغِشاءُ، وَ إِذا انْكَسَرَ الْعَمُودُ لَمْ يَنْفَعْ طُنُبٌ وَلا وَتِدٌ وَ لا غِشاءٌ.(۳)

مثل نماز مثل ستون خیمه است؛ اگر ستون محکم باشد، طناب ها و میخ ها و چادر کارآیی دارند، ولی اگر ستون بشکند، نه طنابی به کار می آید و نه میخی و نه چادری.

این تعبیرها نشان دهنده اهمیت و جایگاه نماز است. باید افراد خانواده به گونه ای تربیت شوند که نماز را در هیچ شرایطی ترک نکنند. اگر افراد خانواده، نمازخوان باشند، می توان امید داشت که آن جامعه رستگار شود.

۱- . میزان الحکمه، ج ۷، ح ۱۰۵۳۸؛ کنزالعمال، ح ۱۸۹۰۷.
۲- . میزان الحکمه، ج۷، ح ۱۰۵۴۱؛ معانی الاخبار، ص ۱۳۳، ح۱.
۳- . میزان الحکمه، ج ۷، ح ۱۰۴۵۶.

در روایتی آمده است که حضرت رسول درباره مردی که با آن حضرت نماز می خواند و با این حال، مرتکب کارهای زشت می شد، فرمود: «نمازش، روزی او را از زشت کاری بازخواهد داشت.» پس دیری نگذشت که آن مرد توبه کرد».(۱) خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، خانواده ای است که این فرموده الهی را پیوسته در خاطر خود داشته باشند و به آن عمل کنند: «حافِظُوا عَلی الصَّلَواتِ؛ بر نمازها مراقبت کنید».(۲)

۲. قرآن بخوانید

قرآن، کلام خدا و کتاب هدایت است. برای بهره مندی از این گنجینه بزرگ الهی باید در آن را بگشاییم که این جز با خواندن قرآن میسر نمی شود. خواندن قرآن کریم باید برنامه روزانه افراد خانواده باشد. خداوند می فرماید: «فَاقرَءُوا ما تَیسَّرَ مِنَ القُرآن؛ هرچه از قرآن میسر می شود، بخوانید.» (مزمل: ۲۰) پیامبر خدا نیز در این باره می فرماید: «إِذا أَحَبَّ أَحَدُکُمْ أَنْ یُحَدِّثَ رَبَّهُ فَلْیَقْرَأِ الْقُرْآنَ؛ هرگاه فردی از شما دوست داشته باشد که با پروردگارش سخن بگوید، قرآن بخواند.»(۳) آن بزرگوار درباره آثار تلاوت قرآن کریم در خانه می فرماید:

إِجْعَلُوا لِبُیُوتِکُمْ نِصِیباً مِنَ الْقُرآنِ، فَإِنَّ الْبَیْتَ إِذا قُرِی ءَ فِیهِ تَیَسَّرَ عَلی أَهْلِهِ، و کَثُرَ خَیْرُهُ وَ کانَ سُکّانُهُ فِی زِیادَهٍ.(۴)

برای خانه های خود، سهمی از قرآن قرار دهید. پس هرگاه قرآن در خانه ای تلاوت شود،

۱- . همان، ح ۱۰۵۶۷.

۲- . نک: بقره: ۲۳۸.

۳- . کنزالعمال، ح ۲۲۵۷.

۴- . وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۵۱.

بر اهل آن خانه، آسانی و گشایش نازل می شود و خیر و برکت آن زیاد می گردد و افراد آن خانواده در فزونی خواهند بود.

۳. اهل دعا باشید

یکی از ویژگی های خانواده مسلمان و دین دار این است که اهل خانه با دعا مأنوس و پیوسته با خداوند سبحان در ارتباط باشند. دعا، کلید گشایش درهای رحمت الهی و وسیله نزدیکی فرد با معبود است.

خداوند در قرآن کریم آشکارا فرموده است: «اُدْعُونِی أَستَجِب لَکُمْ؛ مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.»(غافر:۶۰) پس هر کس خدا را بخواند، خدای کریم و مهربان به ندای وی پاسخ می گوید. رسول اکرم صلی الله علیه و آلهفرموده است:

ما مِنْ مُسْلِمٍ دَعَا اللّه َ تَعالی بدَعْوَةٍ لَیْسَ فِیها قَطِیعَهُ رَحِم وَلاَ اسْتِجْلابُ إثْم إلاّ أعْطاهُ اللّه ُ تَعالی بِهَا إِحدَی خِصالٍ ثَلاثٍ: إمّا أَنْ یُعَجِّلَ لَهُ الدَّعْوَةَ، وَ إمّا أَنْ یَدَّخِرَها لَهُ فِی الْآخِرَهِ و إمّا أنْ یَرْفَعَ عَنْهُ مِثْلَهَا مِنَ السُّوءِ.(۱)

هر مسلمانی که خدا را به دعایی بخواند و آن دعا برای قطع رحم یا رسیدن به گناهی نباشد، خدای تعالی یکی از این سه کار را در حق او می کند: یا دعایش را در دنیا برمی آورد یا آن را ذخیره آخرت او قرار می دهد یا بدی و گزندی را از او دور می سازد.

اهمیت دعا تا آنجاست که ترک آن به اندازه گناه، ناروا دانسته شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «تَرْکُ الدُّعاءِ مَعْصِیَهٌ؛ ترک دعا، گناه است.»(۲) ایشان گستردگی و وسعت دعا را به اندازه تمام نیازهای بشری می داند و می فرماید:

۱- . میزان الحکمه، ج ۴، ح ۵۷۲۴.

۲- . همان، ۵۵۱۸؛ تنبیه الخواطر، ج ۲، ص ۱۲۰.

سَلُوا اللّه -عَزَّوجَلَّ ما بَدا لَكَمْ مِنْ حَوائِجِكَمْ حَتّی شِسْعَ النَّعْلِ؛ فَإِنَّهُ إنْ لَمْ یُیَسِّرْهُ لَمْ یَتَیَسَّرْ.(۱)

برای هر حاجتی که داریـد، حتی اگر بند کفش باشد، دست خواهش به سوی خدای عزوجل دراز کنید؛ زیرا تا او آن را آسان نگرداند، آسان (و برآورده) نشود.

پیامبر اعظم صـلی الله علیه و آله درباره اهمیت دعا می فرمایـد: «الـدُّعاءُ سِـلاحُ الْمُؤمِنِ وَ عَمُودُ الدّینِ وَ نُورُ السَّمواتِ والاَرْضِ؛ دعا، سلاح مؤمن و ستون دین و نور آسمان ها و زمین است».(۲)

بر هر انسـانی واجب است که پروردگار خویش را به پاس تمامی نعمت هایی که به او ارزانی داشـته است، شـبانه روز یاد کند که خداوند می فرماید: «تَدْعُونَ رَبَّکُمْ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ».(۳)

۴. جمعه را گرامی بدارید

توجه به شادی و تفریـح خانواده وظیفه پـدر و مادر است. انسان موجودی است که نیاز به تفریـح و تنوع دارد، به ویژه توجه به فرزندان و خواسـته های آنان از جایگاه ویژه ای برخوردار است. پس پدر و مادر باید بکوشند برای آنها محیطی شاداب فراهم سازند. جمعه، روزی است که افراد

۱- . میزان الحکمه، ج ۴، ح ۵۵۶۸.
۲- . همان، ح ۵۵۲۳؛ کافی، ج۲، ص ۴۶۸، ح ۱.
۳- . میزان الحکمه، ج ۴، ح ۵۵۳۸.

خـانواده بایـد برای آن برنـامه متفـاوتی داشـته باشـند. جمعـه، روز تعطیلی مسـلمانان و روز عیـد آنـان است. تـوجه به جمعه از سفـارش هـای پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آلهـاست. حضـرت در این باره می فرمایـد: «إِشْتَرُو لِصِبْیانِکُمْ اللَّحْمَ وَ ذَکِّرُوهُمْ یَوْمَ الْجُمُعَهِ؛ برای فرزندان خود گوشت بخرید و [فضیلت] روز جمعه را به ایشان یادآوری کنید».(۱)

روز جمعه به سـبب اینکه تمامی افراد خانواده در کنار هم هسـتند، می توانـد بهترین روز هفته باشد؛ زیرا پس از خسـتگی های روزانه، جمعه، تنهـا روزی است که می توان به استراحت پرداخت و در کنـار افراد خـانواده، لحظه های خوشـی را سپری کرد. در این میـان، از سـخنان پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله که در روایت هـای اسـلامی به آن اشـاره شـده است، می توان نـتیجه گرفت که به جز پرداختن به مسائـل مـادی و خریـد برخی کالاهای ضـروری، شایسـته است برای آموختن دسـتورهای الهی در روز جمعه برنامه ریزی شود.(۲)

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۹۹.

۲- . نک: بحارالانوار، ج ۵۹، ص ۳۶.

فصل سوم: پیام های اخلاقی – تربیتی

۱. مراقب نگاه خود باشید

از جمله سفارش های اخلاقی که قرآن و سنّت رسول اکرم صلی الله علیه و آله بر آن تأکید دارد، مراقبت از نگاه است. افراد خانواده مسلمان، چه مرد و چه زن سزاوار است مراقب نگاه خود باشند. خداوند در قرآن کریم در این باره خطاب به مردان مؤمن و همچنین زنان مؤمن می فرماید:

به مردان باایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاک دامنی ورزند که این برای آنان پاکیزه تر است...» و به زنان باایمان بگو: «دیدگان خود را [از هر نامحرمی]فروبندند...». (نور: ۳۰و۳۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، نگاه شهوت آلود را تیر مسموم شیطان معرفی می کند و در

این باره می فرماید:

أَلنَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهامِ إِبْلِيسَ، فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفاً مِنَ اللّه ِ أَعْطاهُ اللّه ُ إِيماناً يَجِدُ حَلاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ.(۱)

نگاه کردن یکی از تیرهای زهرآلود ابلیس است. پس هر که از ترس خدا، چشم خود را [از نامحرم] فرو بندد، خداوند به او ایمانی عطا فرماید که حلاوت آن را در دلش بیابد.

۱- . میزان الحکمه، ج۱۳، ح ۲۰۲۸۳.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، پی آمد نگاه های گناه آلود را رویش تخم هوا و هوس در دل انسان و روی آوردن غفلت به روح و قلب آدمی می داند: «إِيّاکُمْ وَ فُضُولَ النَّظَرِ، فَإِنَّهُ يَبْذُرُ الهَوى، وَ يُولِدُ الْغَفْلَةَ؛ از نگاه های زیادی بپرهیزید؛ زیرا آن تخم هوس می پراکند و غفلت می زاید». (۱)

ابن عباس می گوید:

فضل بن عباس روز عرفه کنار پیامبر ایستاده بود و به زن ها نگاه می کرد. پیامبر چندین بار با دست خویش، روی او را از زن ها برگرداند، ولی این جوان دوباره به طرف زن ها برمی گشت. پیامبر فرمود: پسر برادر! هر کس در این روز مالک چشم و گوش و زبان خود باشد، خدا او را می آمرزد. (۲)

۲. به عیب های خود بپردازید

یکی از آسیب های خانوادگی که بیشتر میان زن و شوهر رخ می نماید، توجه هریک از زوجین به عیب های یکدیگر، بازگو کردن و بزرگ نمایی آن است. این کار غیراخلاقی در درازمدت می تواند کانون گرم خانواده را به سردی بکشاند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه به نکته هایی اشاره کرده است که توجه به آنها در بهبود زندگی خانوادگی اثر بسزایی دارد:

الف) پرداختن به عیب های خود و بی توجهی به عیب های دیگران

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «طُوبى لِمَنْ مَنَعَهُ عَيبُهُ عَنْ عُيُوبِ المُؤمِنِينَ مِنْ إِخْوانِهِ؛ خوشا به حال آن کس که عیب خودش، او را از پرداختن به عیب های برادران

۱- . همان، ح ۲۰۲۴۵.

۲- . سیدعلی حسینی زاده، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۱۳۹؛ به نقل از: طبقات الکبری، ج ۴، ص ۵۴.

مؤمنش بازدارد.»(۱)

اگر زن و شوهر این دستور را در زندگی خود به کار برند، بسیاری از مشکلات آنان حل خواهد شد. برای مثال، اگر زن در مقابل همسرش به عیب های خود بیندیشد و تلاش کند آنها را برطرف کند و مرد نیز در مقابل همسرش این راه را برگزیند، می توان انتظار داشت که بسیاری از مشکلات خانوادگی برطرف شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در کلامی دیگر، شخصی را که درصدد برطرف کردن عیب های خود باشد و از پرداختن به عیب های دیگران باز ایستد، سزاوار آن می داند که در روز قیامت در سایه عرش خدای عزوجل باشد.(۲)

ب) نکوهش توجه کردن به عیب دیگران

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

کَفی بِالْمَرْءِ عَیباً أَنْ یَنْظُرَ مِنَ النّاسِ إِلی ما یَعْمی عَنْهُ مِنْ نَفْسِهِ و یُعَیِّرَ النّاسَ بِما لایَسْتَطیعُ تَرْکَهُ، وَ یُؤْذِی جَلِیسَهُ بِما لایَعْنِیهِ.(۳)

آدمی را همین عیب بس که عیبی را در مردم ببیند و در خود نبیند و مردم را به خاطر کاری سرزنش کند که خود نمی تواند آن را ترک کند و هم نشین خود را با چیزهای نامربوط و بیهوده بیازارد.

ج) پوشاندن عیب دیگران

برای اینکه کانون خانواده، گرم و پایدار بماند، باید تلاش کنند عیب های

ص: ۷۹

۱- . میزان الحکمه، ج ۹، ح ۱۴۶۳۲؛ بحارالانوار، ج۷۷، ص۱۲۶، ح۳۲.
۲- . میزان الحکمه، ج ۹، ح ۱۴۶۴۹.
۳- . همان، ح ۱۴۶۵۸.

یکدیگر را بپوشانند و آن را نزد دیگر افراد خانواده آشکار نسازند. این عمل کم کم اثر می گذارد و شخصی که عیبش پنهان نگه داشته شده است، در صدد اصلاح خود برمی آید.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

مَنْ سَتَرَ أَخاهُ فِی فاحِشَهٍ رَآها عَلَیْهِ سَتَرَهُ اللّه ُفِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ.(۱)

هر که از برادر خود کار زشتی ببیند و آن را پوشیده نگه دارد، خداوند در دنیا و آخرت عیب پوش او باشد.

آدمی بایـد از افشای عیب دیگران بهراسد؛ زیرا در برخی از روایت ها اشاره شده است که اگر کسـی چنین کند، خداوند او را رسوا می سازد، حتی اگر در داخل خانه اش باشد.(۲)

۳. از خشم و عصبانیت دوری کنید

انسان هنگام خشم و عصـبانیت بر عقل خود حاکم نیست و رفتارهای نامناسب از او سـر می زند و معمولاً پایان آن با پشـیمانی همراه است. گاهی اتفاق می افتد که آدمی در حالت خشم و عصـبانیت، کاری می کند که به هیچ صورت جبران پذیر نیست. بنـا براین، خشم و عصـبانیت بایـد در محیـط خـانواده کنترل شود؛ زیرا عصـبانیت آثـار بـدی بر روی فرزنـدان و دیگر اعضـای خانواده می گذارد و می تواند روابط خانواده را دچار مشـکل سازد. انسان خشمگین ممکن است به خود یا همسر و فرزندان و دیگر اعضای

۱- . همان، ح ۱۴۶۷۹.
۲- . نک: همان، ح ۱۴۷۰۱.

خانواده آسیب برساند که بعضی از این آسیب ها هرگز جبران شدنی نیست. بر این اساس سفارش شده است که هنگام خشم و عصبانیت، از هرگونه تصمیم گیری و کاری خودداری شود.

به طور کلی، در روایت های اسلامی بر فرو بردن خشم بسیار تأکید شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخنان ارزشمند بسیاری در این باره فرموده است که توجه به آنها می تواند برای درمان خشم کارساز باشد. اینک چند مورد از سخنان آن حضرت را در این باره بازگو می کنیم: «أَلْغَضَبُ یُفسِدُ الإِیمانَ کَما یُفسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ؛ خشم، ایمان را تباه می کند؛ همان گونه که سرکه، عسل را.»(۱) در کلامی دیگر از ایشان نقل شده است: «لَیْسَ الشَّدِیدُ بِالصُّرَعَهِ، إِنَّما الشَّدِیدُ الَّذِی یَمْلِکُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ؛ پهلوانی به زمین زدن حریف نیست، بلکه پهلوان کسی است که هنگام خشم، خویشتن دار باشد.»(۲) همچنین می فرماید: «مَنْ کَظَمَ غَیْظاً مَلَأَ اللّه جَوْفَهُ إِیماناً؛ هرکه خشمی را فرو خورد، خداوند درون او را از ایمان پر کند».(۳)

بر اساس برخی روایت های اسلامی، خودبزرگ بینی، گردن فرازی و حقیر شمردن مردم، ریشه خشم و غضب است.(۴) برخی پژوهشگران، عوامل دیگری چون شوخی، یاوه گویی، سرزنش کردن، بی وفایی، خیانت و آزمندی شدید به مال و مقام را ریشه خشم دانسته اند.(۵)

۱- . همان، ج ۹، ح ۱۴۹۹۷؛ بحارالانوار، ج ۷۳، ص ۲۶۷، ح ۲۲.

۲- . میزان الحکمه، ج ۹، ح ۱۵۰۲۹.

۳- . همان، ح ۱۵۰۳۶.

۴- . همان، ح ۱۵۰۵۵۵.

۵- . نک: محجه البیضاء، ج۵، ص۳۰۴.

۴. از فحش و ناسزا بپرهیزید

از جمله گناهان زبان، دشنام دادن و ناسزاگویی به یکدیگر است. ناسزاگویی در همه حال و در همه جا بد است و در محیط خانواده، بدتر. اگر هریک از زن یا مرد زبان ناسزاگو داشته باشند، علاوه بر آنکه محیط خانواده برای آنها نازیبا می شود، برای فرزندان هم محیطی ناسالم ایجاد می شود. روح فرزندان همانند کاغذ سفید و به دور از هرگونه سیاهی و زشتی است که با قرار گرفتن در معرض ناسزاگویی، ناخودآگاه آن را یاد می گیرند و در گفتار و رفتار خود بازتاب می دهند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دلیل زشتی این کار، مسلمانان را از آن برحذر داشت و فرمود:

إِیّاکُمْ وَالْفُحْشَ؛ فَإِنَّ اللّه ـ عَزَّوَجَلَّ لایُحِبُّ الْفاحِشَ الْمُتَفَحِّشَ.(۱)

از دشنام گویی بپرهیزید؛ زیرا خدا، ناسزاگوی بد دهان را دوست ندارد.

ناسزاگویی از کارهای ناپسندی است که رشته محبت را از هم می گسلد. احترام متقابل را از بین می برد و سبب خرد شدن شخصیت فرد می شود. علاوه بر آن ناسزاگویی ممکن است انسان را از نعمت های اخروی محروم سازد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهفرمود: «أَلْجَنَّهُ حَرامٌ عَلی کُلِّ فاحِشٍ أَنْ یَدْخُلَها؛ بر ناسزاگو حرام است که وارد بهشت شود».(۲)

باید دانست، پیامبر کسی را که دیگران از ترس ناسزاگویی اش از وی دوری کنند، بدترین افراد معرفی می کند و در این باره می فرماید:

۱- . میزان الحکمه، ج ۹، ح ۱۵۶۷۶؛ بحارالانوار، ج۷۹، ص ۱۱۰، ح۱.

۲- . میزان الحکمه، ج۹، ح ۱۵۶۷۱؛ کنزالعمال، ح ۸۰۸۵.

إِنَّ مِنْ شَرِّ عِبادِ اللّه ِ مَنْ تُكْرَهُ مُجالَسَتُهُ لِفُحْشِهِ.(۱)

از بدترین بندگان خدا کسی است که [مردم] از هم نشینی با او به دلیل بدزبانی و فحاشی او کراهت دارند.

۵. از طمع دوری کنید

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله فرمود: «بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ لَهُ طَمَعٌ يَقُودُهُ إِلی طَبَعٍ؛ بد بنده ای است آن بنده ای که طمعش، او را به ننگ و پستی کشاند».(۲)

در تعریف طمع گفته اند: «عبارت است از: توقع داشتن در اموال مردم و آن، یکی از گونه های محبت دنیا است.»(۳) یک خانواده مسلمان باید اهل تلاش و کوشش باشد و زندگی خود را توسعه و رونق ببخشد، ولی نباید روحیه طمع ورزی داشته باشد. آرزوهای نابجا و طمع ورزی می تواند خانواده را با مشکل روبه رو سازد. بنا براین، چه مرد و چه زن باید توجه کنند که دچار این آفت خطرناک نشوند. طمع ورزی ممکن است انسان را به درخواست های نابجا، کارهای ناپسند و در نهایت، پستی بکشاند.

طمع، آثار زیان باری در خانواده بر جای می گذارد، آرامش را از افراد سلب می کند و حسادت، بدبینی و پستی و حسرت را به وجود می آورد. حضرت رسول صلی الله علیه و آله، انسان ها را از داشتن چنین صفتی برحذر می دارد و می فرماید:

تَعَوَّذُوا بِاللّه ِ مِنْ ثَلاثٍ: مِن طَمَعٍ حَيْثُ لا مَطْمَعَ، و مِنْ طَمَع يَرُدُّ إِلَی طَبَعٍ وَ مِن

۱- . میزان الحکمه، ج ۹، ح ۱۵۶۹۹.

۲- . همان، ج ۷، ح ۱۱۱۹۳.

۳- . معراج السعاده، ص ۲۸۶.

طَمَعٍ يَرُدُّ إِلى مَطْمعٍ.(۱)

از سه چیز به خدا پناه برید: طمع بی جا، طمعی که به ننگ و پستی می کشاند و طمعی که به طمع دیگر می انجامد.

طمع، انسان را به چشم و هم چشمی می کشاند که ریشه بسیاری از مفاسد است و گاهی سبب از هم پاشیدن کانون خانواده می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهفرمود:

زنهار از پوشیدن جامه طمع؛ زیرا طمع، دل ها را به آزمندی شدید می آمیزد و مُهر دنیادوستی بر دل ها می زند و آن، کلید هر بدی است و منشأ هر گناهی و موجب برباد رفتن هر کار نیکی است.(۲)

۶ . از زمان استفاده بهینه کنید

از ویژگی های یک خانواده مطلوب، داشتن برنامه و نظم در کارها و در نتیجه، استفاده درست از وقت و زمان است. افراد خانواده هریک به فراخور حال خویش باید در کارهای خود برنامه داشته باشند.

رسول گرامی اسلام نیز در سفارشی فراگیر به همه دین داران چنین سفارش می کند:

کانَ فِیها (أَیْ صُحُفِ إِبْراهیمَ علیه السلام...) عَلَی الْعاقِلِ ما لَمْ یَکُنْ مَغْلُوباً عَلی عَقْلِهِ أَنْ یَکُونَ لَهُ ساعاتٌ: ساعَةٌ یُناجِی فِیها رَبَّهُ عَزَّوَجَلَّ؛ وَ ساعَةٌ یُحاسِبُ نَفْسَهُ؛ وَ ساعَةٌ یَتَفَکَّرُ فیما صَنَعَ اللّه عَزَّوَجَلَّ إِلَیهِ؛ وَ ساعَةٌ یَخْلُو فِیها بِحَظِّ نَفْسِهِ مِنَ الْحَلالِ؛ فَإِنَّ هذِهِ السّاعَةَ عَوْنُ لِتِلْکَ

ص: ۸۴

۱- . میزان الحکمه، ج ۷، ح ۱۱۱۹۵.

۲- . همان، ج ۷، ح ۱۱۲۰۷.

السّاعاتِ وَ استِجمامٌ لِلْقُلُوبِ وَ تَوْزِيعٌ لَها.(۱)

در صحف ابراهیم آمده است خردمند تا زمانی که خردش از او گرفته نشده است، باید ساعت هایی را برای خود در نظر گیرد: زمانی برای مناجات با پروردگارش؛ زمانی برای حساب کشیدن؛ زمانی برای اندیشیدن در نعمت هایی که خدای عزوجل به او ارزانی داشته است و زمانی برای بهره مند ساختن نفس خود از حلال؛ زیرا این زمان، کمکی است به آن سه زمان دیگر و مایه آسودگی و رفع خستگی دل ها.

در بیشتر روایت های مربوط به تقسیم زمان های روزانه زندگی، به مناجات با پروردگار توجه ویژه ای شده است که نشان می دهد ارتباط با خدا می تواند یکی از برنامه های منظم افراد خانواده جهت افزایش روحیه معنوی در زندگی باشد. برنامه دیگری که در برخی از روایت ها به آن اشاره شده، کار کردن برای تأمین هزینه زندگی است. انسان مؤمن در سایه کار و تلاش، اسباب زندگی خود را فراهم می آورد و دست نیاز به سوی کسی دراز نمی کند.

از دیگر نکته های مهمی که در برخی روایت ها به آن پرداخته شده، داشتن تفریح و استفاده کردن از لذت های حلال خداست. خانواده هایی که تفریح را در زندگی خود نهادینه می کنند، هم در کار و هم در عبادت موفق ترند. ازاین رو، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اشاره دارد که این زمان (زمان تفریح و استفاده از لذت های حلال) کمک کننده به دیگر زمان ها و فعالیت های انسان است. داشتن تفریح سالم سبب می شود که انسان خسته نشود و همیشه شاداب باشد. نکته آخر، محاسبه فعالیت هاست. این برنامه، نوعی

۱- . همان، ج ۵، ح ۷۴۲۴؛ بحارالانوار، ج ۱۲، ص ۷۱.

مراقبت از خود است. با داشتن این برنامه، انسان به جایی می رسد که به ارزیابی خود می پردازد و از نتایج آن در زندگی اش سود می جوید و این کار سبب رشد و تعالی او می شود.

۷. شکیبایی پیشه کنید

صبر و شکیبایی، صفتی است که خانواده و فرد را از گردنه های سخت زندگی می گذراند و روش درست برخورد با مشکلات را به انسان می آموزد. در روایتی نقل شده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: معنای صبر چیست؟ جبرئیل گفت:

اینکه در سختی صبر کنی همچنان که در [روزگار] آسایش صبر می کنی. در تهی دستی صبر کنی همان گونه که در هنگام توانگری صبر می کنی و در بیماری و گرفتاری صبر کنی همچنان که در زمان سلامت و عافیت صبر می کنی. [آدم صبور] از بلایی که به او می رسد، نزد مخلوق زبان به شکوه نمی گشاید.(۱)

در زندگی، گاهی گشادگی در مال است و گاهی فقر و نداری به آدمی روی می آورد. گاه عافیت است و گاه بیماری. گاه سختی است و گاهی آسایش. افراد خانواده باید در سختی ها بی تابی نکنند و نزد مردم از مشکلات سخن نگویند، بلکه شکیبایی پیشه کنند و بردبار باشند.

۸ . از گناهان خانه برانداز بپرهیزید

گناه همانند سمّی است که انسان را به نابودی می کشاند. انسان عاقل همان گونه که از غذای مسموم دوری می کند، باید از گناه هم بگریزد. گناه

۱- . میزان الحکمه، ج ۶، ح ۱۰۰۹۰.

انواعی دارد. ممکن است برخی از گناهان تنها به خود انسان زیان برساند، ولی برخی از گناهان به بنیاد خانواده آسیب می رساند و گروهی دیگر، جامعه را دچار مشکل می کند. برای نمونه، ترک امر به معروف و نهی از منکر، گناهی است که جامعه را تهدید می کند. اگر این گناه در جامعه رایج شود، به گونه ای که بیشتر مردم به آن دچار شوند و احساس مسئولیت نکنند، انسان های نااهل بر جامعه حاکم می شوند و حاکمیت آنها، حاکمیت زشتی ها و پلیدی ها را به همراه می آورد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله در معرفی انواع گناهان به دسته ای از گناهان، اشاره می کند که انجام آن سبب ویرانی بنیان خانواده می شود. حضرت می فرماید:

أَرْبَعٌ لاتَدْخُلُ بَیْتا واحِدَهٌ مِنْهُنَّ اِلاّ خَرِبَ وَ لَمْ یُعْمَرْ بِالْبَرَکَهِ: الْخِیانَهُ: وَ السَّرِقَهُ وَ شُرْبُ الْخَمرِ وَ الزِّنا.(۱)

چهار چیز است که اگر یکی از آنها به خانه ای درآید، حتما آن خانه ویران می شود و با برکت آباد نمی شود و برکت از آن می رود. [آن چهار گناه عبارت است از:] خیانت ورزیدن، دزدی، نوشیدن شراب و زنا.

خیانت، دزدی، شراب خواری و زنا از گناهانی است که اگر در خانواده ای رسوخ کند، نه تنها به تک تک افراد زیان می رساند، بلکه بنیان خانواده را نیز از هم می پاشد. اگر در خانواده ای، زن و شوهر به یکدیگر خیانت کنند، اعتماد از آن خانواده رخت برمی بندد. به تدریج، اختلاف و دشمنی جای دوستی و محبت را می گیرد و خانواده همانند یک بنای بی بنیاد

۱- . وسائل الشیعه، ج ۲۸، ص ۲۴۲.

فرو می ریزد. مال حرام نیز مانند خیانت، اثر ویرانگری بر بنیاد خانواده می گذارد. شـراب خواری، گناهی است که با ورود آن به حریم خـانواده، عقـل و خرد به آن خـانواده پشت می کنـد و به جـای آن، شـهوت و نابخردی حاکم می شود. انسان شـراب خوار در حالت مستی چیزی نمی فهمـد و در آن حالت، نه تنها به خود، بلکه به دیگران نیز آسـیب می رسانـد، به گونه ای که برخی از آن آسـیب ها جبران ناپذیرند و سـبب فرو پاشـی خانواده می شوند. اگر در خانواده ای، روابط نامشـروع وجود داشـته باشد و به تدریج، به تمامی افراد آن خانواده سـرایت کند، روشن است که بر سـر آن خانواده چه خواهد آمد. این گناه همانند یک عامل ویرانگر چنان خانواده را از هم می پاشد که به هیچ صورت قابل بازسازی نیست.

۹. به خواسته های افراد خانواده توجه کنید

از جمله مواردی که در اسـتحکام بنیـاد خـانواده نقش فراوان دارد، توجه به خواسـته هـای افراد خـانواده است. زن در خانه می تواند بنا بر سـلیقه و خواست خود لباس بپوشد یا لباسی بپوشد که خواست شوهرش باشد. اگر زن یا شوهر، خواست دیگری را بر خواست خود ترجیح دهد، مهر و محبت در دل هایشان افزوده می شود و روابط دو طرف مستحکم تر می گردد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهخطاب به مرد مؤمن می فرماید:

أَلْمُؤْمِنُ یَأْکُلُ بِشَهْوَهِ أَهْلِهِ، وَ الْمُنافِقُ یَأْکُلُ أَهْلُهُ بِشَهْوَتِهِ.(۱)

مؤمن با اشتهای خانواده خود غذا می خورد و منافق، خانواده اش با اشتهای او چیز

ص: ۸۸

۱- . میزان الحکمه، ج ۱، ح ۶۵۰؛ بحارالانوار، ج ۶۲، ص ۲۹۱.

می خورند.

در روابط میان افراد خانواده، زن و مرد بیش از آنکه خود را ببینند، باید همسر خود را ببینند و به خواسته های مشروع او اهمیت دهند. همچنین والدین باید در تربیت فرزندان، احساسات و نیازهان آنان را در نظر بگیرند و در برآوردن خواسته هایشان تلاش کنند. با این کار روابط میان اعضای خانواده گرم تر و صمیمی تر خواهد شد.

ص: ۸۹

فصل چهارم: پیام های اجتماعی

اشاره

منظور از پیـام هـای اجتماعی، سـخنانی است که چگونگی برقراری ارتباط با دیگران را بررسـی می کنـد. این روابط می تواند میان افراد خانواده، خویشاونـدان و به طور کلی افراد جامعه باشـد. خانواده های امروزی گاه به دلیل رعایت نکردن برخی نکته های اجتماعی به ظاهر کوچک، آسـیب های فراوانی می بیننـد. در روایات پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله نکته هایی می توان یافت که هر چند عام و قلمرو آن گسترده است، ولی رعایت آنها، در بهبود روابط میان افراد خانواده بسیار مؤثر است.

۱. خوش رو باشید

هنگام روبه رو شدن افراد با یکدیگر، برخورد اول بسـیار مهم است. فرض کنید مردی برای تأمین معاش خود و خانواده، صـبح زود از خانه، خارج می شود و ساعت ها در بیرون خانه به کار و تلاش می پردازد. از طرف دیگر، زن نیز سـر گرم رسیدگی به امور خانه است. هنگامی که مرد به خانه بازمی گردد و با همسـرش روبه رو می شود، هر دو در این مدت، مشکلاتی را تحمل کرده اند. حال اگر مرد با لبخند همسـر و استقبال او و زن نیز با لبخند و سخنان محبت آمیز شوهر روبه رو شود، پسندیده است یا هر دو با چهره ای گرفته و بدون اعتنا به یکدیگر به گوشه ای بروند و به کار خود بپردازند؟

خوش رویی، بر محبت می افزاید و کینه را از دل می زداید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «حُسْنُ الْبِشْرِ یَذْهَبُ بِالسَّخِیمَهِ؛ خوش رویی، کینه را می زداید».(۱)

یکی از حقوق اجتماعی، برخورد مناسب افراد با یکدیگر است. یک مسلمان به حکم مسلمانی وظیفه دارد با دیگران با روی گشاده برخورد کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در کلامی زیبا می فرماید: «أَلْقِ أَخاکَ بِوَجْهٍ مُنْبَسِطٍ؛ با برادرت [و دیگران]با روی گشاده برخورد کن.»(۲) همچنین در سخنی دیگر فرموده است:

اِنَّکُمْ لَنْ تَسَعُوا النّاسَ بِأَمْوالِکُمْ، فَأَلْقَوْهُمْ بِطَلاقَهِ الْوَجْهِ وَ حُسْنِ الْبِشْرِ.(۳)

به درستی که شما هرگز نمی توانید با اموال خود به مردم وسعت ببخشید. پس با آنان با گشاده رویی و خوش رویی تمام برخورد کنید.

۲. سلام کنید

واژه ها در روح و روان آدمی اثر می گذارد. سخنان زیبا سبب خشنودی انسان می شود و سخنان نازیبا، روح آدمی را می آزارد. اسلام به مسلمانان بسیار سفارش کرده است که هنگام دیدار با یکدیگر در ابتدا سلام کنید. سلام به معنای آرزوی سلامتی برای طرف مقابل است و این برخورد چنان ارزشمند است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ بَدَأَ بِالْکَلامِ قَبْلَ السَّلامِ فَلا تُجِیبُوهُ وَ قالَ ابْدَؤُوا بِالسَّلامِ قَبْلَ الْکَلامِ.(۴)

ص: ۹۱

۱- . کافی، ج۲، ص۱۰۳، ح۶.

۲- . همان، ح ۳.

۳- . همان، ح ۱.

۴- . اصول کافی، با ترجمه و شرح: سید هاشم رسولی، ج ۴، ص ۴۵۹، باب التسلیم، ح۲.

هر که پیش از سلام کردن، سخن گفتن را آغاز کند، پاسخش را نگویید و پیش از سخن گفتن، سلام کنید.

خوب است افراد خانواده در سلام کردن به یکدیگر سبقت گیرند. سلام، نماد آشتی است. هرگاه میان زن و شوهر کدورتی پیش آید، آسان ترین راه برای عادی جلوه دادن روابط در خانواده، همین یک کلمه، یعنی «سلام» است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمود: «أَوْلَی النّاسِ بِاللّه ِ وَ بِرَسُولِهِ مَنْ بَدَأَ بِالسَّلامِ؛ نزدیک ترین مردم به خدا و رسولش کسی است که با سلام، گفتارش را آغاز کند».(۱)

درباره سلام، آدابی بیان شده است که رعایت آن، مناسب و مفید است. از جمله اینکه کوچک به بزرگ، رهگذر به نشسته، گروه اندک به گروه بسیار و سواره به پیاده سلام کند. نکته قابل توجه در روایت ها این است که افراد برخوردار از موقعیت اجتماعی بالاتر باید در سلام کردن پیشی گیرند. برای نمونه گفته شده است آن کس که بر اسب سوار است، به کسی که بر استر سوار است، سلام کند.

به طور کلی، باید کوشید تا این سنّت اسلامی در خانواده و جامعه روزبه روز رواج بیشتری یابد و انسان ها در سلام کردن بر یکدیگر سبقت گیرند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «اِنَّ أَبْخَلَ النّاسِ مَنْ بَخِلَ بِالسَّلامِ؛ بخیل ترین مردم کسی است که در سلام کردن بخل ورزد.»(۲) همچنین می فرمود: «وَ إِذا تَلاقَیْتُمْ فَتَلاقُوا بِالتَّسْلِیمِ وَ التَّصافُحِ، وَ إِذا تَفَرَّقْتُمْ فَتَفَرَّقُوا بِالْإِسْتِغْفارِ؛ هرگاه به هم

ص: ۹۲

۱- . همان، ح ۳.

۲- . میزان الحکمه، ج۱، ح ۱۶۲۰.

رسیدید، سلام گویید و دست دهید و چون از هم جدا شدید، با آمرزش خواهی، یکدیگر را ترک کنید».(۱)

۳. از سخن چینی بپرهیزید

یکی از عادت های زشتی که می تواند روابط خانوادگی را تحت تأثیر قرار دهد و در مواردی آرامش خانواده های خویشاوند را بر هم زند، سخن چینی است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره سخن چینی می فرماید:

أَبْغَضُكُمْ اِلَی اللّه ِ الْمَشّاؤُونَ بِالنَّمیمَهِ، الْمُفَرِّقُونَ بَیْنَ الاِخْوانِ، الْمُلْتَمِسُونَ لِلْبُرَآءِ الْعَثَراتِ.(۲)

منفورترین شما نزد خداوند کسانی هستند که سخن چینی می کنند. میان برادران جدایی می افکنند و در پی یافتن خطا و لغزش برای افراد بی گناه هستند.

افراد خانواده هرگز نباید با سخن چینی، میان خویشاوندان دشمنی و جدایی افکنند. پیامبر، مسلمانان را از سخن چینی برحذر می دارد و می فرماید: «ایّاكُمْ وَ النَّمیمَهَ؛ از سخن چینی و خبرکشی بپرهیزید.»(۳) سخن چینی چنان زشت شمرده شده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهخطاب به سخن چینان می فرماید: «لا یَدْخُلُ الْجَنَّهَ نَمّامٌ؛ هیچ سخن چینی به بهشت نمی رود».(۴)

۴. از بهتان بپرهیزید

بهتان، هر سخن یا رفتاری است که شنونده و بیننده را مبهوت سازد و

۱- . همان، ج ۲، ح ۲۳۹۹.

۲- . میزان الحکمه، ح ۱۷۸۱.

۳- . همان، ج ۱۳، ح ۲۰۶۹۳.

۴- . همان، ح ۲۰۷۰۹.

بیشتر آن را در مورد دروغ زبانی به کار می برند.(۱) بهتان، نسبت دادن سخن یا کاری به شخص یا گروهی است که آن شخص یا گروه از آن سخن یا کار به دور باشند. این عمل، نوعی ستم در حق دیگران است و می تواند آبروی شخص را از بین ببرد یا شخص را دچار ناراحتی های روحی کند. بنا براین، بهتان، نوعی حق الناس است که آثار آن تنها با استغفار زبانی از بین نمی رود. همچنین بهتان از جمله رفتارهای نامناسبی است که می تواند آرامش خانواده را بر هم زند و در مواردی، بنیاد خانواده ای را از هم بپاشد. جبران چنین گناهی زمانی ممکن است که انسان حقوق دیگران را جبران کند که البته در مواردی مثل ریختن آبروی افراد، جبران آن همچون برگرداندن آب رفته به جوی است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ بَهَتَ مُؤْمِنا أَوْ مُؤْمِنَهً أَوْ قالَ فِیهِ ما لَیْسَ فِیهِ أَقامَهُ اللّه ُتَعالی یَوْمَ الْقِیامَهِ عَلی تلٍّ مِنْ نارٍ حَتّی یَخْرُجَ مِمّا قالَهُ فِیهِ.(۲)

هر کس به مرد یا زن مؤمن بهتان زند یا درباره او چیزی بگوید که از آن مبراست، خداوند وی را در روز رستاخیز بر تلی از آتش نگه دارد تا از حرف خود درباره او برگردد.

در قرآن کریم نیز در مواردی به این رفتار نابهنجار اجتماعی اشاره شده است:

وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَیْرِ مَااكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتانا وَ اِثْما مُبِیْنا. (احزاب: ۵۸)

۱- . نک: ترجمه المیزان، ج ۴، ص ۴۰۸.

۲- . میزان الحکمه، ج۲، ح ۱۹۹۱.

و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بی آنکه مرتکب [کار زشتی] شده باشند، آزار می رسانند، به یقین، تهمت و گناهی آشکار بر گردن گرفته اند.

در دوران جاهلیت و پیش از اسلام، مردانی بودند که هرگاه می خواستند از همسر خویش جدا شوند، برای نپرداختن مهریه همسر خود، ابتدا به وی تهمت می زدند و سپس او را طلاق می دادند. خداوند متعال در قرآن کریم، آشکارا چنین مردانی را از بهتان زدن به همسران خود نهی می کند و می فرماید:

و اگر خواستید همسری [دیگر]به جای همسر [پیشین خود]ستانید و به یکی از آنان مال فراوانی داده باشید، چیزی از آن را پس مگیرید. آیا می خواهید آن [مال] را به بهتان و گناه آشکار بگیرید؟ (نساء: ۲۰)

۵. پرهیز از بدگمانی و تجسس نکردن در کارها

همان گونه که اسلام در پاره ای از احکام خود، به ظاهر امور بسنده می کند، در روابط اجتماعی نیز اصل را بر حسن ظن می گذارد و افراد را از گمان بد و تجسس در کارهای پنهانی مردم برحذر می دارد. برای نمونه، به پاک بودن آنچه در بازار مسلمانان خرید و فروش می شود، حکم می کند. از پیام های مهمی که در قرآن کریم آمده و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر آن تأکید کرده، این است که نسبت به یکدیگر گمان بد نبرید و در کار یکدیگر تجسس نکنید. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَنَّ اِثْمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا...؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، از بسیاری از گمان ها بپرهیزید که پاره ای از گمان ها گناه است و تجسس مکنید.» (حجرات: ۱۲) همچنین در آخر همین آیه آمده است: «وَ اتَّقُوا اللّه اِنَّ اللّه تَوّابٌ رَحِیْمٌ؛ پس از خدا، بترسید که خدا توبه پذیر مهربان است».

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره پرهیز کردن از تجسس می فرماید: «إِنِّی لَمْ أُوْمَرْ أَنْ أَنَقِّبَ عَنْ قُلُوبِ النّاسِ وَ لا أَشُقَّ بُطُونَهُمْ؛ من مأمور نیستم که دل های مردم را بکاوم و درونشان را بشکافم.»(۱) آن حضرت در کلام دیگری، مردم را از گمان بد و تجسس در کارهای دیگران که ریشه بسیاری از مشکلات در خانواده هاست، برحذر می دارد و می فرماید:

اِیّاکُمْ وَ الظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَکْذَبُ الْحَدِیثِ وَ لاتَجَسَّسُوا.(۲)

از گمان [بد] دوری کنید؛ زیرا گمان، دروغ ترین سخن است. به سخنان مردم گوش نکنید و تجسس و عیب جویی مکنید.

تجسس به معنای جست وجو کردن در امور پنهانی دیگران است که انسان ها دوست ندارند آشکار شود. افراد باید بکوشند خانواده خود را از این حالت دور کنند؛ زیرا این کار، کدورت ها را زیاد و روابط خانوادگی را دچار مشکل می کند.

۶ . به مجلس های سودمند بروید

یکی از ضرورت های زندگی خانوادگی و اجتماعی، گرد هم آمدن انسان ها است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، خانواده ها و به طور کلی همه مسلمانان را به حضور در مجلس های سودمند تشویق می کند. آن حضرت محفل ها را سه گونه توصیف کرده است: پرسود؛ سالم و پژمرده. مجلس پرسود و غنیمت، مجلسی است که در آن یاد خدا باشد. محفل سالم، مجلسی است

۱- . همان، ح ۲۳۴۴.

۲- . همان، ح ۲۳۴۳.

که خاموش و ساکت است و مجلس پژمرده آن است که به باطل پرداخته شود.(۱) سپس در جایی دیگر می فرماید: «إِرْتَعُوا فِي رِياضِ الْجَنَّهِ؛ در باغ های بهشت گردش کنید.» عرض کردند: ای رسول خدا! باغ های بهشت چیست؟ حضرت فرمود: «مجلس های ذکر».(۲)

بنا براین، بر حضور مسلمانان در محفل های سودمند بسیار تأکید شده است. برخی مجالس نه تنها سودمند نیست، بلکه به روح و روان آدمی نیز زیان می رساند. حضرت محمد صلی الله علیه و آله، مسلمانان را از حضور در چنین مجلس هایی نهی کرده است:

مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللّه ِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَلا يَجْلِسْ فِى مَجْلِسٍ يُسَبُّ فِيهِ اِمامٌ أَوْ يُغْتابُ فِيهِ مُسْلِمٌ... .(۳)

هر کس به خدا و روز واپسین ایمان دارد، نباید در مجلسی بنشیند که در آن از امامی بدگویی یا از مسلمانی غیبت می شود.

به فرموده امام صادق علیه السلام: «پیامبر خدا هرگاه از مجلسی برمی خاست، اگرچه زمانی کوتاه در آنجا نشسته بود، بیست و پنج مرتبه از خدا آمرزش می طلبید.» به طور کلی، باید از شرکت در مجالس هایی که آلوده به گناهان است، دوری جست؛ خواه این گناه، فردی باشد، همچون شراب نوشیدن و خواه گناهانی باشد که متوجه دیگران است، مانند بدگویی و غیبت دیگران.

۷. پیوند خویشاوندی را تحکیم کنید

ص: ۹۷

۱- . همان، ح ۲۳۸۸.

۲- . همان، ح ۲۳۸۶.

۳- . همان، ح ۲۳۷۵.

در روایت های اسلامی، از پیونـد خویشاوندی به «صـله رحم» تعبیر شده و اسـلام بر حفظ و تقویت پیوند خویشاوندی، بسـیار سفارش کرده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

مـا مِنْ خُطْوَهٍ أَحَبُّ إِلَی اللّه ِ مِنْ خُطْوَتَیْنِ، خُطْوَهٍ یَسُـدُّ بِهـا مُؤمِنٌ صَـفّا فِی سَبیلِ اللّه ِ، وَ خُطْوَهٍ یَخْطُوها مُؤْمِنٌ اِلی ذِی رَحِمٍ قاطِعٍ یَصِلُها.(۱)

هیـچ گامی نزد خـدا دوست داشـتنی تر از دو گام نیست. قـدمی که مؤمن با آن در راه خـدا صـفی را پر می کنـد و قـدمی که مؤمن برای برقراری رابطه با خویشاوندی که از او بریده است، برمی دارد.

پیامبر اعظم صـلی الله علیه و آله می فرماید: «ثَلاثَهٌ لا یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ: مُدْمِنُ خَمْرٍ وَ مُدْمِنُ سِحْرٍ وَ قاطِعُ رَحِمٍ؛ سه گروه به بهشت نمی روند: شـراب خوار، جادوگر و کسی که پیوند خویشاوندی را ببرد.»(۲) قطع رابطه با خویشاوندان، آثار ناگواری از جمله دور شـدن از رحمت خـدا را به همراه دارد. رسـول اکرم صـلی الله علیه و آلهـدر این زمینه فرمود: «اِنَّ الرَّحْمَهَ لا ـتَنْزِلُ عَلی قَوْمٍ فِیهِمْ قاطِعُ رَحِمٍ؛ رحمت الهی بر مردمی که در میان آنها قطع کننده رحم باشد، فرود نمی آید».(۳)

بنابراین، می توان نتیجه گرفت که آثار قطع رابطه خویشاونـدی، تنها گریبان گیر همان فرد نیست، بلکه دیگران هم به نقمت و آثـار منفی این رفتـار گرفتار می شونـد. صـله رحم و رسـیدگی به خویشاونـدان برکت ها و آثار فراوانی دارد. ازجمله در دنیا، پایندگی خانواده و در آخرت، رحمت الهی را

ص: ۹۸

۱- . محمد بن نعمان مفید، امالی المفید، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ه . ق، ص ۱۱، ح ۸.
۲- . میزان الحکمه، ج ۴، ح ۷۰۷۰؛ بحارالانوار، ج۷۴، ص۹۴، ح۲۳.
۳- . کنز العمال، ح ۶۹۷۸.

در پی می آورد. صله رحم، روزی آدمی را افزایش می دهد و مرگ را به تأخیر می اندازد. در برخی روایت ها هم آمده است که حساب قیامت را آسان می سازد و انسان را از مرگ بد نگاه می دارد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله دراین باره می فرماید: «صِلَةُ الرَّحِمِ تَزِیدُ فِی الْعُمُرِ وَ تَنْفِی الْفَقْرَ؛ صله رحم و پیوند خویشاوندی، عمر را زیاد می کند و فقر را از میان می برد.»(۱) همچنین در سخنی دیگر می فرماید: «صِلَةُ الرَّحِمِ تَعْمُرُ الدِّیارَ وَ تَزِیدُ فِی الْأَعْمارِ وَ اِنْ کانَ أَهْلُها غَیْرَ أَخْیارٍ؛ صله رحم، خانه ها را آباد و عمرها را زیاد می کند، هر چند به جا آورندگان صله رحم از نیکان نباشند».(۲)

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در مورد صله رحم در روایت های دیگری به چند نکته مهم دیگر نیز اشاره می کند که چند مورد از آن را بیان می کنیم:

الف) اگر انسان برای صله رحم و رسیدگی به خویشاوندان، ناچار شود یک سال راه پیمایی کند، سزاوار است: «سِرْ سَنَةً صِلْ رَحِمَکَ؛ برای به جای آوردن صله رحم [حتی اگر شده]یک سال راه پیمایی کن».(۳)

ب) با خویشاوندی که از انسان بریده است، باید رابطه برقرار کرد: «صِلْ مَنْ قَطَعَکَ وَ أَحْسِنْ إِلی مَنْ أَساءَ اِلَیْکَ وَ قُلِ الْحَقَّ وَ لَوْ عَلی نَفْسِکَ؛ با خویشاوندی که از تو بریده است، پیوند برقرار کن و به آن کس که به تو بدی کرده است، خوبی کن و حق را بگو هر چند به زیان تو باشد.»(۴) ایشان در جایی دیگر در مورد قطع رحم

۱- . میزان الحکمه، ج۴، ح ۷۰۴۹؛ بحارالانوار، ج۷۴، ص۸۸، ح۲.
۲- . میزان الحکمه، ج ۴، ح ۷۰۵۲.
۳- . همان، ح ۷۰۵۹.
۴- . کنز العمال، ۶۹۲۹.

می فرماید: «لاتَقْطَعْ رَحِمَکَ وَ اِنْ قَطَعَتْکَ؛ از خویشاوند خود مَبُر گرچه او از تو ببرد».(۱)

ج) صله رحم درجه های گوناگونی دارد که کمترین آن می تواند سلام و احوال پرسی باشد: «صِلُوا أَرْحامَکُمْ بِالدُّنْیا وَ لَوْ بِالسَّلامِ؛ در دنیا با خویشانتان پیوند برقرار کنید، گرچه به سلامی».(۲)

۸. گره گشایی کنید

گره گشایی از کار دیگران به ویژه خویشان، امری پسندیده و مایه خشنودی پروردگار است. افراد خانواده به دلیل ارتباط نزدیک و حقوقی که بر گردن یکدیگر دارند، سزاوارترین کسان برای گره گشایی هستند. انسان اگر بتواند به دیگران خدمت بیشتری کند، از دیدگاه اسلام بسیار ارزشمند است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ به این پرسش که خداوند چه کسی را بیشتر از همه دوست دارد، فرمود: «أَنْفَعُ النّاسِ لِلنّاسِ؛ آن که به حال مردم سودمندتر است.»(۳) همچنین ایشان انسان های والامقام را کسانی می داند که افزون بر داشتن ویژگی های مثبت دیگر، به دیگران نیز کمک کنند. انسان باید بکوشد همواره برای خدمت به دیگران قدم بردارد و دیگران را دوست داشته و خیرخواه آنها باشد.

امام باقر علیه السلامنقل می کند که از پیامبر خدا پرسیدند: خدای عزوجل کدام

۱- . کافی، ج ۲، ص ۳۴۷، ح ۶.
۲- . مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۲۵۵.
۳- . میزان الحکمه، ج ۲، ح ۱۳۲۰.

کار را بیشتر دوست دارد؟ حضرت فرمود: «مسلمانی را پیاپی شاد کردن.» عرض شد: ای رسول خدا! منظور شما از شاد کردن پیاپی مسلمان چیست؟ حضرت فرمود: «گرسنگی اش را برطرف ساختن، اندوهش را زدودن و قرضش را پرداخت کردن.»(۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله‌در روایت دیگری فرمود: «مَنْ قَضی لِأَخِیهِ الْمُؤْمِنِ حاجَةً کانَ کَمَنْ عَبَدَاللّه ِ دَهْرَهُ؛ هر کس یک نیاز برادر مؤمن خود را برآورد، چنان است که همه عمر خویش را به عبادت خدا سر کرده باشد».(۲)

باید توجه داشت خداوند همان گونه که عبادت هایی مانند نماز، روزه، اعتکاف و تلاوت قرآن را می پسندد، به همان مقدار، بلکه بیشتر از آن، از خدمت کردن به مردم و سودرسانی به آنها خشنود می شود. زمانی که خداوند از بنده ای خشنود شود، با نعمت های فراوان خود، او را در زندگی فردی و اجتماعی اش همراهی می کند.

۹. با یکدیگر سازگار باشید

مدارا نوعی سازش اجتماعی است که با خوش اخلاقی همراه است. در لسان العرب از جوهری، ادیب و لغت شناس معروف نقل شده است که مدارا کردن؛ یعنی با ملایمت و نرمی برخورد کردن با مردم. او در این باره حدیثی نقل می کند بدین مضمون: «رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْاِیمانِ بِاللّه ِ مُداراةُ النّاسِ؛ حقیقت خردمندی پس از ایمان به خدا، مدارا با مردم است»؛ یعنی با نرمی با مردم برخورد کردن و معاشرت نیکو، به گونه ای که حالت تنفر و دوری از انسان

۱- . همان، ح ۳۱۲۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۵۶.

۲- . میزان الحکمه، ج ۳، ح ۴۴۶۱.

به دیگران دست ندهد.(۱)

زنـدگی خـانوادگی بـدون مـدارا با اعضای آن امکان پـذیر نیست. مـدارا و سازش با افراد از چنان ارزشـی برخوردار است که پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آلهـدرباره آن فرمود: «أَمَرَنِی رَبِّی بِمُداراهِ النّاسِ کَما أَمَرَنِی بِأَداءِ الْفَرائِضِ؛ پروردگارم همان گونه که مرا به انجام واجبات فرمان داده، به مدارا کردن با مردم نیز فرمان داده است».(۲)

مـدارا به زبان ساده به معنای کنار آمـدن با دیگران است. اگر افراد یک خانواده بخواهنـد زنـدگی شـیرینی داشـته باشـند، باید بیاموزند که چگونه با یکدیگر زندگی کنند و در مرحله بالاتر، همین رفتار را با خویشاوندان و همسایگان داشـته باشـند. پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله در سـخنی، سـازش بـا دیگران را نیمی از ایمان معرفی می کنـد و می فرمایـد: «مُـداراهُ النّاسِ نِصْـفُ الْإِیمـانِ وَ الرِّفْقُ بِهِمْ نِصْفُ الْعَیْشِ؛ مـدارا کردن بـا مردم، نصف ایمـان است و نرمی و مهربـانی کردن بـا آنـان نصف زنـدگی است».(۳)

مفهوم مدارا چنان گسترده است که حتی به سازگاری مسلمانان در مقابل کافران و مخالفان نیز بسیار سفارش شده است. مدارا با دیگران سبب می شود که مهر و محبت جای گزین کینه شود.

ص: ۱۰۲

۱- . نک: لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

۲- . کافی، ج ۲، ص۱۷، ح ۴.

۳- . همان، ص ۱۱۷، ح ۵.

۱۰. به سالمندان احترام بگذارید

از جمله درس هایی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به تک تک افراد خانواده می دهد، احترام گذاشتن به سالمندان است. ارج نهادن و احترام گذاشتن به کهن سالان امری واجب است، به گونه ای که در بسیاری از روایت های اسلامی، احترام به انسان های مؤمن سالمند در ردیف احترام گذاشتن به پیامبر و خدا دانسته شده است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در این باره فرمود: «اِنَّ مِنْ إِجْلالِی تَوْقِیرُ الشَّیْخِ مِنْ أُمَّتِی؛ احترام نهادن به سالمند امت من، احترام به من است.»(۱) همچنین در کلامی دیگر فرمود: «مِنْ إِجْلالِ اللّه ِ إِجْلالُ ذِی الشَّیْبَهِ الْمُسْلِمِ؛ احترام نهادن به مسلمان سالخورده، احترام به خداوند است».(۲)

احترام به خویشاوندان بسیار ضروری است، ولی اسلام برای فرد سالمند، ارزش واعتبار دیگری قائل است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مهربانی با کودکان، زنان و احترام به سالمندان سفارش کرده است که این کار درحقیقت، ارج نهادن به تجربه و ایمان شخص سالمند است.

۱۱. در زندگی مشورت کنید

انسان در زندگی اجتماعی و خانوادگی با مسائل متعددی روبه رو می شود که گاهی به تنهایی نمی تواند از عهده آنها برآید و نیاز دارد از تجربه و عقل دیگران استفاده کند. در واقع، مشورت کردن یک روش زندگی است. خداوند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهو دیگر مسلمانان را به مشورت کردن

ص: ۱۰۳

۱- . کنز العمال، ح ۶۰۱۳.

۲- . میزان الحکمه، ج ۶، ح ۹۲۲۴.

تشویق می کند: «چه بسا راه حل هایی که جز با مشورت به دست نیاید».(۱)

اگر انسان در زندگی با مسائلی روبه رو شود که نتواند در مورد آنها تصمیم بگیرد، بهترین راه حل آن، استفاده از تجربه، علم و عقل دیگران است. مشورت در زندگی زناشویی، برخورد با فرزندان و همکاران و مانند آن می تواند چراغ راه آدمی باشد و او را به راه درست هدایت کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید: «لا مُظاهَرَهَ أَوْثَقُ مِنَ الْمُشاوَرَهِ؛ هیچ پشتیبانی قابل اعتمادتر از مشورت نیست.»(۲) و در جایی دیگر نیز فرمود: «اَلْحَزْمُ أَنْ تَسْتَشِیرَ ذَا الرَّأْیِ وَ تُطِیعَ أَمْرَهُ؛ دوراندیشی آن است که با صاحب نظر مشورت و به نظر او عمل کنی.»(۳) نکته مهمی که در این حدیث به آن اشاره شده، مشورت با انسان های صاحب اندیشه است. مشورت با چنین افرادی سبب می شود که انسان کمتر دچار اشتباه، لغزش و پشیمانی شود. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سفارشی دیگر، امیرمؤمنان علی علیه السلام را از مشورت با هرکسی برحذر می دارد و می فرماید:

یا عَلِیُّ، لا تُشاوِرْ جَبانا، فَإِنَّهُ یُضَیِّقُ عَلَیْکَ الْمَخْرَجَ؛ وَ لا تُشاوِرِ الْبَخِیلَ، فَإِنَّهُ یَقْصُرُ بِکَ عَنْ غایَتِکَ؛ وَ لاتُشاوِرْ حَرِیصا، فَإِنَّهُ یُزَیِّنُ لَکَ شَرَها.(۴)

ای علی! با ترسو مشورت مکن؛ زیرا او راه حل مشکل را بر تو تنگ می کند؛ با بخیل نیز مشورت مکن؛ زیرا او تو را از هدفت باز می دارد و با حریص مشورت مکن؛ زیرا او آزمندی

۱- . نک: شورا: ۳۸؛ آل عمران: ۱۵۹.

۲- . میزان الحکمه، ج۶ ، ح ۹۸۷۵؛ مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۳۴۲.

۳- . میزان الحکمه، ج۶، ح ۹۸۵۴.

۴- . همان، ح ۹۸۶۷.

را در نظرت نیکو جلوه می دهد.

۱۲. بخشاینده باشید

در برخورد و روابط اجتماعی افراد با یکدیگر چهار حالت را می توان در نظر گرفت:

الف) انسان در حق کسی خوبی کند و او هم در حق آدمی خوبی کند.

ب) انسان در حق کسی بدی کند و طرف مقابل هم به مانند او رفتار کند.

ج) انسان در حق کسی خوبی کند و طرف مقابل در حق او بدی کند.

د) انسان در حق کسی بدی کند، ولی او در حق آدمی خوبی کند.

از این چهار حالت می توان نتیجه گرفت:

حالت اول: خوبی در مقابل خوبی که یک امر طبیعی است.

حالت دوم: بدی در مقابل بدی که این حالت را نیز می توان امری طبیعی برشمرد.

حالت سوم: بدی در مقابل خوبی که این عمل، زشت است و عقل و فطرت آدمی آن را نمی پسندد.

حالت چهارم: خوبی در مقابل بدی. این شخص، آدمی است که نه تنها اهل بخشایش و گذشت است، بلکه به جز بخشش، به او خوبی هم کرده است.

اسلام سیاست پلکانی دارد؛ به این معنا که اگر کسی در حق آدمی بدی کرد، اسلام اجازه مقابله به مثل را به فرد می دهد، به شرط آنکه از مرز عدالت خارج نشود. خداوند در قرآن کریم می فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوّامِینَ لِلّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ وَ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شَنَئانُ قَوْمٍ عَلی أَلّا تَعْدِلُوا، اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوی وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ. (مائده: ۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! برای خدا به داد برخیزید [و] به عدالت شهادت دهید و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک تر است و از خدا پروا دارید؛ چون خدا به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

در مرحله بعد عفو و بخشش را می پسندد و در مرحله بالاتر، از ایشان می خواهد که در مقابل بدی نه تنها بخشش کنند، بلکه پاسخ آن را نیز با خوبی دهند. اسلام می پذیرد که سزای بدی، بدی است، ولی سفارش می کند چنین نکنید و اهل عفو و بخشایش باشید. خداوند در قرآن کریم می فرماید:

و جزای بدی، مانند آن، بدی است. پس هر که درگذرد و نیکوکاری کند، پاداش او بر [عهده]خداست. به راستی او ستمگران را دوست نمی دارد. (شورا: ۴۰)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز درباره فضیلت عفو و بخشش می فرماید:

أَلا أُخْبِرُکُمْ بِخَیْرِ خَلائِقِ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ؟ الْعَفْوُ عَمَّنْ ظَلَمَکَ، وَ تَصِلُ مَنْ قَطَعَکَ وَ الْإِحْسانُ إِلی مَنْ أَساءَ إِلَیْکَ وَ إِعْطاءُ مَنْ حَرَمَکَ.(۱)

آیا شما را از بهترین خوی های دنیا و آخرت خبر ندهم؟ بخشودن کسی که به تو ستم کرده و پیوستن به کسی که از تو بریده و نیکی کردن به کسی که به تو بدی کرده و عطا کردن به کسی که از تو دریغ کرده است.

آن بزرگوار در کلام دیگری از صحرای محشر خبر می دهد و می فرماید:

آن گاه که بندگان در صحرای محشر گرد آورده شوند، آوازدهنده ای جار می زند: آن

۱- . همان، ج ۸ ، ح ۱۳۱۷۱؛ کافی، ج ۲، ص ۱۰۷، ح ۱.

کسی که مزدش با خداست، برخیزد و به بهشت رود. گفته می شود: چه کسی مزدش با خداست؟ می گوید: بخشایندگان مردم.(۱)

افزون بر مواردی که به آن اشاره شد، به دو نکته مهم دیگر که در برخی از روایت ها به آن اشاره شده است، می پردازیم:

الف) بخشایش در حالت قدرت ارزشمندتر است؛ یعنی هرگاه انسان قدرت انتقام گرفتن دارد و در این حال گذشت کند، سزاوار احترام بیشتری است.(۲)

ب) گذشت، خوب و نیکوست، ولی اگر انسان بداند گذشت برای طرف مقابل زیان بار است، می تواند گذشت نکند.(۳)

۱۳. عذرخواهی کنید

انسان بدون خطا و لغزش نیست، ولی اگر دچار اشتباهی در حق دیگران شد، پسندیده آن است که از آنها پوزش بخواهد. نکته مهم آن است که انسان عذر دیگران را بپذیرد. در روایت های اسلامی به نکته های جالبی در این باره اشاره شده است که رعایت آنها می تواند در تحکیم روابط خانوادگی و خویشاوندی مؤثر باشد. از دیدگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، انسان باید بکوشد به گونه ای رفتار کند که مجبور به عذرخواهی نشود. حضرت می فرماید: «اِیّاکَ وَ ماتَعْتَذِرُ مِنْهُ...؛ زنهار از کاری که به سبب آن پوزش بخواهی».(۴)

۱- . میزان الحکمه، ج۸، ح ۱۳۱۷۳؛ کنز العمال، ح ۷۰۰۹.
۲- . میزان الحکمه، ح ۱۳۲۰۷ - ۱۳۲۲۰.
۳- . همان، ح ۱۳۲۲۵.
۴- . همان، ج ۸، ح ۱۲۰۹۹.

نخستین راه برای جبران اشتباه پس از پشیمانی، عذرخواهی است. اگر هر کدام از افراد خانواده در مقابل دیگری بدی کند، باید پوزش بطلبد. همچنین نباید عذرخواهی را آن قدر به تأخیر بیندازد که دیگر سودی نداشته باشد. در این باره از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: «شَرُّ الْمَعْذِرَهِ حِینَ یَحْضُرُ الْمَوْتُ؛ بدترین پوزش، زمانی است که مرگ فرا رسد».(۱)

در روایت ها تأکید شده است که عذر دیگران را بپذیرید و حتی اگر دیدید عذری ندارد، شما برایش عذری بتراشید.(۲) یکی از نتایج پذیرفتن عذر، استحکام روابط میان افراد است. انسان خردمند، انسانی است که عذر دیگران را بپذیرد. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهنقل شده است:

مَنْ أَتاهُ أَخُوهُ مُتَنَصِّلاً فَلْیَقْبَلْ ذلِکَ مِنْهُ، مُحِقّا کانَ أَوْ مُبْطِلاً، فَإِنْ لَمْ یَفْعَلْ لَمْیَرِدْ عَلَیَّ الْحَوْضَ.(۳)

هر کس برادرش به عذرخواهی نزد او آید، باید عذرش را بپذیرد؛ خواه عذرش موجه باشد یا نادرست. اگر عذرش را نپذیرد، کنار حوض [کوثر] بر من وارد نشود.

اقرار به گناه و اشتباه، نوعی عذرخواهی کردن است. بنا براین، انسان نباید دیگران را برای عذرخواهی از خود در فشار روحی بیشتر قرار دهد. به هرحال، انسان باید در مقابل گناه و خطای دیگران، سریع از خود واکنش نشان ندهد، بلکه صبر پیشه کند و بکوشد راهی برای عذرخواهی او فراهم

۱- . همان، ح ۱۲۱۲۲؛ بحارالانوار، ج۷۷، ص ۱۳۳، ح۴۳.
۲- . میزان الحکمه، ج۸، ح ۱۲۱۰۸.
۳- . همان، ح ۱۲۱۱۴؛ کنز العمال، ۷۰۲۹.

آورد.

ص: ۱۰۹

فصل پنجم: پیام های بهداشتی

۱. از پرخوری بپرهیزید

در روایت های اسلامی به مسلمانان سفارش شده است که از پرخوری و انباشتن معده بپرهیزند؛ زیرا سلامت جسم و جان در گرو کم خوردن است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «مَنْ قَلَّ أَکْلُهُ قَلَّ حِسَابُهُ؛ هر که خوراکش کم باشد، کمتر حساب پس دهد.»(۱) همچنین در جایی دیگر از ایشان نقل شده است:

مَنْ قَلَّ طُعْمُهُ صَحَّ بَطْنُهُ وَ صَفَا قَلْبُهُ، وَ مَنْ کَثُرَ طُعْمُهُ سَقُمَ بَطْنُهُ وَ قَسا قَلْبُهُ.(۲)

آن که غذا کم می خورد، معده اش سالم می ماند و صفای دل می یابد و هرکه پرخور باشد، معده اش بیمار و قلبش سخت می شود.

در روایت دیگری از ایشان می خوانیم:

مَنْ کَثُرَ تَسْبِیحُهُ وَ تَمْجِیدُهُ وَ قَلَّ طَعَامُهُ وَ شَرابُهُ وَ مَنامُهُ، اشْتاقَتْهُ المَلائِکَهُ.(۳)

هر که زیاد تسبیح و تمجید حق بکند و کم بخورد و کم بنوشد و کم بخوابد، فرشتگان مشتاق او می شوند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، روشی برای خوردن ارائه داده است که با به کار

۱- . مستدرک الوسائل، ج ۱۶، ص ۲۲۱، ح ۱۹۶۵۱.
۲- . میزان الحکمه، ج ۱، ح ۵۷۹.
۳- . همان، ح ۵۸۱.

بستن آن می توان تا اندازه زیادی سلامت جسمی خود را تأمین کرد. حضرت صلی الله علیه و آله می فرماید: «کُلْ وَ أَنْتَ تَشْتَهِی وَ أَمْسِکْ وَ أَنْتَ تَشْتَهِی؛ وقتی اشتها داری، غذا بخور و تا هنوز اشتها داری، دست از خوردن بشوی».(۱)

امیرمؤمنان علی علیه السلام به فرزند خود، امام حسن علیه السلام، این دستور پیامبر را سفارش می کند و می افزاید: «غذا را خوب بجو و پیش از خوابیدن، قضای حاجت کن. اگر این نکات را رعایت کنی، از مراجعه به طبیب بی نیاز می شوی».(۲)

۲. از خوابیدن بسیار بپرهیزید

خواب از نعمت هایی است که خداوند مهربان به انسانی ارزانی داشته است. خداوند، خواب را مایه آسایش و استراحت معرفی می کند: «وَ جَعَلْنا نَوْمَکُمْ

سُباتا.» (نبأ: ۹) در مقابل، پرخوابی، صفتی ناپسند است. رسول خدا صلی الله علیه و آله، پیروانش را از پرخوابی برحذر داشته است؛ زیرا آثار بدی در زندگی روزانه بر جای می گذارد و آخرت آدمی را تباه می سازد. ایشان در این باره می فرماید: «اِیّاکُمْ وَ کَثْرَةَ النَّوْمِ فَاِنَّ کَثْرَةَ النَّوْمِ یَدَعُ صاحِبَهُ فَقِیرا یَوْمَ الْقِیامَهِ؛ از پرخوابی بپرهیزید؛ زیرا پرخوابی، صاحب خود را در روز قیامت تهی دست می گذارد».(۳)

۳. پاکیزگی را رعایت کنید

ص: ۱۱۱

۱- . همان، ح ۶۳۳ .

۲- . خصال، ص ۲۲۹، ح ۶۷.

۳- . میزان الحکمه، ج ۱۳، ح ۲۰۹۱۴.

اسلام در سه مرحله به پاکیزگی توجه کرده است: مرحله اول، تمیز بودن و دوری جستن از آلودگی های ظاهری است که آن را می توان بهداشت نامید. در مرحله دوم، برخی از چیزها را نجس دانست و برخی را پاک، برخی را حرام و برخی را نیز حلال شمرد. درمرحله سوم، به پاکی روح و روان آدمی توجه کرد که این پاکی در کنار توحید، تقوا، ایمان و عمل صالح به دست می آید. ره آورد تمامی این پاکی ها، حیات طیبه یا زندگی پاک خواهد بود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهدرباره پاکی می فرماید:

تَنَظَّفُوا بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّ اللّه ـ تَعالی بَنَی الْإِسْلامَ عَلیَ النَّظَافَهِ وَ لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلّا كُلُّ نَظِيفٍ.(۱)

خودتان را با هر وسیله ای که می توانید، پاکیزه کنید؛ زیرا خدای متعال، اسلام را بر پایه پاکیزگی بنا کرده است و هرگز به بهشت نرود مگر کسی که پاکیزه باشد.

خداوند، انسان عابد پاکیزه را دوست دارد. دلیل این مدعا سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. که می فرماید: «اِنَّ اللّه ـ يُحِبُّ النّاسِكَ النَّظِيفَ؛ به یقین، خداوند، عابد پاکیزه را دوست دارد.»(۲) افزون بر آن، در برخی از روایت ها اشاره شده که پاکیزگی از عوامل از بین برنده فقر است و سبب افزایش روزی می شود. همچنین از غم و اندوه آدمی می کاهد و مایه الفت و محبت بیشتر میان انسان ها می شود.(۳) فرشتگان نیز برای انسان مؤمن پاکیزه دعا می کنند.

ص: ۱۱۲

۱- . همان، ح ۲۰۳۲۹.

۲- . همان، ح ۲۰۳۲۹.

۳- . نک: وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۲۲، ج ۵، ص ۱۴؛ کنز الفوائد، ج ۲، ص ۱۸۲؛ میزان الحکمه، ج ۱۳، ص ۶۳۴۰؛ مستدرک الوسائل، ج۳، ص ۴۵۶، باب استحباب کنس البیوت،

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آلهدر این باره می فرماید:

این بدن ها را پاکیزه سازید. خداوند شما را پاکیزه گرداند؛ زیرا بنده ای که شب با بدنی پاکیزه بخوابد، هیچ ساعتی از شب از این پهلو به آن پهلو نمی چرخد مگر اینکه فرشته می گوید: «أَللّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِکَ فَإِنَّهُ باتَ طاهِرا؛ خدایا بنده ات را بیامرز؛ زیرا با بدنی پاکیزه خوابیده است».(۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره پاکیزگی لباس می فرماید: «من اتّخذَ ثوْبا فلْيُنظِّفهُ؛ هرکس جامه ای انتخاب کند [و پوشد]، باید آن را پاکیزه سازد.»(۲) این سخن پیامبر آدمی را متوجه این نکته می سازد که حق لباس آن است که پاکیزه نگه داشته شود. حضرت به پاکیزگی خانه هم توجه می کرد و می فرمود: «زباله را شب در خانه های خود نگه ندارید و آن را در روز به بیرون از خانه ببرید؛ زیرا زباله، نشیمن گاه شیطان است».(۳)

از جابربن عبداللّه نقل شده است:

روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله نزد ما آمد و چشمش به مردی افتاد که موهایش ژولیده و درهم بود. فرمود: «آیا این مرد چیزی پیدا نکرده است که با آن موهای خود را مرتب کند؟» همچنین مرد دیگری را دید که لباس هایی چرکین به تن داشت. فرمود: «آیا این مرد آبی پیدا نکرده است که لباسش را بشوید؟»(۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، انسان آلوده و ناپاک را بدترین بنده می داند و می فرماید: «بِئْسَ الْعَبْدُ الْقاذُورَةُ؛ بدترین بنده، انسان آلوده و ناپاک است».(۵)

۱- . میزان الحکمه، ح ۲۰۳۱۶.
۲- . همان، ج ۵، ح ۵۷۶۴.
۳- . همان، ج ۱۴، ح ۲۰۳۲۴.
۴- . همان، ج ۱۳، ح ۲۰۳۱۹.
۵- . کافی، ج ۶ ، ص ۴۳۹.

الف) استحمام کنید

اهمیت شست وشو را از شماری از دستورهای اسلام می توان دریافت. آن گاه که کودک به دنیا می آید، مستحب است او را بشویند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهخطاب به امیرمؤمنان علی علیه السلاممی فرمود:

یا عَلِیُّ عَلَی النّاسِ کُلَّ سَبْعَهِ أَیّامٍ الغُسْلُ، فَاغْتَسِلْ فِی کُلِّ جُمُعَهٍ وَ لَوْ أَنَّکَ تَشْتَرِی الْماءَ بِقُوتِ یَوْمِکَ وَ تَطْوِیهِ فَإِنَّهُ لَیْسَ شَیْ ءٌ مِنَ التَّطَوُّعِ أَعْظَمَ مِنْهُ.(۱)

ای علی! مردم باید هر هفت روز، یک بار غسل کنند (حمام روند). بنا براین، هر جمعه غسل کن حتی اگر لازم شود برای تهیه آب آن، خوراک روزانه ات را بفروشی و گرسنه بمانی؛ زیرا هیچ امر مستحبی بالاتر از غسل جمعه نیست.

همچنین پس از مردن وقتی می خواهند جسم آدمی را داخل قبر بگذارند، ابتدا آن را می شویند و غسل می دهند و سپس او را به خاک می سپارند.

ب) به بهداشت مو رسیدگی کنید

زیبایی، نعمتی است که خداوند به انسان ارزانی داشته است. موی سر یکی از نعمت های زیبایی بخش خداوند است. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أَلشَّعْرُ الْحَسَنُ مِنْ کِسْوَهِ اللّه ِ فَأَکْرِمُوهُ؛ موی زیبا، پوششی خدایی است. پس آن را ارج نهید».(۲)

رعایت بهداشت موی سر نه تنها یک ویژگی فردی است، بلکه حقی اجتماعی نیز به شمار می رود؛ زیرا حق هر فردی است که همسر، هم نشین

۱- . میزان الحکمه، ج ۳، ح ۲۴۵۴؛ بحارالانوار، ج۸۱، ص ۱۲۹، ح۱۸.

۲- . میزان الحکمه، ج ۲، ح ۲۴۸۳.

یا همکار پاکیزه و مرتب داشته باشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره این حق اجتماعی می فرماید:

إِنَّ اللّه َیُحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ إِذا خَرَجَ إِلی اِخْوانِهِ أَنْ یَتَهَیَّأَ لَهُمْ وَ یَتَجَمَّلَ.(۱)

به درستی که خداوند دوست دارد هرگاه بنده اش به سوی برادران دینی خویش (افراد جامعه) می رود، خود را آماده کند و زینت ببخشد؛ یعنی زیبا و آراسته در جامعه حضور یابد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره رسیدگی به مو می فرماید: «مَنِ اتَّخَذَ شَعْرا فَلْیُحْسِنْ وِلایَتَهُ أَوْ لِیَجُزَّهُ؛ هر کس مو بگذارد، باید خوب به آن برسد، وگرنه کوتاهش کند.»(۲) در برخی از روایت های دیگر نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که موهای زاید بدن را کوتاه کنید.(۳)

ج) ناخن ها را کوتاه کنید

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای پاکیزگی مسلمانان، راه و روش درست و مناسب آن کارها را تعیین می کرد. انس که سال ها در خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، می گوید:

رسول خدا صلی الله علیه و آله برای [پاکیزگی] ما چنین وقت تعیین کرد که مرد هر چهل روز، موی زهارش را بزند. موی زیر بغلش را هر وقت بلند شد، بستُرَد. نگذارد شاربش بلند شود و هر جمعه ناخن هایش را بگیرد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کوتاه کردن ناخن ها را به دو دلیل روا می داند و می فرماید: «تَقْلِیمُ الْأَظْفارِ یَمْنَعُ الدّاءَ الْأَعْظَمَ، وَ یُدِرُّ الرِّزْقَ؛ کوتاه کردن ناخن ها، از

۱- . وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۱، ح ۵۷۵۶.

۲- . میزان الحکمه، ج ۲، ح ۲۴۸۴.

۳- . بحارالانوار، ج ۷۶، ص ۱۱۱؛ علل الشرایع، ج ۲، ص ۲۰۶.

درد بزرگ جلوگیری می کند و روزی را افزایش می دهد».(۱) همچنین می فرماید: «قال للرِّجالِ قُصُّوا أَظافِیرَکُمْ، و لِلنّساءِ أُتْرُکْنَ فَإِنَّهُ أَزْیَنُ لَکُنَّ؛ [شما مردان]ناخن هایتان را بگیرید [و شما زنان] ناخن هایتان را بلند بگذارید؛ زیرا این برای شما زیباتر است».(۲)

د) مسواک بزنید

بهداشت دهان و دندان از مواردی است که اسلام به آن توجه بسیاری کرده است و آن را یکی از نشانه های ایمان می داند. از امام صادق علیه السلامروایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «راه های قرآن را پاک و پاکیزه کنید.» گفتند: ای رسول خدا! راه قرآن چیست و کدام است؟ حضرت فرمود: «دهان های شما». عرض کردند: با چه [پاک و پاکیزه کنیم]؟ حضرت فرمود: «با مسواک».(۳)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره مسواک زدن روایت های بسیار جالبی نقل شده است. از جمله حضرت فرموده است: «لَوْلا أَنْ أَشُقَّ عَلی أُمَّتِی لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّواکِ مَعَ کُلِّ صَلاهٍ؛ اگر ترس از سخت گیری بر امتم نبود، به آنها دستور می دادم که با هر نمازی مسواک زنند».(۴)

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام چنین سفارش می کند:

ای علی! بر تو باد به مسواک زدن. اگر توانستی که از این کار کم نکنی، چنین کن؛ زیرا هر نمازی که با مسواک زدن بخوانی، از چهل روز نمازی که بی مسواک زدن بگزاری، برتر

۱- . میزان الحکمه، ج۷، ح ۱۱۳۶۷؛ کافی، ج ۶، ص ۴۹۰، ح ۱.

۲- . کافی، ج۶، ص ۴۹۱، ح۱۵.

۳- . وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۲۲، ح ۱۳۶۶.

۴- . میزان الحکمه، ج ۶، ح ۹۰۴۹؛ الکافی، ج۳، ص۲۲، ح۱.

است.(۱)

مسواک زدن از سفارش های اکید جبرئیل امین به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

حضرت می فرماید: «ما زالَ جَبْرَئیلُ یُوصِینِی بِالسِّواکِ حَتّی ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَیَجْعَلُهُ فَرِیضَهً؛ جبرئیل همواره مرا به مسواک زدن سفارش می کرد، چندان که گمان کردم به زودی این کار را واجب خواهد کرد».(۲)

مسواک زدن فایده های بسیاری دارد، از جمله دهان را تمیز می کند؛ نور چشم را زیاد می کند؛ خدای رحمان را خشنود می گرداند؛ دندان ها را سفید و از پوسیدگی آنها جلوگیری می کند؛ لثه را محکم و حافظه را زیاد می کند و حتی در پرپشتی مو نیز مؤثر است.(۳)

از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «رسول خدا صلی الله علیه و آله چون نماز خفتن (عشا) را می خواند، دستور می داد ظرف وضو و مسواکش را کنار سرش بگذارند... .» در روایتی دیگر نیز آمده است: «آن حضرت هر بار که از خواب بیدار می شد، مسواک می زد».(۴)

درباره چگونگی مسواک زدن از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شد است که فرمود: «إِسْتاکُوا عَرْضا وَلا تَسْتاکُوا طُولاً؛ دندان هایتان را از عرض (عمودی) مسواک

۱- . همان، ح ۹۰۵۱.

۲- . همان، ح ۹۰۵۹.

۳- . همان، ح ۹۰۶۴ و ۹۰۶۵.

۴- . کافی، ج ۳، ص ۴۴۵، ح ۱۳.

بزنید، نه از طول (افقی)».(۱)

ه) عطر بزنید

استفاده از بوی خوش از سنّت های پیامبران الهی است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آلهبه عطر و بوی خوش توجه فراوان داشت تا جایی که امام صادق علیه السلام در این باره فرمود:

شخصی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله می رفت و می گفت: می خواهم استفاده از عطر و چند چیز دیگر را [که نام برد]، کنار بگذارم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: عطر را کنار مگذار؛ زیرا فرشتگان بوی خوش مؤمن را می بویند. بنا براین، [دست کم] در روزهای جمعه از بوی خوش استفاده کن.(۲)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله درباره آثار استفاده از عطر و بوی خوش می فرماید: «أَلطِّيبُ يَشُدُّ الْقَلْبَ؛ بوی خوش قلب را تقویت می کند.»(۳) همچنین در کلامی دیگر فرموده است: «إِنَّ الرِّيحَ الطَّيِّبَةَ تَشُدُّ الْقَلْبَ وَ تَزِيدُ فِي الْجِماعِ؛ بوی خوش، قلب (روحیه) را تقویت می کند و بر نیروی جنسی می افزاید».(۴)

امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره یکی از ویژگی های اخلاقی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله می فرماید: «آن حضرت عطر و شیرینی را [که به ایشان تعارف می شد] رد نمی کرد.»(۵) نکته ای که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره عطر زدن به آن اشاره دارد، این است که میان عطر زدن زن و مرد تفاوت وجود دارد. هر دو

۱- . میزان الحکمه، ج ۶ ، ح ۹۰۶۹؛ مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۳۶۸.
۲- . کافی، ج ۵، ص ۵۱۱، ح ۱۴.
۳- . میزان الحکمه، ج ۷، ح۱۱۳۲۲.
۴- . همان، ح ۱۱۳۲۳.
۵- . همان، ح ۱۱۳۳۰.

می توانند از عطر استفاده کنند، ولی زن باید توجه داشته باشد که بوی خوش او به مردان نامحرم نرسد. بنا براین، آن بزرگوار در خطابی فراگیر به همه مسلمانان می فرماید:

مَنْ تَطَيَّبَ لِلّهِ تَعالى جاءَ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ رِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ الْأَذْفَرَ وَ مَنْ تَطَيَّبَ لِغَيْرِ اللّهِ جاءَ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ رِيحُهُ أَنْتَنُ مِنَ الْجِيفَهِ.(۱)

هر که برای خدای تعالی خود را خوش بو کند، در روز قیامت، بویش خوش تر از مشک تیز بوی است و هر که برای جز خدا خوش بو کند، در روز قیامت، بویش گندتر از مردار است.

کتاب نامه

* قرآن کریم.

۱. آمدی، عبدالواحد محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.

۲. ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی، ثواب الاعمال، قم، انتشارات شریف رضی، ۱۳۶۴.

۳. ----------- ، معانی الاخبار، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۶۱.

ص: ۱۱۹

۱- . همان، ح ۱۱۳۳۲؛ محجه البیضاء، ج ۸، ص ۱۰۵.

۴. ---------- ، من لایحضره الفقیه، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ه . ق.

۵. ابن شعبه، حسن بن علی، تحف العقول، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ه . ق.

۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم، نشر ادب حوزه، ۱۳۶۳.

۷. اصفهانی، راغب، مفردات الفاظ القرآن، قم، سعید بن جبیر، ۱۳۷۶.

۸. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۹ ه . ق.

۹. سجستانی، سلیمان بن الاشعث، سنن أبی داود، بیروت، دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۱۰ه . ق.

۱۰. شیخ طوسی، محمد بن حسن، الامالی، قم، انتشارات دارالثقافه، ۱۴۱۴ ه . ق.

۱۱. شیخ مفید، محمد بن نعمان، الامالی، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ه . ق.

۱۲. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دارالعلم، ۱۳۷۴.

۱۳. ------------- ، مجمع البیان، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۸ ه . ق.

۱۴. ------------- ، سنن النبی، ترجمه: حسین استاد ولی، تهران، کتاب فروشی اسلامیه، بی تا.

۱۵. ------------- ، سنن النبی، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دارالعلم، ۱۳۷۴.

۱۶. طبرسی، رضی الدین فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، قم، انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ه . ق.

۱۷. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، قم، انتشارات دارالثقافه، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ه . ق.

۱۸. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بی جا، مؤسسه دارالهجره، چاپ دوم، ۱۴۰۹ه . ق.

۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: سید جواد مصطفوی، دفتر نشر فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، تهران، بی تا.

۲۰. ---------------- ، کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.

۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۵ه . ق.

۲۲. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۴.

۲۳. مطهری، مرتضی، داستان راستان، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.

۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳.

۲۵. موسوی خمینی، سید روح الله، صحیفه نور، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۰.

۲۶. مولوی بلخی، جلال الدین محمد بن محمد، مثنوی معنوی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳.

۲۷. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، تهران، چاپ و انتشارات جاویدان، ۱۳۷۴.

۲۸. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۳۶۵.

۲۹. ورّام بن ابی فراس، مجموعه ورّام، قم، انتشارات مکتبه الفقیه، بی تا.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشـانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹